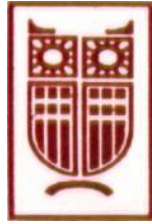

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΚΑΙΟ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

*«Η Αρχή της Πρόληψης & η Αρχή της Προφύλαξης στο
Ελληνικό & Ευρωπαϊκό Δίκαιο»*

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρία Δ. Μπαλάσκα

A.M. 7120M041

Αθήνα, Ιούλιος 2022

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Δρ. Μελέτιος Μουστάκας, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Δρ. Φερενίκη Παναγοπούλου - Κουτνατζή, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου
Πανεπιστημίου

Δρ. Χρυσούλα Μουκίου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © **Μαρία Δ. Μπαλάσκα, 2022**

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Κατ' αρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Επιβλέποντα Καθηγητή μου, Μελέτιο Μουστάκα, ο οποίος με ενέπνευσε να ερευνήσω ειδικότερες πτυχές του πολυδιάστατου Δικαίου του Περιβάλλοντος και της προστασίας αυτού. Η εκπόνηση της παρούσας εργασίας και η εν γένει παρακολούθηση του ΠΜΣ τούτου είναι και θα είναι πολύ σημαντικές στιγμές για εμένα, διότι με συντρόφευσαν στην ψυχολογική δοκιμασία της Πανδημίας και με βοήθησαν να προσεγγίσω και να αντιληφθώ κλάδους δικαίου, οι οποίοι μου κινούν το ερευνητικό και νομικό ενδιαφέρον και στους οποίους επιθυμώ να εντρυφήσω περαιτέρω στο μέλλον. Οφείλω, επίσης, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου, συμπεριλαμβανομένης της θείας μου Αγλαΐας και του θείου μου Νίκου, διότι χωρίς την στήριξη όλων τους δεν θα είχα καταφέρει να κάνω τα όνειρά μου πραγματικότητα και να βρίσκομαι σήμερα στο στάδιο συγγραφής της παρούσας εργασίας. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την αδελφική μου φίλη Ευγενία, η οποία με βοήθησε στην μεταφορά της βιβλιογραφίας που επεξεργάστηκα, ακόμη και υπό αντίξοες καιρικές συνθήκες.

“Never doubt that a small group of thoughtful, committed citizens can change the world; indeed, it is the only thing that ever has”.

— Margaret Mead

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται η αρχή της προφύλαξης και η αρχή της πρόληψης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι δύο αρχές αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο της περιβαλλοντικής προστασίας. Αρχικά, παρουσιάζεται η ιστορική εξέλιξη των αρχών, απαντώντας σε ερωτήματα όπως το πού κατοχυρώνονται, αλλά και αν και πώς τροποποιήθηκε το περιεχόμενό τους μέχρι σήμερα. Επίσης, θα γίνει προσπάθεια να παρουσιαστεί η νομολογιακή αποτύπωση των αρχών της πρόληψης και προφύλαξης μέσα από δικαστηριακές αποφάσεις του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου της Ελλάδας (Συμβούλιο της Επικρατείας) και των Δικαστηρίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ και Γενικό Δικαστήριο – Πρώην Πρωτοδικείο). Μέσα από την παρουσίαση της εξέλιξης των δύο αρχών σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο παρέχεται μια σαφής απεικόνιση της ισχύουσας κατάστασης, ενώ, παράλληλα, γίνεται μια απόπειρα καταγραφής των τρόπων επίκλησης και προβολής των αρχών αυτών, με στόχο την ενημέρωση των ενδιαφερομένων και την υπενθύμιση ότι το ζήτημα της προστασίας του περιβάλλοντος αφορά όλους μας, καθώς μας «περιβάλλει» και αποτελεί «καθρέπτη» των πράξεών μας.

Λέξεις – Κλειδιά: Δίκαιο Περιβάλλοντος, Αρχή της Πρόληψης, Αρχή της Προφύλαξης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο

«The Principle of Prevention and the Precautionary Principle in Greek and European Law»

Maria D. Balaska

ABSTRACT

This thesis presents the preventive principle and the precautionary principle in Greek and European Law. Both principles are the cornerstone of environmental protection. The historical development of the authorities is presented on the first part of this paper, answering questions such as in which legal paper they are depicted, but, also, whether - and how- their content has been modified to date. On the second part an attempt will be made to present the case law of the principles of prevention and precaution through court decisions of the Supreme Administrative Court of Greece (Council of State) and the Courts of the European Union [European Court of Justice (CJEU) and General Court (EGC) - Former Court of First Instance]. The presentation of the evolution of the two principles on Greek and European level of legislation provides a clear picture of the current situation, while, at the same time, a recording of the ways of invoking and promoting these principles is attempted, in order to inform stakeholders and remind them the issue of the environmental protection, which concerns us all, as it "environs" us and is mirroring – reacts to our actions.

Keywords: Environmental Law, Precautionary Principle, Principle of Prevention, European Law

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
Κεφάλαιο 1 ^ο : Ορισμοί.....	11
1.1 Οι εκφάνσεις της έννοιας του περιβάλλοντος.....	11
1.2 Ορισμός της Αρχής της Πρόληψης.....	13
1.3 Ορισμός της Αρχής της Προφύλαξης.....	14
1.4 Ορισμός του Ευρωπαϊκού Δικαίου.....	15
Κεφάλαιο 2 ^ο : Η Ιστορική Εξέλιξη των Αρχών της Πρόληψης και Προφύλαξης.....	15
2.1 Η Ιστορική Εξέλιξη της Αρχής της Πρόληψης.....	15
2.2 Η Ιστορική Εξέλιξη της Αρχής της Προφύλαξης.....	18
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	22
Κεφάλαιο 1 ^ο : Η Εξέλιξη της Αρχής της Πρόληψης στην Ελληνική Νομολογία.....	22
1.1 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 811/1977.....	23
1.2 Η απόφαση ΣτΕ 2760/1994.....	24
1.3 Η απόφαση ΣτΕ 860/1998.....	26
1.4 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 2511/2002.....	26
1.5 Η απόφαση ΣτΕ 3662/2003.....	27
1.6 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 1264/2005.....	28
1.7 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 462/2010.....	30
1.8 Η απόφαση ΣτΕ 4413/2012.....	32
1.9 Η απόφαση ΣτΕ 2223/2017.....	35
1.10 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 563/2018.....	38
1.11 Η απόφαση ΣτΕ 1036/2020.....	38
Κεφάλαιο 2 ^ο : Η Εξέλιξη της Αρχής της Προφύλαξης στην Ελληνική Νομολογία.....	41
2.1 Η Απόφαση ΣτΕ 2805/1997.....	42
2.2 Η Απόφαση ΣτΕ 2939/2000.....	43
2.3 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 613/2002.....	44
Κεφάλαιο 3 ^ο : Τρόποι επίκλησης των Αρχών της Πρόληψης & της Προφύλαξης Ενώπιον της Διοίκησης & των Δικαστηρίων.....	45
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ.....	46
Κεφάλαιο 1 ^ο : Η Εξέλιξη της Αρχής της Πρόληψης στην νομολογία του ΔΕΕ.....	46
1.1 Η Απόφαση της 14ης Ιουλίου 1994 C-379/92.....	46
1.2 Η Απόφαση της 18ης Μαρτίου 1997 C-343/95.....	48
1.3 Η Απόφαση της 5ης Μαΐου 1998 C-180/96.....	49
1.4 Η Απόφαση της 21ης Μαρτίου 2000 C-6/99.....	51

1.5	Η Απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2006 T-74/00	52
1.6	Η Απόφαση της 16ης Οκτωβρίου 2003 C-182/02	56
	Κεφάλαιο 2^ο: Η Εξέλιξη της Αρχής της Προφύλαξης στη Νομολογία του ΔΕΕ.....	57
2.1	Η Απόφαση της 11ης Σεπτεμβρίου 2002 T-13/99	57
2.2	Η Απόφαση της 8ης Ιουλίου 2010 C-343/09	62
2.3	Η Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2021 C-458/19 P.....	64
	Κεφάλαιο 3^ο: Τρόποι επίκλησης των Αρχών της Πρόληψης & της Προφύλαξης Ενώπιον του ΔΕΕ	65
	ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ	68
	Κεφάλαιο 1^ο: Οι Διαφορές των Δύο Αρχών Συγκεντρωτικά.....	68
	Κεφάλαιο 2^ο: Οι Διαφορές στις Δύο Έννομες Τάξεις Αναφορικά με την Προστασία του Περιβάλλοντος	70
	ΕΠΙΛΟΓΟΣ	73
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ	76

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σύμφωνα με το άρθρο 24 § 1 του Συντάγματος, το Κράτος φέρει την υποχρέωση της προστασίας του περιβάλλοντος (φυσικού και πολιτιστικού), ενώ στο ίδιο εδάφιο κατοχυρώνεται και το δικαίωμα όλων στο περιβάλλον. Η Ελλάδα, ούσα μορφολογικά ευνοημένη, διαθέτει μια τεράστια βιοποικιλότητα, εδαφική γονιμότητα και απaráμιλλο κάλλος. Όλα αυτά, όμως, φέρουν ένα τεράστιο τίμημα, το οποίο δεν είναι άλλο από την υποχρέωση προφύλαξης, πρόληψης, διατήρησης του περιβάλλοντος και την χάραξη μιας πορείας προς την αειφορία. Από πολύ νωρίς, το Συμβούλιο της Επικρατείας έθεσε όρια στην ανθρώπινη παρέμβαση, η οποία ουκ ολίγες φορές «ανταγωνίζεται» και διαταράσσει τις ισορροπίες του προστατευτικού πλαισίου του περιβάλλοντος, υπό το πέπλο της βελτίωσης των όρων διαβίωσης (οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη). Τα όρια αυτά ήταν κατ' αρχάς η διαπίστωση της κρισιμότητας της περιβαλλοντικής προστασίας και κατά δεύτερον η αναζήτηση λύσεων προς αποφυγή επιβλαβών επιπτώσεων και ανεπανόρθωτης περιβαλλοντικής ζημίας. Στο σημείο αυτό εισήλθε στο σκεπτικό των αποφάσεων του ΣτΕ η έννοια της προληπτικής περιβαλλοντικής προστασίας και διαπλάστηκε η θεμελιώδης αρχή της πρόληψης, η οποία ενυπάρχει και στο πνεύμα του άρθρου 24§1 του Σ. Η αρχή αυτή έθεσε τις βάσεις για την εκτίμηση και αξιολόγηση των πιθανών επιπτώσεων, που θα μπορούσε να επιφέρει η έγκριση ενός έργου ή μιας δραστηριότητας. Λίγο αργότερα, αποτυπώθηκε και η αρχή της προφύλαξης, η οποία λειτουργεί ακόμη πιο προληπτικά, καλύπτοντας τις περιπτώσεις αβεβαιότητας περί την πλήρη διάσταση των επικείμενων κινδύνων μιας δραστηριότητας. Οι δύο αυτές αρχές, όπως θα παρουσιαστεί εκτενέστερα μέσα από τη μελέτη δικαστικών αποφάσεων, υπήρξαν η ασπίδα περιοχών και κατοίκων. Ομοίως, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί σημαντικότερο αντικείμενο της Ένωσης, η οποία προσπαθεί να εμπλουτίζει συνεχώς τη σχετική της νομοθεσία και να διασφαλίζει, μέσα από τις αποφάσεις του ΔΕΕ, την σωστή εφαρμογή αυτής (της νομοθεσίας) από όλους. Η αρχή της πρόληψης και η αρχή της προφύλαξης αποτελούν θεμελιώδεις αρχές και του Ευρωπαϊκού Δικαίου Προστασίας Περιβάλλοντος.

Η παρούσα εργασία στόχο έχει την παρουσίαση των πτυχών της αρχής της προφύλαξης και της αρχής της πρόληψης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Επίσης, θα

γίνει προσπάθεια να παρουσιαστεί η νομολογιακή αποτύπωση των αρχών της πρόληψης και προφύλαξης μέσα από δικαστηριακές αποφάσεις του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου της Ελλάδας (Συμβούλιο της Επικρατείας) και των Δικαστηρίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ και Γενικό Δικαστήριο – Πρώην Πρωτοδικείο). Μέσα από την παρουσίαση της εξέλιξης των δύο αρχών σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο παρέχεται μια σαφής απεικόνιση της ισχύουσας κατάστασης, ενώ, παράλληλα, θα επιχειρηθεί η καταγραφή τρόπων επίκλησης και προβολής των αρχών αυτών, με στόχο την ενημέρωση των ενδιαφερομένων και την υπενθύμιση ότι το ζήτημα της προστασίας του περιβάλλοντος δεν αποτελεί υποχρέωση μόνο του Κράτους, μιας μικρής ομάδας ατόμων ή ακαδημαϊκής εμβάθυνσης, αλλά «περιβάλλει» την καθημερινότητά μας, αλληλεπιδρά με όλους μας και αποτελεί καθρέπτη των πράξεών μας.

“Τα δάση προηγούνται των λαών, οι έρημοι τους ακολουθούν”.

— François-Auguste-René,
vicomte de Chateaubriand

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Κεφάλαιο 1^ο: Ορισμοί

1.1 Οι εκφάνσεις της έννοιας του περιβάλλοντος

Το περιβάλλον αποτελεί μια πολυδιάστατη έννοια, η οποία πολλές φορές είναι δύσκολο να αποτυπωθεί σε έναν μόνο ορισμό με απόλυτη ακρίβεια. Για έναν μέσο άνθρωπο θα μπορούσε να λεχθεί πως το περιβάλλον προσιδιάζει περισσότερο στην έννοια της φύσης ή του ανθρώπινου περιγύρου. Στη θεωρία έχουν σημειωθεί πολλές απόπειρες προσέγγισης των πτυχών του όρου «περιβάλλον», που αποτέλεσμα είχαν την κατηγοριοποίηση αυτού σε φυσικό και πολιτιστικό (οι δύο βασικότερες εκφάνσεις), δομημένο (υπό το πρίσμα των συνθηκών διαβίωσης στα αστικά κέντρα), κοινωνικό (λχ. οικογενειακό περιβάλλον), οικονομικό και πολιτικό.

Μία, ακόμη, κατηγοριοποίηση της έννοιας του περιβάλλοντος είναι εν στενή και ευρεία εννοία¹. Στο περιβάλλον εν στενή εννοία υπάγεται μόνο το φυσικό περιβάλλον, ενώ στο περιβάλλον εν ευρεία εννοία συμπεριλαμβάνεται και ο άνθρωπος, οι κοινωνικοί, πολιτιστικοί και πολιτικοί θεσμοί, ήτοι το διαμορφωθέν από τον ίδιο τον άνθρωπο περιβάλλον ή με άλλα λόγια το προκύπτον «από την επέμβαση του ανθρώπου στη φυσική πρώτη ύλη»².

Στο άρθρο 2 § 1 του Ν. 1650/1986³, ως περιβάλλον ορίζεται «*το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων, που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες*».

¹Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 4 και Δελλής Γεώργιος, Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος: Οι Διαστάσεις Της Προστασίας Του Περιβάλλοντος Στην Κοινοτική Έννομη Τάξη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998, σελ. 27

²Δελλής Γεώργιος, Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος: Οι Διαστάσεις Της Προστασίας Του Περιβάλλοντος Στην Κοινοτική Έννομη Τάξη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998, σελ. 27 και Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 4

³ΦΕΚ 160/Α/16.10.1986, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/269310/nomos-1650-1986>

Χαραλαμπίδου Ναταλία, Δίκαιο Περιβάλλοντος: Η Εναρμόνιση της Κυπριακής Νομοθεσίας με τις Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 4

Σύμφωνα με τον Ν. 360/1976⁴ περί Χωροταξίας και Περιβάλλοντος και συγκεκριμένα στο άρθρο 1 §§ 5-6 αυτού, το περιβάλλον κατηγοριοποιείται σε **φυσικό** και **πολιτιστικό**.

Ως **φυσικό περιβάλλον**⁵ ορίζεται «ο περιβάλλον του ανθρώπου χερσαίος, θαλάσσιος και εναέριος χώρος, μετά των εν αυτό χλωρίδος, πανίδος και φυσικών πόρων». Άξια αναφοράς είναι και η περαιτέρω κατηγοριοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος σε ζών και μη ζών⁶, όπου στο μη ζών υπάγονται τα βασικά στοιχεία της Γης, ήτοι η ατμόσφαιρα (αέρας), η ξηρά (έδαφος και υπέδαφος), το νερό σε όλες του τις μορφές (επίγειο, θαλάσσιο, υπόγειο) και η ηλιακή ενέργεια, ενώ στο ζών φυσικό περιβάλλον υπάγονται οι άνθρωποι, τα ζώα, τα φυτά και όλοι εν γένει οι οργανισμοί, ήτοι οι υδρόβιοι, εναέριοι ζώντες, επίγειοι και υπόγειοι ζώντες οργανισμοί.

Ως **πολιτιστικό περιβάλλον**⁷ ορίζονται «τα ανθρωπογενή στοιχεία πολιτισμού και χαρακτηριστικά, ως ταύτα διαμορφώθησαν εκ της παρεμβάσεως και των σχέσεων του ανθρώπου μετά του φυσικού περιβάλλοντος, περιλαμβανομένων των ιστορικών χώρων ως και της καλλιτεχνικώς και **πολιτιστικώς εν γένει κληρονομίας**⁸ της Χώρας».

Ο παραπάνω διαχωρισμός (σε φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον⁹) παρατηρείται και στο άρθρο 24 §§ 1,6 του Συντάγματος¹⁰, σύμφωνα με το οποίο:

«1. Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να

⁴ ΦΕΚ 131/Α/22.06.1976

⁵ Ν. 360/1976 άρθρο 1§5, ΦΕΚ 131/Α/22.06.1976

⁶ Σκούρης Βασίλειος – Τάχος Αναστάσιος, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο – Τεύχος 5ο: Τάχος Αναστάσιος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, Έκτη Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 229

⁷ Ν. 360/1976 άρθρο 1§6, ΦΕΚ 131/Α/22.06.1976

Παπαδοπούλου Κατερίνα, Η Προστασία του Πολιτιστικού Περιβάλλοντος σε Περίοδο Οικονομικής Κρίσης, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018, σελ. 3-4

Παναγοπούλου - Μπέκα Γιάννα, Το Έννομο Αγαθό Περιβάλλον, Προβλήματα Εφαρμογής της Σχετικής Νομοθεσίας, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ. 138-139

⁸ Παπαδοπούλου Κατερίνα, Η Προστασία του Πολιτιστικού Περιβάλλοντος σε Περίοδο Οικονομικής Κρίσης, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018, σελ. 4

⁹ Σιούτη Γλυκερία, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 9

¹⁰ <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-24/>

Παπαδοπούλου Κατερίνα, Η Προστασία του Πολιτιστικού Περιβάλλοντος σε Περίοδο Οικονομικής Κρίσης, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018, σελ 10

Σακελλαρόπουλος Αλέξανδρος, Σκέψεις για το Πρόβλημα του Περιβάλλοντος από Νομική Σκοπιά, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985, σελ. 73 επ.

Κυριτσάκη Ιωάννα, Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον Υπό το Πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 15 επ.

<https://dasarxeio.com/2017/03/13/42574/>

παίρνει ιδιαίτερα **προληπτικά** ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας...**6. Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών**».

Γίνεται, λοιπόν, ρητή αναφορά και στις δύο εκφάνσεις, με το πολιτιστικό περιβάλλον να εξειδικεύεται στην παράγραφο 6 του άρθρου 24 του Συντάγματος, τονίζοντας το στοιχείο της ανθρώπινης παρέμβασης, το σύνολο των δημιουργημάτων του ανθρώπου¹¹ (μνημεία, αρχαιότητες, παραδοσιακά στοιχεία κλπ.), την πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας.

1.2 Ορισμός της Αρχής της Πρόληψης¹²

Η Αρχή της Πρόληψης¹³ ή Αρχή της Προστασίας του Περιβάλλοντος αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές του Δικαίου του Περιβάλλοντος, δίνοντας έμφαση στην πρόληψη – έγκαιρη¹⁴ διαπίστωση και περιστολή κινδύνων, σε αντιδιαστολή με την σε δεύτερο χρόνο διαχείριση της οιασδήποτε προκύψασας στο περιβάλλον βλάβης.

Η ως άνω αρχή αποτυπώνεται ρητώς στο άρθρο 24 § 1 του Συντάγματος¹⁵, σύμφωνα με το οποίο: **«Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας...»**.

¹¹Σιούτη Γλυκερία, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 9

¹²Στα γερμανικά der Grundsatz der Vorbeugung

Jans H. Jan & Vedder H.B. Hans, European Environmental Law, 3rd Edition, Europa Law Publishing, 2008, σελ. 40-42

¹³Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 46-47

Σιούτη Γλυκερία, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ.53

Σκούρης Βασίλειος – Τάχος Αναστάσιος, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο – Τεύχος 5ο: Τάχος Αναστάσιος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, Έκτη Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 101
Παπαγεωργίου Μιχαήλ, Η Προστασία του Περιβάλλοντος και η Οικονομική Ελευθερία Από τη σύγκρουση συμφερόντων στη Βιώσιμη Ανάπτυξη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022, σελ. 212 επ.

¹⁴Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 46

¹⁵ <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-24/>

Συγγενής αρχή της θεμελιώδους αρχής της πρόληψης είναι η αρχή «**in dubio pro securitate**»¹⁶ (=εν αμφιβολία υπέρ της ασφάλειας), η οποία επιτάσσει την απαγόρευση οποιασδήποτε αντιπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς, ακόμη κι αν ο επιβλαβής χαρακτήρας της εκάστοτε επίδρασης δεν είναι δυνατόν να αποδειχθεί πλήρως, όμως, πληροί το στοιχείο του πιθανού ή έστω μη απίθανου.

1.3 Ορισμός της Αρχής της Προφύλαξης¹⁷

Η **Αρχή της Προφύλαξης**¹⁸ αποτελεί, ομοίως, μια από τις θεμελιώδεις αρχές του Δικαίου του Περιβάλλοντος, σύμφωνα με την οποία η περιβαλλοντική προστασία θα πρέπει να επιδιώκεται και ενεργητικά, μέσω της θέσπισης και λήψης **θετικών μέτρων, με σκοπό την πρόληψη απώτερων κινδύνων**¹⁹ και –κατά συνέπεια– την επίτευξη ενός υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος και της υγείας του ανθρώπου, των ζώων ή των φυτών²⁰.

Στην περίπτωση της αρχής της πρόληψης, οι κίνδυνοι πρέπει να προσδιορίζονται με σαφήνεια κατόπιν επιστημονικής αξιολόγησης από εμπειρογνώμονες – ειδικούς, όμως, ακόμη κι αν λόγω περιεχομένου δεν μπορούν να προσδιοριστούν επαρκώς (πρώιμο στάδιο – έλλειψη επαρκών επιστημονικών δεδομένων, που να επιβεβαιώνουν τον κίνδυνο δυσμενούς επίπτωσης), η αρχή της προφύλαξης δίνει την λύση, καθιστώντας σαφές ότι ακόμη και η **υπόνοια** πως από μια συγκεκριμένη δραστηριότητα ενδέχεται να ελλοχεύει **κίνδυνος** για το περιβάλλον (πιθανός κίνδυνος²¹), θα πρέπει να αντιμετωπιστεί μέσω της

¹⁶Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 54

¹⁷Στα γερμανικά Der Grundsatz der Vorsorge και Vorsorgeprinzip

¹⁸Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 47 επ.

Κυριτσάκη Ιωάννα, Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον Υπό το Πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 64-66

Σιούτη Γλυκερία, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ.54

Σκούρης Βασίλειος – Τάχος Αναστάσιος, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο – Τεύχος 5ο: Τάχος Αναστάσιος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, Έκτη Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 101-102

Παπαγεωργίου Μιχαήλ, Η Προστασία του Περιβάλλοντος και η Οικονομική Ελευθερία Από τη σύγκρουση συμφερόντων στη Βιώσιμη Ανάπτυξη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022, σελ. 224 επ.

¹⁹Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 47 in fine

²⁰Άρθρο 191 ΣΛΕΕ

²¹Κυριτσάκη Ιωάννα, Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον Υπό το Πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 65 in fine

λήψης θετικών μέτρων. Ειδικότερα στις ημέρες μας, μια από τις βασικότερες πτυχές της αρχής της προφύλαξης είναι η προστασία της ανθρώπινης υγείας με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτό των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών²². Τέλος, άξια αναφοράς είναι και η κριτική που δέχεται η αρχή, πως θα μπορούσε να αποτρέψει την τεχνολογική ανάπτυξη. Όπως θα δούμε, όμως, στη συνέχεια, η σωστή χρήση της αρχής δημιουργεί μονάχα αίσθημα ασφάλειας για το μέλλον και όχι τεχνολογική στασιμότητα.

1.4 Ορισμός του Ευρωπαϊκού Δικαίου

Το Ευρωπαϊκό Δίκαιο²³ αποτελεί ένα σύστημα κανόνων δικαίου ξεχωριστό από τα υπόλοιπα, με δικές του αρχές, το οποίο εξελίσσεται ιδιαίτερα σύνθετα και γρήγορα, διεισδύοντας στις εθνικές έννομες τάξεις. Το δίκαιο αυτό χωρίζεται σε δυο κατηγορίες: πρωτογενές και παράγωγο. Πρωτογενές είναι το δίκαιο των ιδρυτικών συνθηκών ΣΕΕ, ΣΛΕΕ, ΕΥΡΑΤΟΜ (Συνθήκη για την ατομική ενέργεια) και όλες οι αρχές που πηγάζουν από αυτές, ενώ παράγωγο είναι το δίκαιο που τίθεται μέσω των κανονισμών, οδηγιών και αποφάσεων των θεσμικών οργάνων της ΕΕ, δηλαδή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της Επιτροπής ή του Συμβουλίου. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί πως το Ευρωπαϊκό Δίκαιο υπερέχει κάθε εθνικού νόμου (ακόμη και των αυξημένης τυπικής ισχύος), ενώ ιδιαίτερα ζητήματα δημιουργούνται ως προς την υπεροχή του (ή μη) έναντι των εθνικών Συνταγμάτων, ειδικότερα στις περιπτώσεις κατά τις οποίες παρατηρείται «σύγκρουση» των δύο.

Κεφάλαιο 2^ο: Η Ιστορική Εξέλιξη των Αρχών της Πρόληψης και Προφύλαξης

2.1 Η Ιστορική Εξέλιξη της Αρχής της Πρόληψης

Η Αρχή της Πρόληψης αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις αρχές του Δικαίου του Περιβάλλοντος. Από το Σύνταγμα του 1975²⁴ κιάλας (άρθρο 24) υπήρχε ρητή μνεία περι

²² Απόφαση ΔΕΕ με αριθμό καταχ. C-6/99 (αναλύεται στην σελ. 51 επ. της παρούσας εργασίας)

²³ https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%85%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B1%CF%8A%CE%BA%CF%8C_%CE%94%CE%AF%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BF

Πρόδρομος Δαγτόγλου, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1979, σελ. 25

²⁴ ΦΕΚ 111/Α/09.06.1975

λήψεως **προληπτικών μέτρων** για τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος. Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της Χώρας μας ήδη από το 1977²⁵ εκδίδει αποφάσεις ερμηνεύοντας το άρθρο 24 του Συντάγματος.

Το άρθρο 24 του Σ (κατόπιν και της αναθεώρησης του 2001, όπου στην παράγραφο 1 αυτού προστέθηκε ρητή διατύπωση περί «δικαιώματος» στο περιβάλλον) έχει το εξής περιεχόμενο:

«Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. **Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας.** Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. Απαγορεύεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός αν προέχει για την Εθνική Οικονομία η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη τους χρήση, που την επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον».

Με το άρθρο αυτό αποκρυσταλλώνεται η υποχρέωση της Πολιτείας για προστασία του φυσικού (και πολιτιστικού - 24§6 Σ) περιβάλλοντος, λαμβάνοντας ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα.

Εν τοις πράγμασι, η αρχή της πρόληψης εφαρμόζεται και συναρτάται νομολογιακά στην Ελλάδα με τον θεσμό της διοικητικής αδειοδότησης και ειδικότερα την έγκριση περιβαλλοντικών όρων και την μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων²⁶. Όσον αφορά την έγκριση περιβαλλοντικών όρων, η διαδικασία αυτή, όπως προελέχθη, αποτελεί προστάδιο της περιβαλλοντικής αδειοδότησης έργων και δραστηριοτήτων (συμπεριλαμβανομένης της ρύθμισης αυθαιρέτων σε συνάρτηση με δημιουργία περιβαλλοντικού ισοζυγίου) κατά την οποία ο ενδιαφερόμενος θα πρέπει να προσκομίσει τον απαραίτητο φάκελο με τα δικαιολογητικά και τις απαιτούμενες ανά περίπτωση γνωμοδοτήσεις των αρμοδίων τμημάτων Διοίκησης στην κατά τόπον αρμόδια Διεύθυνση Περιβάλλοντος και χωρικού Σχεδιασμού, λαμβάνοντας υπόψη κάθε παράμετρο και μέριμνα, σύμφωνα με τον Ν. 4014/2011²⁷, ο οποίος έχει τροποποιήσει το άρθρο 4 του Ν.

²⁵ ΣτΕ Ολ 811/1977

²⁶ Σκούρης Βασίλειος – Τάχος Αναστάσιος, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο – Τεύχος 5ο: Τάχος Αναστάσιος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, Έκτη Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 97

²⁷ ΦΕΚ 209/Α/11.09.2011

1650/1986²⁸. Αντίστοιχα, ως μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων νοείται η σύνταξη μιας μελέτης, εντός της οποίας σημειώνεται αναλυτική παρουσίαση του εκάστοτε σχεδίου/προγράμματος, συμπεριλαμβανομένων όλων των απαραίτητων στοιχείων και σταθμίσεων, προς επίρρωση και για την υποστήριξη της έγκρισης ενός σχεδίου και έκδοσης απόφασης – αδειοδότησης, με την τελευταία να οφείλει να λαμβάνει υπόψη όλο το περιεχόμενο των σχετικών διαβουλεύσεων που διεξήχθησαν. Η Διοίκηση οφείλει να συμμερίζεται και να εφαρμόζει την αρχή της πρόληψης, προϋπόθεση που, όπως προελέχθη, εξετάζεται από το εκάστοτε αρμόδιο Δικαστήριο.

Σε Ευρωπαϊκό Επίπεδο η αρχή της πρόληψης διαπλάστηκε και αποτυπώθηκε αρχικά νομολογιακά (σιωπηρώς μέσω της εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας²⁹), ενώ πλέον ρητώς θεμελιώνεται στο άρθρο **191 της ΣΛΕΕ**³⁰ (πρώην άρθρο 174 ΣΕΚ), το οποίο έχει ως εξής:

«1. Η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος συμβάλλει στην επιδίωξη των ακόλουθων στόχων:

- τη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος,*
- την προστασία της υγείας του ανθρώπου,*
- τη συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων,*
- την προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, και ιδίως την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος.*

*2. Η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Ένωσης. **Στηρίζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης,** της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Στο πλαίσιο αυτό, τα μέτρα εναρμόνισης που ανταποκρίνονται σε ανάγκες προστασίας του περιβάλλοντος*

²⁸ ΦΕΚ 160/Α/16.10.1986, διαθέσιμο στο: https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/269310/nomos-1650-1986#Άρθρο_4|269328

²⁹ Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 47

³⁰ <https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/slee/arthro-191-synthiki-gia-ti-leitoyrgia-tis-eyropaikis-enosis>

περιλαμβάνουν, όπου ενδείκνυται, ρήτρα διασφάλισης που εξουσιοδοτεί τα κράτη μέλη να λαμβάνουν, για μη οικονομικούς περιβαλλοντικούς λόγους, προσωρινά μέτρα υποκείμενα σε διαδικασία ελέγχου της Ένωσης.

3. Κατά την εκπόνηση της πολιτικής της στον τομέα του περιβάλλοντος, η Ένωση λαμβάνει υπόψη:

- τα διαθέσιμα επιστημονικά και τεχνικά δεδομένα,
- τις συνθήκες του περιβάλλοντος στις διάφορες περιοχές της Ένωσης,
- τα πλεονεκτήματα και τις επιβαρύνσεις που μπορούν να προκύψουν από τη δράση ή την απουσία δράσης,
- την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ένωσης στο σύνολό της και την ισόρροπη ανάπτυξη των περιοχών της.

4. Στο πλαίσιο των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους, η Ένωση και τα κράτη μέλη συνεργάζονται με τις τρίτες χώρες και τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς. Ο τρόπος της συνεργασίας της Ένωσης μπορεί να αποτελεί αντικείμενο συμφωνιών μεταξύ της Ένωσης και των ενδιαφερομένων τρίτων μερών.

Το προηγούμενο εδάφιο δεν θίγει την αρμοδιότητα των κρατών μελών να διαπραγματεύονται στα πλαίσια διεθνών οργανισμών και να συνάπτουν διεθνείς συμφωνίες».

2.2 Η Ιστορική Εξέλιξη της Αρχής της Προφύλαξης

Η Αρχή της Προφύλαξης³¹ αποτελεί, επίσης, μια από τις θεμελιώδεις αρχές της προστασίας του περιβάλλοντος, σύμφωνα με την οποία θα πρέπει να λαμβάνονται θετικά μέτρα προς αποφυγή «ενδεχόμενων» κινδύνων, «τους οποίους υποπτευόμεθα, αλλά δεν έχουν ακόμη επέλθει»³². Σημειωτέον ότι ιδιαίτερη βαρύτητα δίδεται στην πιθανότητα επέλευσης του εκάστοτε κινδύνου, με γνώμονα «την εξέλιξη των επιστημονικών ερευνών

³¹ <https://www.umweltbundesamt.de/en/precautionary-principle>

³² Σκούρης Βασίλειος – Τάχος Αναστάσιος, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο – Τεύχος 5ο: Τάχος Αναστάσιος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος, Έκτη Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 101 in fine

και της επαπειλούμενης ζημίας»³³. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με την γερμανική θεωρία *Je desto – Formel*³⁴, **ο βαθμός επέλευσης του κινδύνου είναι αντιστρόφως ανάλογο ποσό της σημασίας του επαπειλούμενου εννόμου αγαθού, δηλαδή όσο μεγαλύτερη είναι η σημασία του εννόμου αγαθού, «τόσο μικρότερος απαιτείται να είναι ο βαθμός πιθανότητας επέλευσης του κινδύνου»**³⁵.

Η αρχή της προφύλαξης³⁶ ως «όπλο» ενάντια στην οικολογική διακινδύνευση φαίνεται να αποτυπώθηκε πρώτα Διεθνώς (το 1992), όπως προκύπτει από την 15^η αρχή³⁷ της Σύμβασης του Ρίο³⁸, σύμφωνα με την οποία: Για να επιτευχθεί η προστασία του περιβάλλοντος, η προσέγγιση της **προφύλαξης** (μέσω κατάλληλων μέτρων) θα πρέπει να εφαρμόζεται ευρέως από τα κράτη με γνώμονα και στο βαθμό των δυνατοτήτων τους. Οπου υφίστανται βάσιμες απειλές σοβαρής ή μη αναστρέψιμης βλάβης, η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως λόγος καθυστέρησης λήψης αποτελεσματικών μέτρων για την πρόληψη της υποβάθμισης του περιβάλλοντος.

Έναν χρόνο μετά, το 1993, προστέθηκε με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ στο άρθρο 174 ΣΕΚ (**νυν 191 της ΣΛΕΕ**³⁹), το οποίο έχει ως εξής:

«1. Η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος συμβάλλει στην επιδίωξη των ακόλουθων στόχων:

— *τη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος,*

— *την προστασία της υγείας του ανθρώπου,*

³³Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 48

³⁴Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 48

³⁵Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 48

³⁶Σιούτη Γλυκερία, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ.54-57

³⁷In order to protect the environment, the precautionary approach shall be widely applied by States according to their capabilities. Where there are threats of serious or irreversible damage, lack of full scientific certainty shall not be used as a reason for postponing cost-effective measures to prevent environmental degradation.

³⁸ A/CONF.151/26 (Vol. I) REPORT OF THE UNITED NATIONS CONFERENCE ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT

Wybe Douma, *The Precautionary Principle (updated and amended version of an article that appeared under the same title in the Icelandic legal journal Úlfjótur, 1996, Vol. 49, nrs. 3/4, p. 417-430)*, T.M.C. Asser Institute, The Hague, The Netherlands, σελ. 4

³⁹<https://www.lawspot.gr/nomikes-plirofories/nomothesia/slee/arthro-191-synthiki-gia-ti-leitoygia-tis-eyropaikis-enosis>

- τη συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων,
- την προώθηση, σε διεθνές επίπεδο, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, και ιδίως την καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος.

2. Η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και λαμβάνει υπόψη την ποικιλομορφία των καταστάσεων στις διάφορες περιοχές της Ένωσης. **Στηρίζεται στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης,** της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και στην αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Στο πλαίσιο αυτό, τα μέτρα εναρμόνισης που ανταποκρίνονται σε ανάγκες προστασίας του περιβάλλοντος περιλαμβάνουν, όπου ενδείκνυται, ρήτρα διασφάλισης που εξουσιοδοτεί τα κράτη μέλη να λαμβάνουν, για μη οικονομικούς περιβαλλοντικούς λόγους, προσωρινά μέτρα υποκείμενα σε διαδικασία ελέγχου της Ένωσης.

3. Κατά την εκπόνηση της πολιτικής της στον τομέα του περιβάλλοντος, η Ένωση λαμβάνει υπόψη:

- **τα διαθέσιμα επιστημονικά και τεχνικά δεδομένα⁴⁰,**
- **τις συνθήκες του περιβάλλοντος στις διάφορες περιοχές της Ένωσης,**
- **τα πλεονεκτήματα και τις επιβαρύνσεις που μπορούν να προκύψουν από τη δράση ή την απουσία δράσης,**
- την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ένωσης στο σύνολό της και την ισόρροπη ανάπτυξη των περιοχών της.

4. Στο πλαίσιο των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους, η Ένωση και τα κράτη μέλη συνεργάζονται με τις τρίτες χώρες και τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς. Ο τρόπος της συνεργασίας της Ένωσης μπορεί να αποτελεί αντικείμενο συμφωνιών μεταξύ της Ένωσης και των ενδιαφερομένων τρίτων μερών.

Το προηγούμενο εδάφιο δεν θίγει την αρμοδιότητα των κρατών μελών να διαπραγματεύονται στα πλαίσια διεθνών οργανισμών και να συνάπτουν διεθνείς

⁴⁰Jose Felix Pinto-Bazurco, *The Precautionary Principle*, International Institute for Sustainable Development (IISD), 2020, σελ. 1-2

συμφωνίες».

Από την παράγραφο 3 του άρθρου 191 της ΣΛΕΕ γίνεται σαφής η ομοιότητα της αρχής της προφύλαξης με την αρχή της αναλογικότητας, καθώς η εφαρμογή της πρώτης δεν είναι a priori βέβαιη, αλλά προκύπτει κατόπιν εξέτασης και στάθμισης πολλών παραγόντων και εννόμων αγαθών, ώστε να μην ασκείται καταχρηστικά, υπό την έννοια του ότι θα θυσιαστεί η οικονομική ανάπτυξη στον βωμό της ασφάλειας. Όπως, λοιπόν, και στο τρίτο στάδιο της αναλογικότητας (stricto sensu) η αρχή της προφύλαξης οφείλει να λαμβάνει υπόψη και να σταθμίζει το οικολογικό κόστος του εκάστοτε μέτρου έναντι της κοινωνικής και οικονομικής της ωφέλειας, με τον αιτιώδη σύνδεσμο⁴¹ μεταξύ της επικίνδυνης δραστηριότητας και της ενδεχόμενης οικολογικής βλάβης να είναι πολλές φορές ασαφής. Άλλος ένας βασικός παράγοντας που θα πρέπει να λαμβάνεται ad hoc υπόψη είναι το επιστημονικό υλικό συναρτήσει του χρονικού σημείου εξέτασης. Αν, δηλαδή, τα επιστημονικά δεδομένα αλλάξουν, η στάθμιση και εξέταση των υπόλοιπων παραγόντων και μέτρων θα πρέπει να επανακαθοριστούν και επαναπροσδιορισθούν υπό το φως των νέων στοιχείων. Ως απόρροια αυτού, τα μέτρα που θα υιοθετηθούν δεν θα πρέπει να τελούν σε δυσαναλογία με την σκοπούμενη περιβαλλοντική προστασία, αλλά θα πρέπει να τεκμηριωθεί επαρκώς η μη ύπαρξη άλλων, καταλληλότερων και ηπιότερων, διαδικασία η οποία οδηγεί σε προφανή χρήση όλων των βημάτων της αρχής της αναλογικότητας (αναγκαιότητα, καταλληλότητα).

Επιστρέφοντας στο σήμερα, στις αρχές του 2020 η αρχή της προφύλαξης εφαρμόστηκε από τα Κράτη, τα οποία λόγω της έξαρσης του COVID-19⁴² εκλήθησαν να προσεγγίσουν και να σταθμίσουν τους πιθανούς κινδύνους. Αν και εν τοις πράγμασι ήταν ιδιαίτερα δύσκολο λχ τον Ιανουάριο του 2020 να φανταστεί κάποιος τα παγκόσμια δυσμενή αποτελέσματα που είχε ως αντίκτυπο ο ιός αυτός, εντούτοις, οι ειδικοί έλαβαν ως σημείο αναφοράς όλα τα στοιχεία που είχαν για αντίστοιχους ιούς, ώστε να γνωμοδοτήσουν ενώπιον των κυβερνήσεων για τις αναγκαίες αποφάσεις που οι τελευταίες θα έπρεπε να πάρουν⁴³. Κάποιες κυβερνήσεις έλαβαν μέτρα προφύλαξης,

⁴¹Σιούτη Γλυκερία, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ.58

⁴²Πλατιάς Χαράλαμπος, Πολιτική της ΕΕ για το Περιβάλλον και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη: Ζητήματα Πολιτικής και Διακυβέρνησης, 2η Αναθεωρημένη & Συμπληρωμένη Έκδοση, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2020, σελ. 76-78

⁴³Jose Felix Pinto-Bazurco, *The Precautionary Principle*, International Institute for Sustainable Development (IISD), 2020, σελ. 1-2

συμπεριλαμβανομένων των περιορισμών μετακινήσεων, καραντίνες, αυστηρά lockdown, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα τον μικρότερο αριθμό μαζικών κρουσμάτων και θανάτων. Η απόφασή τους αυτή ελήφθη χωρίς την ύπαρξη πολλών διαθέσιμων επιστημονικών και τεχνικών δεδομένων, όμως προς αποφυγή των πιθανών καταστροφικών αποτελεσμάτων για τους πολίτες, ελήφθησαν -παρά το οικονομικό κόστος και τον περιορισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών- αυστηρά μέτρα.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Κεφάλαιο 1^ο: Η Εξέλιξη της Αρχής της Πρόληψης στην Ελληνική Νομολογία

Η αρχή της πρόληψης, όπως θα παρουσιαστεί εκτενέστερα μέσα από τις αποφάσεις των Δικαστηρίων, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον θεσμό της διοικητικής αδειοδότησης⁴⁴ και ειδικότερα την έγκριση περιβαλλοντικών όρων και την μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων⁴⁵. Ως έγκριση περιβαλλοντικών όρων, ορίζεται η διαδικασία - προστάδιο της περιβαλλοντικής αδειοδότησης έργων και δραστηριοτήτων (συμπεριλαμβανομένης της ρύθμισης αυθαιρέτων σε συνάρτηση με δημιουργία περιβαλλοντικού ισοζυγίου) κατά την οποία ο ενδιαφερόμενος οφείλει να προσκομίσει τον απαραίτητο φάκελο με τα δικαιολογητικά και τις απαιτούμενες ανά περίπτωση γνωμοδοτήσεις των αρμοδίων τμημάτων Διοίκησης στην κατά τόπον αρμόδια Διεύθυνση Περιβάλλοντος και χωρικού Σχεδιασμού, λαμβάνοντας υπόψη κάθε παράμετρο και μέριμνα, σύμφωνα με τον Ν. 4014/2011⁴⁶, ο οποίος έχει τροποποιήσει το άρθρο 4 του Ν. 1650/1986⁴⁷. Η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων είναι η μελέτη που συντάσσεται τελώντας μια αναλυτική παρουσίαση και περιγραφή των πτυχών του εκάστοτε σχεδίου/προγράμματος, συμπεριλαμβανομένων όλων των απαραίτητων στοιχείων και σταθμίσεων, προς επίρρωση και για την υποστήριξη της έγκρισης ενός σχεδίου (και

⁴⁴ Τιμητικός Τόμος Κωνσταντίνου Μενουδάκου, *Ο Δικαστής, ο Νόμος και το Περιβάλλον*, Ελληνική Εταιρεία Δικαίου του Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 59-60

⁴⁵ Σκούρης Βασίλειος – Τάχος Αναστάσιος, *Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο – Τεύχος 5ο: Τάχος Αναστάσιος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος*, Έκτη Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006, σελ. 97

⁴⁶ ΦΕΚ 209/Α/11.09.2011

⁴⁷ ΦΕΚ 160/Α/16.10.1986, διαθέσιμο στο: https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/269310/nomos-1650-1986#Άρθρο_4|269328

έκδοσης απόφασης – αδειοδότησης). Τις περισσότερες φορές, λοιπόν, το αντικείμενο της δίκης είναι η αίτηση ακύρωσης απόφασης της διοίκησης (λχ. ΚΥΑ), με την οποία εγκρίνονται περιβαλλοντικοί όροι, με συνηθέστερο το επιχείρημα της μη ύπαρξης ορθά διατυπωμένης μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, μελέτη⁴⁸ η οποία επαναλαμβάνεται πως είναι απαραίτητη για τη λήψη της απόφασης της Διοίκησης και η οποία (μελέτη) θα πρέπει να διαπνέεται από την αρχή της πρόληψης (και προφύλαξης), κάνοντας μνεία περί τα μέτρα προφύλαξης, τους κινδύνους και, ει δυνατόν, μια συνοπτική παρουσίαση των εναλλακτικών λύσεων, με παράλληλη αιτιολόγηση της επιλεγμένης λύσης.

Τέλος, η αρχή της πρόληψης ενυπάρχει και στο πνεύμα των αποφάσεων⁴⁹ της Διοίκησης για την προέγκριση χωροθέτησης⁵⁰, ήτοι μια σειρά αποφάσεων της Διοίκησης με τις οποίες προβαίνει σε πολεοδομική ρύθμιση και χωροταξική ανάπτυξη της Χώρας εξασφαλίζοντας τους καλύτερους δυνατούς όρους διαβίωσης των κατοίκων⁵¹, προλαμβάνοντας, παράλληλα, κινδύνους και σφάλματα περιβαλλοντικής υποβάθμισης με *in concreto* στάθμιση⁵².

1.1 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 811/1977⁵³

Από τις πρώτες αποφάσεις αναφορικά με την προστασία του περιβάλλοντος είναι και η ΣτΕ Ολ 811/1977. Η απόφαση αυτή αφορούσε **αίτηση ακύρωσης απόφασης** της Διοίκησης **περί έγκρισης κατασκευής μεγάλης ναυπηγικής μονάδας στον Όρμο της Πύλου**⁵⁴.

Στο σκεπτικό της απόφασης αυτής παρατηρείται ειδική μνεία στο άρθρο 24 του Συντάγματος, στο οποίο ενυπάρχει η αρχή της πρόληψης, αξιοσημείωτος είναι, όμως, ο έντονος σύνδεσμος της αρχής αυτής με την αρχή της αναλογικότητας, εργαλείο με το

⁴⁸Σιούτη Γλυκερία, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 242

⁴⁹Σιούτη Γλυκερία, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 249-250

⁵⁰ΣτΕ 304/1993, περί χωροθέτησης ιχθυοτροφείου σε θαλάσσια περιοχή και ΣτΕ 3509/1983 από τη σελ. 81 του βιβλίου Σκούρης Ι.-Τάχος Α., Η Προστασία του Περιβάλλοντος στη Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας με αναφορά στη νομολογία του ΔΕΚ, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1988

⁵¹ΣτΕ Ολ 1528/2003

⁵²ΣτΕ Ολ 123/2007, οριακός έλεγχος ακυρωτικού δικαστή, στάθμιση κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας

⁵³Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁵⁴ υπ΄ αριθ. 43/1975 απόφαση Οικονομικής Επιτροπής, επί της οποίας στηρίχθηκε το προσβαλλόμενο υπ΄ αρ. 505/75 Προεδρικό Διάταγμα – μη προαπαιτούμενη η ύπαρξη χωροταξικής μελέτης – απερρίφθη ο λόγος αυτός

οποίο το Δικαστήριο σταθμίζει (τρίτο στάδιο – stricto sensu αναλογικότητα) το κατά πόσον έχουν ληφθεί όλες οι απαραίτητες πρόνοιες για την προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Ειδικότερα, το Δικαστήριο κατέστησε σαφή τα εξής:

«...Αν και κατά την γνώμην δυο μελών του Δικαστηρίου, η ως άνω αιτιολογία δέν είναι νόμιμος και έδει να ακυρωθή η επί τριαύτης αιτιολογίας έρειδομένη προσβαλλομένη πράξις, καθόσον αι ρηθείσαι διατάξεις των § § 1 και 6 του άρθρου 24 Συντάγματος 1975 θεσπίζουν ουχί απλώς κατευθυντήριοι αρχήν, αλλά επιτακτικόν κανόνα, δικαίου, επιβάλλοντα τόσον εις τον κοινόν νομοθέτην, όσον και εις την Διοίκησιν την προστασίαν του πολιτιστικού περιβάλλοντος, πλέον δε συγκεκριμένως την προστασίαν των μνημείων και των παραδοσιακών περιοχών και στοιχείων της χώρας, εξ ου έπεται ότι μετά τας διατάξεις ταύτας ο κοινός νομοθέτης και η Διοίκησις κωλύονται να προβούν ευθέως εις ρυθμίσεις βλαπτούσας συγκεκριμένα μνημεία ή περιοχάς, αποτελούσας, κατά την κοινήν πείραν και την γενικήν αντίληψιν των Ελλήνων, αναμφισβητήτου αξίας στοιχεία της ιστορικής παραδόσεως και του πολιτιστικού βίου αυτών...

...Κατ` άλλην γνώμην δύο μελών του Δικαστηρίου, οι υπό των ρηθειςών διατάξεων των άρθρων 24, 18, 22, 106 και 107 του Συντάγματος τιθέμενοι σκοποί του Κράτους εν περιπτώσει διοικητικής τινος ενεργείας είναι μεν συνεκτιμητέοι, ως επίσης και άπασαι αι συναφείς ανάγκαι και τα προς αντιμετώπισίν των κατάλληλα μέτρα, των οποίων η μορφή και ή έκτασις τελούν υποχρεωτικώς υπό τους τυχόν δια νόμων και προϋφισταμένων του συντάγματος τεθειμένους περιορισμούς, εν τη σταθμίσει όμως ταύτη των συντρεχόντων παραγόντων προέχουσαν θέσιν, ως προκύπτει εκ της διατυπώσεως των συνταγματικών ορισμών, κατέγει η προστασία του περιβάλλοντος, υπέρ ου σαφή και επιτακτικήν "υποχρέωσιν" του Κράτους θεσπίζει το Σύνταγμα, έτι δε και η προστασία των μνημείων της ιστορίας του έθνους, ρυθμιζόμενη διά ρητών διατάξεων της κειμένης νομοθεσίας».

1.2 Η απόφαση ΣτΕ 2760/1994⁵⁵

Στην υπόθεση αυτή ζητείτο να ακυρωθεί⁵⁶ η υπ' αρ. Α.Π. 16058/9.10.1991 ΚΥΑ των Υπουργών Εθνικής Οικονομίας και Τουρισμού, Γεωργίας, Περιβάλλοντος,

⁵⁵Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁵⁶ Έγινε δεκτή διότι «...εφόσον η προσβαλλόμενη απόφαση, αν και αφορά έργα που αποτελούν μέρος του προγράμματος εκτροπής των υδάτων του Αχελώου ποταμού, δεν στηρίζεται και σε συνθετική, με την

Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων και Βιομηχανίας, Ενέργειας και Τεχνολογίας, με την οποία εγκρίθηκαν **περιβαλλοντικοί όροι** για την κατασκευή φραγμάτων και των αντιστοίχων ταμιευτηρίων ύδατος, καθώς και άλλων συναφών έργων στις θέσεις Μεσσοχώρα και Συκιά, που βρίσκονται η μεν πρώτη στο νομό Τρικάλων, η δε δεύτερη στην περιφέρεια των νομών Άρτας και Καρδίτσας.

Στην απόφαση αυτή καθίσταται σαφές ότι για τη χορήγηση άδειας εγκατάστασης ή την πραγματοποίηση δραστηριότητας ή έργου του ν. 1650/86 απαιτείται **έγκριση περιβαλλοντικών όρων, κατόπιν υποβολής μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων**.

Επιπρόσθετα, ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η ρητή αναφορά στην αρχή της πρόληψης στη σκέψη 10, η οποία αναφέρει τα εξής:

*«Επειδή, κατά το άρθρο 24 του Συντάγματος η Πολιτεία έχει υποχρέωση να προστατεύει το φυσικό περιβάλλον και να λαμβάνει ιδιαίτερα **προληπτικά** και κατασταλτικά μέτρα για τη διαφύλαξη του. Με τη συνταγματική αυτή διάταξη **θεσπίζεται η θεμελιώδης αρχή της προλήψεως της βλάβης του φυσικού περιβάλλοντος χάριν της οικολογικής ισορροπίας και της διατήρησης αυτού και των φυσικών πόρων προς όφελος όχι μόνον της παρούσας γενεάς αλλά και των επομένων**. Επομένως, από την ίδια διάταξη απορρέουν οι περιορισμοί εκείνοι στην αναπτυξιακή πολιτική της πολιτείας, που είναι αναγκαίοι για την πρόληψη της βλάβης του φυσικού περιβάλλοντος, σε τρόπο ώστε όχι κάθε ανάπτυξη αλλά μόνο η βιώσιμη, δηλ. εκείνη που δεν επιφέρει βλάβη στο περιβάλλον και άρα είναι διατηρήσιμη και όχι πρόσκαιρη, να είναι επιτρεπτή από το Σύνταγμα. Ειδικότερα, να μεν η κατασκευή δημοσίων έργων μπορεί να αποτελεί μέρος αναπτυξιακών προγραμμάτων, πλην όμως έχουσα άμεση επίδραση στο φυσικό περιβάλλον, μπορεί να αποτελεί, επίσης, **μέγιστο κίνδυνο σοβαρής αλλοίωσης ή ακόμη και ανεπανόρθωτης καταστροφής αυτού**, αν δεν γίνεται με περίσκεψη και πλήρη επιστημονική μελέτη όλων των επιπτώσεών της στο περιβάλλον, οπότε και μόνον είναι επιτρεπτή».*

παραπάνω έννοια, **μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που να έχει υποβληθεί και αξιολογηθεί** κατά την προαναφερόμενη διαδικασία, η απόφαση αυτή είναι μη νόμιμη...».

1.3 Η απόφαση ΣτΕ 860/1998⁵⁷

Η υπόθεση αυτή αφορά αίτηση ακύρωσης⁵⁸ απόφασης Νομάρχη για την έγκριση των περιβαλλοντικών όρων και τη χορήγηση άδειας εγκαταστάσεως και λειτουργίας εργοστασίου ετοιμού σκυροδέματος.

Ομοίως με την ΣτΕ 2760/1994, καθίσταται σαφές ότι για τη χορήγηση άδειας εγκατάστασης ή την πραγματοποίηση δραστηριότητας ή έργου του ν. 1650/86 απαιτείται **έγκριση περιβαλλοντικών όρων, κατόπιν υποβολής μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων.**

Στην 6^η σκέψη γίνεται ρητή αναφορά στην αρχή της πρόληψης:

*«Επειδή, κατά το άρθρον 24 του Συντάγματος η Πολιτεία υποχρεούται να προστατεύει το φυσικόν περιβάλλον και να λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα διά την διαφύλαξίν του. Η διά της ανωτέρω συνταγματικής διατάξεως θεσπιζομένη **θεμελιώδης αρχή της προλήψεως** της βλάβης του φυσικού περιβάλλοντος προϋποθέτει ότι πάσα δραστηριότης έχουσα **σημαντικές επιπτώσεις** εις το περιβάλλον, ως αύται εκτιμώνται υπό του ακυρωτικού δικαστού, **δέον να γίνεται κατόπιν πλήρους επιστημονικής μελέτης όλων των ανωτέρω επιπτώσεων, οπότε και μόνον είναι επιτρεπτή** (πρβλ. ΣΕ 2759/94)».*

Τέλος, στην 8^η σκέψη αποσαφηνίζεται η μορφή που δεν μπορεί να έχει μια (επιστημονική) μελέτη επιπτώσεων (ερωτηματολόγιο).

1.4 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 2511/2002⁵⁹

Η υπόθεση αυτή αφορά αίτηση ακύρωσης της υπ` αρ. 101017/30.8.2001 ΚΥΑ των Υπουργών Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Πολιτισμού και Μεταφορών και Επικοινωνιών, με την οποία εγκρίθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι για την κατασκευή και λειτουργία του Σιδηροδρομικού Κέντρου Αχαρνών (Σ.Κ.Α.).

⁵⁷Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁵⁸ Έγινε δεκτή λόγω μη ύπαρξης μελέτης

⁵⁹Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

Στην παρούσα απόφαση παρατηρείται κάτι εξαιρετικά σύνηθες για τα ελληνικά νομολογιακά δεδομένα, το οποίο είναι η αναφορά της αρχής της πρόληψης και της αρχής της προφύλαξης μαζί. Ειδικότερα, στη 10^η σκέψη αναφέρονται τα εξής:

«Επειδή, κατά την έννοια των διατάξεων του ν. 1650/1986 και της 69269/1990 κοινής υπουργικής αποφάσεως που μνημονεύθηκαν σε προηγούμενη σκέψη και αφορούν στην εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον από σχεδιαζόμενα έργα ή δραστηριότητες, ερμηνευομένων σε συνδυασμό με το άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος, κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου πράξεων εκδιδόμενων κατ' εφαρμογή της περιβαλλοντικής νομοθεσίας, στον οποίο έλεγχο περιλαμβάνεται και η πλάνη περί τα πράγματα, ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που αποτελεί το βασικό μέσο εφαρμογής της απορροούσης από τις ανωτέρω διατάξεις αρχής της πρόληψης και προφύλαξης, ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακριβώνουν και αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου και να εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας και τις συνταγματικές επιταγές (πρβλ. Ολομ., ΣτΕ 3478/2000, 613/2002)».

1.5 Η απόφαση ΣτΕ 3662/2003⁶⁰

Ακόμη μια απόφαση με αντικείμενο την αίτηση ακύρωσης απόφασης έγκρισης περιβαλλοντικών όρων και συγκεκριμένα αίτηση ακύρωσης της υπ' αρ. 64973B/19.1.2000 ΚΥΑ των Υπουργών Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Ανάπτυξης, Εμπορικής Ναυτιλίας και Πολιτισμού, με την οποία εγκρίθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι κατασκευής και λειτουργίας του Ατμοηλεκτρικού σταθμού (ΑΗΣ) της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ) στην θέση "Αθρινόλακκος" Αγίας Τριάδος Σητείας Ν. Λασιθίου Κρήτης. Στην περίπτωση αυτή η αίτηση έγινε δεκτή, διότι η έρευνα για ορισμένους περιβαλλοντικούς όρους έγινε μεταγενέστερα της σύνταξης της μελέτης.

Όσον αφορά τη μνεία στην αρχή της πρόληψης, και πάλι αυτή αποτυπώνεται μαζί με την αρχή της προφύλαξης στην 8^η σκέψη ως εξής:

⁶⁰Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

«Επειδή, κατά τα ήδη κριθέντα, καθ' ερμηνείαν των ανωτέρω διατάξεων, σε συνδυασμό με το άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος, κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου πράξεων εκδιδόμενων κατ' εφαρμογήν της νομοθεσίας για την εκ των προτέρων εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον σχεδιαζομένων έργων ή δραστηριοτήτων, ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη της απορροούσης από τις ανωτέρω διατάξεις **αρχής της πρόληψης και προφυλάξεως**, ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακριβώνουν και αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου και να εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας και τις συνταγματικές επιταγές (ΣτΕ Ολομ. 3478/2000, Ολομ. 613/2002). Από αυτό παρέπεται ότι πράξη με την οποία εγκρίνονται περιβαλλοντικοί όροι κατασκευής και λειτουργίας έργου δεν είναι νόμιμη αν περιέχει περιβαλλοντικούς όρους επί ουσιωδών ζητημάτων, τα οποία, όμως, δεν έχουν αποτελέσει αντικείμενο ερεύνης από την **συνταγείσα μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων** **αλλ' εξετάσθηκαν το πρώτον μετά την υποβολή της**, χωρίς να τηρηθεί αντίστοιχη διαδικασία, δεδομένου ότι, στην περίπτωση αυτή, δεν έχει παρασχεθεί νομίμως στο αρμόδιο για την έγκριση όργανο η δυνατότητα επακριβούς αξιολογήσεως των συνεπειών από την κατασκευή και λειτουργία του έργου στο περιβάλλον».

1.6 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 1264/2005⁶¹

Με την υπ' αρ. 79800/Β/7745/24.12.1998 απόφαση του Προϊσταμένου της Διεύθυνσης Τεχνικής και Ελέγχου Επικοινωνιών του Υπουργείου Μεταφορών και Επικοινωνιών χορηγήθηκε άδεια για την εγκατάσταση κεραίας κινητής τηλεφωνίας. Ακολούθως, με την υπ' αριθ. 16444/1901/13.1.1999 πράξη της Διεύθυνσης Πολεοδομίας Αθηνών της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Αθηνών - Πειραιώς εγκρίθηκε η εκτέλεση δομικών κατασκευών από την ίδια εταιρεία στην ίδια θέση για την εγκατάσταση του πιο πάνω συστήματος ραδιοεπικοινωνίας. Στη συνέχεια, με αίτηση ακύρωσης ζητήθηκε η ακύρωση και των δύο.

Στην 9^η σκέψη αποτυπώνονται (μαζί) οι αρχές της πρόληψης και προφύλαξης:

⁶¹Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

«Επειδή, από το συνδυασμό των ανωτέρω διατάξεων του ν. 2075/1992 και εκείνων του ν. 1650/1986 και της κοινής υπουργικής απόφασης 69269/5387/1990, που εφαρμόζονται στην παρούσα υπόθεση, ως εκ του χρόνου εκδόσεως των προσβαλλομένων πράξεων, προκύπτει ότι η εγκατάσταση κεραιάς κινητής τηλεφωνίας, για την οποία απαιτείται η κατά το ν. 2075/1992 άδεια, υπάγεται στα έργα Β' κατηγορίας, για τα οποία θεσπίζεται **υποχρέωση προηγούμενης εκτιμήσεως των περιβαλλοντικών επιπτώσεων**. Εξάλλου, κατά την έννοια των διατάξεων αυτών, που εναρμονίζονται με τις αρχές της προφύλαξης και της πρόληψης όπως εκτίθεται σε προηγούμενη σκέψη, το πιο πάνω πλέγμα ρυθμίσεων του ν. 1650/1986 και της κ.υ.α. 69269/5387/1990 εφαρμόζεται για τα έργα, τα οποία αφορούν οι μνημονευθείσες διατάξεις του ν. 2075/1992, με τις οποίες ουδεμία εξαίρεση προβλέπεται από τις ρυθμίσεις αυτές. **Επομένως υπάρχει εκ του νόμου υποχρέωση προηγούμενης εκτιμήσεως**, κατά τη διαδικασία που θεσπίζεται με το ν. 1650/1986 και την πιο πάνω κοινή υπουργική απόφαση, **των επιπτώσεων από την εγκατάσταση των κεραιών κινητής τηλεφωνίας στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, προκειμένου να χορηγηθεί η κατά το ν. 2075/1992 άδεια εγκατάστασης κεραιάς κινητής τηλεφωνίας**. Εξάλλου, η τήρηση της διαδικασίας αυτής δεν καθίσταται περιττή και με την εκδοχή ότι πρέπει προηγουμένως να εκδοθεί η κατά την προηγούμενη σκέψη κανονιστική απόφαση για την εφαρμογή μέτρων προφύλαξης του κοινού, αλλά οι δύο ρυθμίσεις ισχύουν παράλληλα, δεδομένου ότι κατά την εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον με την ως άνω διαδικασία, συνεκτιμάται και το διαφορετικό ζήτημα της επιδράσεως που μπορεί να ασκήσει στο φυσικό και οικιστικό περιβάλλον η εγκατάσταση κεραιάς σε ορισμένη θέση, ιδίως όταν η θέση αυτή ευρίσκεται εντός οικισμού ή γειτνιάζει με οικισμό».

Στην παρούσα απόφαση άξια αναφοράς είναι και η μειωηφούσα γνώμη που διατυπώθηκε επί του ζητήματος, η οποία είναι η εξής:

«Μειωήφησαν ο Πρόεδρος και οι Σύμβουλοι Γ. Παναγιωτόπουλος, Σ. Καραλής, Ε. Γαλανού, Σ. Ρίζος, Ν. Σκλίας, Δ. Πετρούλιας, Δ. Μπριόλας, Ν. Μαρκουλάκης, Αθ. Καραμιχαλέλης και Α.Γ. Βώρος, με τη γνώμη των οποίων συντάχθηκαν οι Πάρεδροι και οι οποίοι υποστήριζαν τα εξής: Οι ειδικές διατάξεις του άρθρου 24α του ν. 2075/1992 προβλέπουν την έκδοση κανονιστικών αποφάσεων για τον καθορισμό μέτρων προφύλαξης του κοινού και επομένως κατά τη χορήγηση των αδειών για την εγκατάσταση κεραιάς κινητής τηλεφωνίας δεν εφαρμόζονται παράλληλα Οι διατάξεις του ν. 1650/1986, δεδομένου άλλωστε, ότι οι σταθμοί ραδιοεπικοινωνίας δεν περιλαμβάνονται στις

δραστηριότητες και στα έργα του Παραρτήματος Ι της οδηγίας 85/337/ΕΟΚ, για τα οποία επιβάλλεται υποχρέωση εκτιμήσεως των επιπτώσεων στο περιβάλλον».

1.7 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 462/2010⁶²

Στην υπόθεση αυτή με αίτηση ακύρωσης ζητήθηκε η ακύρωση της υπ' αρ. πρωτ. 143088/11.4.2005 κοινής απόφασης των Υπουργών Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Ανάπτυξης, Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, Πολιτισμού και Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και κάθε άλλης σχετικής πράξης ή παράλειψης της Διοικήσεως, με την οποία εγκρίθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι και περιορισμοί των Μεταλλευτικών Εγκαταστάσεων Στρατωνίου, αφού προηγουμένως είχε εκπονηθεί σχετική μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων⁶³.

Στην 10^η σκέψη του το ΣτΕ αφού προέβη σε μια αναλυτική παρουσίαση της υποχρέωσης του Κράτους για λήψη θετικών μέτρων, παρεμβαίνοντας στον αναγκαίο βαθμό και στην οικονομική ή άλλη ατομική ή συλλογική δραστηριότητα (αναλογικότητα), προάγοντας με τον τρόπο αυτό το γενικότερο εθνικό και δημόσιο συμφέρον, το οποίο σχετίζεται με «τους σκοπούς της οικονομικής αναπτύξεως, της αξιοποίησεως του εθνικού πλούτου, της ενισχύσεως της περιφερειακής αναπτύξεως και της εξασφαλίσεως εργασίας στους πολίτες». Στη συνέχεια, όμως, διευκρινίζει τα εξής:

«Η επιδίωξη όμως των σκοπών αυτών και η στάθμιση των προστατευομένων αντιστοίχων εννόμων αγαθών πρέπει να συμπορεύεται προς την υποχρέωση της Πολιτείας να μεριμνά για την προστασία του περιβάλλοντος κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται βιώσιμη ανάπτυξη, στην οποία απέβλεψε ο συντακτικός αλλά και ο κοινοτικός νομοθέτης. Κατά την στάθμιση εξ άλλου αυτή, σε συμμόρφωση προς την αρχή της προλήψεως και προφυλάξεως στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, που απορρέει από τις ανωτέρω διατάξεις, τα αρμόδια όργανα της Πολιτείας πρέπει να λαμβάνουν προεχόντως υπόψη την τυχόν ύπαρξη ιδιαίτερου κινδύνου για το φυσικό περιβάλλον από την

⁶²Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁶³Η μεταλλευτική νομοθεσία επιτρέπει τη διενέργεια εργασιών εκμεταλλεύσεως μεταλλείων ακόμη και κάτωθεν ακινήτων με κτίσματα και κατοικίες, με την προϋπόθεση να λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα. Οι δονήσεις από την χρήση εκρηκτικών υλών δεν γίνονται αντιληπτές και «ο λόγος ακυρώσεως περί παραβιάσεως του δικαιώματος παρακωλύσεως της χρήσεως και καταστροφής της ιδιοκτησίας των αιτούντων είναι αβάσιμος» – απερρίφθη η αίτηση ακύρωσης

κατασκευή και λειτουργία συγκεκριμένου έργου ή την ανάπτυξη συγκεκριμένης δραστηριότητας και να μην παρέχουν τη σχετική έγκριση αν διαπιστώσουν αιτιολογημένα ότι ο κίνδυνος αυτός, στον οποίο περιλαμβάνεται και ο επαπειλούμενος από ενδεχόμενη πλημμελή λειτουργία του έργου, υπερακοντίζει προδήλως τα προσδοκώμενα οφέλη από τη λειτουργία του. Σε κάθε, πάντως, περίπτωση πρέπει, προκειμένου η στάθμιση αυτή να γίνεται κατά τρόπο ανταποκρινόμενο στην ανάγκη προστασίας των εκατέρωθεν διακυβευομένων εννόμων αγαθών, να εκτίθενται και να συνεκτιμώνται κατά τρόπο επαρκή αφ' ενός μεν ο τρόπος και η μέθοδος κατασκευής και λειτουργίας της συγκεκριμένης εγκαταστάσεως και αφ' ετέρου ο ειδικότερος χαρακτήρας του δημοσίου συμφέροντος, το οποίο προσδοκάται ότι θα εξυπηρετηθεί από το έργο ή την δραστηριότητα αυτή, δεδομένου ότι η κατά τα ανωτέρω επιβαλλόμενη στάθμιση συναρτάται εκάστοτε με το είδος και την έκταση της επαπειλούμενης βλάβης και την φύση της εξυπηρετούμενης με την εκτέλεση του έργου ανάγκης. Περαιτέρω, σε περίπτωση προσβολής με αίτηση ακυρώσεως των διοικητικών πράξεων που εκδίδονται κατά τη διαδικασία, με την οποία τα αρμόδια όργανα της Διοικήσεως εκτιμούν εκ των προτέρων τις αναμενόμενες συνέπειες για το περιβάλλον από σχεδιαζόμενα έργα ή δραστηριότητες και κρίνουν αν και με ποιους όρους μπορεί να πραγματοποιηθεί το έργο ή η δραστηριότητα ώστε να μην παραβιάζεται η αρχή της βιώσιμης αναπτύξεως, ο ακυρωτικός δικαστής ερευνά εάν τηρήθηκε συννόμως από ουσιαστική και τυπική άποψη η διαδικασία αυτή και αν τα στοιχεία, στα οποία στηρίζεται η ελεγχόμενη διοικητική πράξη, είναι σύμφωνα με τους σχετικούς ορισμούς της νομοθεσίας και επαρκή για να προσδώσουν έρεισμα στην πράξη. Ειδικότερα, κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου στον οποίο περιλαμβάνεται και η πλάνη περί τα πράγματα, ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που αποτελεί το βασικό μέσο εφαρμογής της αρχής της προλήψεως και προφυλάξεως, ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακριβώνουν και αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου ή της δραστηριότητας και να εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας και τις συνταγματικές επιταγές, καθώς και αν το προσδοκώμενο από αυτό όφελος τελεί σε σχέση αναλογίας με την τυχόν επαπειλούμενη βλάβη του φυσικού περιβάλλοντος. Η ευθεία, όμως, αξιολόγηση εκ μέρους του δικαστή των συνεπειών ορισμένου έργου ή δραστηριότητος και η κρίση αν η πραγματοποίησή του αντίκειται στην αρχή της βιώσιμης αναπτύξεως εξέρχονται των ορίων του ακυρωτικού ελέγχου διότι προϋποθέτουν διαπίστωση πραγματικών καταστάσεων,

*διερεύνηση τεχνικών θεμάτων, ουσιαστικές εκτιμήσεις και στάθμιση στηριζόμενη στις εκτιμήσεις αυτές. Κατ' ακολουθίαν, παράβαση της αρχής της βιώσιμης αναπτύξεως μπορεί να ελεγχθεί ευθέως από τον ακυρωτικό δικαστή μόνον αν από τα στοιχεία της δικογραφίας και με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας προκύπτει ότι η προκαλούμενη από το έργο ή τη δραστηριότητα βλάβη για το περιβάλλον είναι **μη επανορθώσιμη ή είναι προφανώς δυσανάλογη** με το προσδοκώμενο όφελος και έχει τέτοια έκταση και συνέπειες ώστε **προδήλως να αντιστρατεύεται την ανωτέρω συνταγματική αρχή** (πρβλ. Ολομ. Σ.τ.Ε. 613/2002, 3478/2000)».*

1.8 Η απόφαση ΣτΕ 4413/2012⁶⁴

Στην υπόθεση αυτή ζητήθηκε η ακύρωση⁶⁵ της υπ' αρ. 162761/1-12-2010 κοινής απόφασης των Υπουργών Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής, Θαλασσιών Υποθέσεων Νήσων και Αλιείας, Εθνικής Αμύνης και Πολιτισμού και Τουρισμού, με θέμα «Έγκριση περιβαλλοντικών όρων εγκατάστασης και λειτουργίας του νέου Θερμοηλεκτρικού Σταθμού (ΘΗΣ) Νότιας Ρόδου της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού Α.Ε., συνολικής ισχύος 120 MW, στη θέση Πίσω Κάμπος - Πλάκα Στενή του Δήμου Νότιας Ρόδου του Νομού Δωδεκανήσου», και της υπ' αρ. 6/2011 οικοδομικής άδειας της Διεύθυνσης Πολεοδομίας και Περιβάλλοντος της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου για «προσωρινή εργοταξιακή αποθήκη υλικού και μηχανημάτων στο χώρο ανέγερσης του νέου ΘΗΣ Ρόδου».

Στην 11^η σκέψη της απόφασης γίνεται ρητή αναφορά της αρχής της πρόληψης (και της προφύλαξης) και ειδικότερα ορίζονται τα εξής:

*«Επειδή...το φυσικό περιβάλλον έχει αναχθεί σε αυτοτελώς προστατευόμενο αγαθό, προκειμένου να εξασφαλισθεί η οικολογική ισορροπία και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων **προς χάρη και των επομένων γενεών**. Όπως προκύπτει, μάλιστα, από τη προαναφερθείσα συνταγματική διάταξη, ο συντακτικός νομοθέτης δεν αρκέσθηκε στην πρόβλεψη δυνατότητας να θεσπίζονται μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά επέβαλε στο όργανα του Κράτους που έχουν σχετική αρμοδιότητα να **προβαίνουν σε θετικές ενέργειες για την διαφύλαξη του προστατευομένου αγαθού και, ειδικότερα, να λαμβάνουν τα***

⁶⁴Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁶⁵ Έγινε δεκτή η ακύρωση των αποφάσεων

απαιτούμενα νομοθετικά και διοικητικά, προληπτικά και κατασταλτικά, μέτρα, παρεμβαίνοντας στον αναγκαίο βαθμό και στην οικονομική ή άλλη ατομική ή συλλογική δραστηριότητα. Κατά τη λήψη, εξάλλου, των μέτρων αυτών τα όργανα της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας οφείλουν, κατά την έννοια της ανωτέρω διατάξεως, ερμηνευομένης ενόψει και των άρθρων 106 και 22 παρ. 1 του Συντάγματος, να σταθμίζουν και άλλους παράγοντες αναγόμενους στο γενικότερο εθνικό και δημόσιο συμφέρον, όπως είναι εκείνοι που σχετίζονται με τους σκοπούς της οικονομικής αναπτύξεως, της αξιοποίησεως του εθνικού πλούτου, της ενισχύσεως της περιφερειακής αναπτύξεως και της εξασφάλισεως εργασίας στους πολίτες, δηλαδή σκοπούς για τους οποίους λαμβάνεται πρόνοια στο Σύνταγμα και, συγκεκριμένα, στα προαναφερόμενα άρθρα του Συντάγματος. Η επιδίωξη όμως των σκοπών αυτών και η στάθμιση των προστατευομένων αντιστοίχων εννόμων αγαθών πρέπει να συμπορεύεται προς την υποχρέωση της Πολιτείας να μεριμνά για την προστασία του περιβάλλοντος κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται βιώσιμη ανάπτυξη, στην οποία απέβλεψε ο συντακτικός αλλά και ο κοινοτικός νομοθέτης. Κατά τη στάθμιση εξάλλου αυτή, σε συμμόρφωση προς τις αρχές της προλήψεως και της προφυλάξεως στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, που απορρέουν από τις ανωτέρω διατάξεις του εθνικού και του ενωσιακού δικαίου, τα αρμόδια όργανα της Πολιτείας πρέπει να λαμβάνουν προεχόντως υπόψη την τυχόν ύπαρξη ιδιαιτέρου κινδύνου για το φυσικό περιβάλλον από την κατασκευή και λειτουργία συγκεκριμένου έργου ή την ανάπτυξη συγκεκριμένης δραστηριότητας και να αρνούνται την έκδοση των σχετικών εγκριτικών πράξεων αν διαπιστώσουν αιτιολογημένα ότι ο κίνδυνος αυτός, στον οποίο περιλαμβάνεται και ο επαπειλούμενος από ενδεχόμενη πλημμελή λειτουργία του έργου, υπερακοντίζει προδήλως τα προσδοκώμενα οφέλη από τη λειτουργία του⁶⁶. Σε κάθε, πάντως, περίπτωση πρέπει, προκειμένου η στάθμιση αυτή να γίνεται κατά τρόπο ανταποκρινόμενο στην ανάγκη προστασίας των εκατέρωθεν διακυβευομένων εννόμων αγαθών, να εκτίθενται και να συνεκτιμώνται κατά τρόπο επαρκή αφενός ο τρόπος και η μέθοδος κατασκευής και λειτουργίας της συγκεκριμένης εγκαταστάσεως και αφετέρου ο ειδικότερος χαρακτήρας του δημοσίου συμφέροντος, το οποίο προσδοκάται ότι θα εξυπηρετηθεί από το έργο ή την δραστηριότητα αυτή, δεδομένου ότι η κατά τα ανωτέρω επιβαλλόμενη στάθμιση συναρτάται εκάστοτε με το είδος και την έκταση της επαπειλούμενης βλάβης και την φύση της εξυπηρετούμενης με την εκτέλεση του έργου ανάγκης (βλ. ΣτΕ 1672/2005 Ολομ.)».

⁶⁶και εδώ γίνεται αντιληπτή η αλληλεπίδραση και εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας

Επιπρόσθετα, στην 14^η σκέψη τίθενται τα όρια του ακυρωτικού ελέγχου, σύμφωνα με τον οποίο ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που αποτελεί το βασικό μέσο εφαρμογής **των αρχών της προλήψεως και της προφυλάξεως**, ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακριβώνουν και αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου.

Συγκεκριμένα, η σκέψη διατυπώνεται ως εξής:

«Επειδή, τέλος, σε περίπτωση προσβολής με αίτηση ακυρώσεως των διοικητικών πράξεων που εκδίδονται κατά τη διαδικασία, με την οποία τα αρμόδια όργανα της Διοικήσεως εκτιμούν εκ των προτέρων τις αναμενόμενες συνέπειες για το περιβάλλον από σχεδιαζόμενα έργα ή δραστηριότητες και κρίνουν αν και με ποιους όρους μπορεί να πραγματοποιηθεί το έργο ή η δραστηριότητα ώστε να μην παραβιάζεται η αρχή της βιώσιμης αναπτύξεως, ο ακυρωτικός δικαστής ερευνά εάν τηρήθηκε συννόμως από ουσιαστική και τυπική άποψη η διαδικασία αυτή και αν τα στοιχεία, στα οποία στηρίζεται η ελεγχόμενη διοικητική πράξη, είναι σύμφωνα με τους σχετικούς ορισμούς της νομοθεσίας και επαρκή για να προσδώσουν έρεισμα στην πράξη. Ειδικότερα, κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου, στον οποίο περιλαμβάνεται και η πλάνη περί τα πράγματα, ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που αποτελεί το βασικό μέσο εφαρμογής των αρχών της προλήψεως και της προφυλάξεως, ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακριβώνουν και αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου ή της δραστηριότητας και να εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας και τις συνταγματικές επιταγές, καθώς και αν το προσδοκώμενο από αυτό όφελος τελεί σε σχέση αναλογίας με την τυχόν επαπειλούμενη βλάβη του φυσικού περιβάλλοντος. (Ολομ. ΣτΕ 462, 3219/2010)».

1.9 Η απόφαση ΣτΕ 2223/2017⁶⁷

Στην υπόθεση αυτή ζητήθηκε η ακύρωση⁶⁸ της υπ' αρ. 9595/Φ610/25-4-2013 απόφαση του Προέδρου της Εθνικής Επιτροπής Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων (ΕΕΤΤ), με την οποία δόθηκε σε εταιρεία η άδεια κατασκευής κεραίας κινητής τηλεφωνίας στην περιοχή της Αττικής και συγκεκριμένα σε απόσταση 200 μέτρων από παιδικό σταθμό και παιδική χαρά, ήτοι χώροι όπου γίνεται συγκέντρωση ατόμων υψηλού κινδύνου σε σχέση με την ηλεκτρομαγνητική ακτινοβολία.

Στις σκέψεις 14 και 15 γίνεται ρητή αναφορά στην αρχή της πρόληψης και της προφύλαξης και συγκεκριμένα διατυπώνονται τα εξής:

«Επειδή, οι διατάξεις που παρατίθενται στην ενδέκατη, δωδέκατη και δέκατη τρίτη σκέψη καθορίζουν ιδιαίτερο και απλουστευμένο σύστημα περιβαλλοντικής αδειοδότησης των σταθμών βάσης κινητής τηλεφωνίας που εμπίπτουν στη δεύτερη κατηγορία του ν. 4014/2011, διότι, κατά την εκτίμηση του νομοθέτη, δεν προκαλούν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Από το σύστημα αυτό εξαιρούνται ειδικές περιπτώσεις σταθμών, οι οποίοι είτε έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (π.χ. κομβικοί σταθμοί) είτε χωροθετούνται σε περιοχές Natura 2000 ή περιλαμβάνουν έργα οδοποιίας. Βασικό χαρακτηριστικό του εν λόγω συστήματος αποτελεί ο καθορισμός των περιβαλλοντικών δεσμεύσεων για την εγκατάσταση και τη λειτουργία των σταθμών σε κανονιστικό επίπεδο με λεπτομερείς κανόνες, ανάλογα με τη θέση του κάθε σταθμού, την απόστασή του από ευαίσθητες δραστηριότητες (σχολεία κ.λπ.), συνιστούν δε οι δεσμεύσεις αυτές τους όρους για τη συμβατή με την προστασία του περιβάλλοντος λειτουργία των σταθμών. Οι όροι αυτοί είναι ενιαίοι για κάθε σταθμό που συγκεντρώνει ορισμένα χαρακτηριστικά και αδειοδοτείται βάσει αυτών, ρυθμίζουν δε, πλην της εκπεμπόμενης ακτινοβολίας, που αποτελεί σημαντική συνέπεια των σταθμών στο ανθρωπογενές περιβάλλον, και άλλες κρίσιμες για την προστασία του περιβάλλοντος παραμέτρους, όπως είναι τα απόβλητα, ο θόρυβος και η

⁶⁷ Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁶⁸ Απερρίφθη διότι σύμφωνα με το άρθρο 30 παρ. 10 του ν. 4070/2012, δεν απαγορεύεται η εγκατάσταση κεραιών σε απόσταση μικρότερη των 300 μέτρων από την περίμετρο κτηριακών εγκαταστάσεων βρεφονηπιακών σταθμών, σχολείων, γηροκομείων και νοσοκομείων, αλλά, στην περίπτωση αυτή, μειώνονται τα όρια έκθεσης του κοινού από το 70% στο 60%, σε σχέση με τις -ήδη μειωμένες σε σχέση με τα διεθνή όρια ασφαλείας- τιμές της ΚΥΑ 53571/3839/2000 (πρβ. ΣτΕ 1782/2015, 1056/2012), ενώ παράλληλα λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις της ΕΕΤΤ προς το Δικαστήριο επί του ζητήματος αυτού, η εκπεμπόμενη ακτινοβολία συναρτάται περισσότερο με την κατεύθυνση της κεραίας παρά με την ακριβή θέση τοποθέτησής της.

αισθητική. Περαιτέρω, η θέσπιση των εν λόγω περιβαλλοντικών όρων σε κανονιστικό επίπεδο καθιστά, κατά την αντίληψη του νομοθέτη, περιττή την παρεμβολή αυτοτελούς σταδίου περιβαλλοντικής αδειοδότησης κάθε σταθμού ξεχωριστά, αυτή δε υποκαθίσταται από την υποβολή εκ μέρους του ενδιαφερομένου δήλωσης υπαγωγής στις Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις, η οποία δεν συνοδεύεται από ειδική για κάθε σταθμό μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Περαιτέρω, εάν, ενόψει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών ορισμένων σταθμών, θεωρείται από το νομοθέτη αναγκαίο να μελετηθεί περαιτέρω συγκεκριμένος περιβαλλοντικός όρος, θεσπίζεται υποχρέωση να καταρτίσει ο ενδιαφερόμενος, σε ατομικό, πλέον, επίπεδο τη σχετική μελέτη (βλ. άρθρο 5 στ. 1.2 ΚΥΑ 198015/ΕΥΠΕ-ΥΠΕΚΑ/4.5.2012 ως προς τη Μελέτη Εκτίμησης και Αξιολόγησης της έντασης του Ηλεκτρομαγνητικού Υποβάθρου σε απόσταση 300 μέτρων περιμετρικά του Σταθμού συνοδευόμενης από τον σχετικό χάρτη ευαίσθητων χρήσεων γης). Τέλος, το θεσπιζόμενο με τις ως άνω νέες διατάξεις σύστημα **δεν περιορίζεται στην εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του έργου ή της δραστηριότητας από μόνο τον ιδιώτη μελετητή** αλλ' απλώς μεταθέτει την ευθύνη για την προστασία του περιβάλλοντος σε **δημόσιο** πάλι όργανο, δηλαδή στο αρμόδιο για την έκδοση της άδειας κατασκευής όργανο, την **E.E.T.T.**, το οποίο ελέγχει την πληρότητα και νομιμότητα όχι μόνο της δήλωσης υπαγωγής στις ΠΠΔ, που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της άδειας λειτουργίας (άρθρο 3 παρ. 3 της ως άνω ΚΥΑ 198015/ΕΥΠΕ-ΥΠΕΚΑ/4.5.2012) και, επομένως, **ελέγχεται πριν από την έκδοσή της, αλλά και των λοιπών δικαιολογητικών.** Έχοντας την έννοια αυτή, και αναφερόμενες στους σταθμούς βάσης κεραιών τηλεφωνίας, όπως η επίμαχη, δηλαδή δραστηριότητες που έχουν καταταγεί από το νομοθέτη σε εκείνες που δεν έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, **οι εν λόγω διατάξεις δεν αντίκεινται στις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης,** που κατοχυρώνονται στα άρθρα 24 του Συντάγματος και 191 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, **αφού οι ίδιες οι ΠΠΔ έχουν τεθεί και ο έλεγχος της νομιμότητας της υπαγωγής σε αυτές έχει ελεγχθεί προ πάσης λειτουργίας του σταθμού, γίνεται δε έλεγχος ακρίβειας κάθε σχετικώς υποβαλλόμενου στοιχείου από αρμόδια αρχή.** Καθ' όσον, εξάλλου, αφορά ειδικώς τις επιπτώσεις της εκπεμπόμενης από τους σταθμούς ακτινοβολίας, η οποία αποτελεί τη σοβαρότερη συνέπεια των σταθμών στο ανθρωπογενές περιβάλλον, δηλαδή τη **δημόσια υγεία,** ισχύουν εκ παραλλήλου και είναι οπωσδήποτε εφαρμοστέες και οι διατάξεις που παρατίθενται στη δέκατη και δέκατη τρίτη σκέψη, με τις οποίες αποσκοπείται η **πρόληψη** και εξουδετέρωση ειδικώς των **συνεπειών της ακτινοβολίας,** βάσει ελέγχου που διενεργείται από άλλη αρμόδια δημόσια αρχή, την Ελληνική Επιτροπή Ατομικής Ενέργειας.

Ενόψει τούτων, οι διατάξεις αυτές, αποσκοπούσες, κατά τα λοιπά, στην απλοποίηση και επιτάχυνση των διαδικασιών αδειοδότησης, είναι έγκυρες και ισχυρές.

Επειδή, καθ' ερμηνεία του δικογράφου της κρινόμενης αίτησης προβάλλεται ότι οι προεκτεθείσες ρυθμίσεις του ν. 4014/2011, με τις οποίες καταργείται η υποχρέωση έγκρισης περιβαλλοντικών όρων πριν από την έκδοση της αδείας κατασκευής της κεραίας, αντίκεινται στο άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος και στις αρχές της προφύλαξης και προληπτικής δράσης στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, αναιρούν το σκοπό τόσο του κοινοτικού, όσο και του εθνικού νομοθέτη και αντιβαίνουν σε πάγια νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας και ειδικότερα στην απόφαση 1264/2005 της Ολομελείας αυτού. Επίσης προβάλλεται ότι δεν υπάρχουν τεκμηριωμένα επιστημονικά στατιστικά στοιχεία για την επίδραση των εκπομπών της εν λόγω ακτινοβολίας στον ανθρώπινο οργανισμό, με αποτέλεσμα οι βλαπτικές συνέπειες της έκθεσης να φανούν σε βάθος χρόνου.⁶⁹ Όπως, όμως, εκτίθεται σε προηγούμενη σκέψη, η εφαρμογή του απλουστευμένου τρόπου περιβαλλοντικής αδειοδότησης σταθμών κεραιών που δεν επιφέρουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και, για το λόγο, άλλωστε, αυτό, δεν έχουν συμπεριληφθεί στον κατάλογο των έργων και δραστηριοτήτων που υπόκεινται στη διαδικασία ειδικής εκτίμησης των περιβαλλοντικών τους επιπτώσεων κατά το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν αντίκειται ούτε στο άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος ούτε στις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης, αφού οι πρότυπες περιβαλλοντικές δεσμεύσεις, στις οποίες υποχρεωτικώς υπάγονται οι εν λόγω σταθμοί, έχουν θεσπισθεί κανονιστικώς εκ των προτέρων. Το απλουστευμένο αυτό σύστημα, εξάλλου, δεν αντίκειται ούτε στη συνταγματική υποχρέωση προστασίας της δημόσιας υγείας, δεδομένου ότι, αφενός μεν η ειδική νομοθεσία περί διεξοδικής εκτιμήσεως των επιπτώσεων από την εκπεμπόμενη ακτινοβολία εξακολουθεί να εφαρμόζεται υποχρεωτικώς και παραλλήλως προς τις διατάξεις περί υπαγωγής στις ΠΠΔ, αφετέρου δε διότι μεταξύ των ΠΠΔ συμπεριλαμβάνονται ειδικές ρυθμίσεις για την απαγόρευση έκθεσης του κοινού σε ακτινοβολία πέραν ενός ανωτάτου ορίου, το οποίο μάλιστα, κατά τα εκτιθέμενα στο 37125/Φ.800/25.9.2014 έγγραφο απόψεων της ΕΕΤΤ προς το Συμβούλιο της Επικρατείας, έχει ορισθεί σε επίπεδα σημαντικά χαμηλότερα από τα οριζόμενα τόσο από τη Διεθνή Επιτροπή Προστασίας από τη Μη Ιοντίζουσα Ακτινοβολία (...) όσο και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Τυποποίησης (..) και το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η προσβαλλόμενη, τέλος, πράξη, δεν είναι αντίθετη προς τα κριθέντα με την 1264/2005 απόφαση της

⁶⁹ στο σημείο αυτό παρατηρείται μια εντονότερη προσπάθεια στοιχειοθέτησης της αρχής της προφύλαξης

Ολομελείας του Δικαστηρίου, η οποία έκρινε ότι αντίκειται στο Σύνταγμα η απαλλαγή της Διοίκησης από την υποχρέωση υπαγωγής της κατασκευής και λειτουργίας σταθμών κεραιών σε οποιαδήποτε εκτίμηση των συνεπειών στο περιβάλλον, ακριβώς διότι το νομοθετικό καθεστώς ενόψει του οποίου αποφάνθηκε το Δικαστήριο με την απόφαση εκείνη, σε αντίθεση με το επίμαχο νομοθετικό καθεστώς, δεν προέβλεπε καμία διαδικασία, συνήθη ή απλουστευμένη, για την εκτίμηση των συνεπειών στο περιβάλλον από την κατασκευή και λειτουργία σταθμών κεραιών. Πρέπει, επομένως, να απορριφθούν αυτοί οι λόγοι ακυρώσεως».

1.10 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 563/2018⁷⁰

Ομοίως με την ΣτΕ 2223/2017 (σκέψη 6 και 8), η προσβαλλόμενη απόφαση, που αφορούσε χορήγηση άδειας κατασκευής Κεραίας Σταθμού Ξηράς κινητής τηλεφωνίας δεν αντίκειται στην **αρχή της πρόληψης και προφύλαξης⁷¹**, διότι δεν τίθεται ζήτημα σημαντικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Επίσης, κατά τα εκτιθέμενα στο υπ' αρ. Φ800/42537/30.10.2014 έγγραφο απόψεων της αρμόδιας Ε.Ε.Τ.Τ. προς το Συμβούλιο της Επικρατείας, έχει ορισθεί σε επίπεδα σημαντικά χαμηλότερα από τα οριζόμενα τόσο από τη Διεθνή Επιτροπή Προστασίας από τη Μη Ιοντίζουσα Ακτινοβολία όσο και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Τυποποίησης και το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (απλουστευμένο σύστημα αδειοδότησης).

1.11 Η απόφαση ΣτΕ 1036/2020⁷²

Ομοίως με τις δύο προηγούμενες περιπτώσεις και σε αυτή την περίπτωση εξετάστηκε το αίτημα ακύρωσης⁷³ αποφάσεων του Προέδρου της Εθνικής Επιτροπής Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων, με τις οποίες εγκρίθηκε άδειας κατασκευής κεραιάς σταθμού ξηράς στη θέση “Εργοστάσιο Καταλόγου”, λόγω δομικών αλλαγών και τροποποίησης κεραιοσυστημάτων, κατά το άρθρο 30 του ν. 4070/2012. Για τη διαφύλαξη

⁷⁰Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁷¹απερρίφθη η αίτηση ακύρωσης

⁷²Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁷³απερρίφθη

του δικαιώματος του περιβάλλοντος, υπενθυμίζεται ότι το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Περαιτέρω, σύμφωνα και με το άρθρο 191 παρ. 2 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πρώην άρθρο 174 της ΣΕΚ), η πολιτική της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος στηρίζεται, μεταξύ άλλων, **στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης.**

Στην 14^η σκέψη, καθίσταται σαφές πως εν προκειμένω γίνεται αναφορά σε σταθμούς βάσης κεραιών τηλεφωνίας, οι οποίοι έχουν καταταγεί από το νομοθέτη στις δραστηριότητες που δεν έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, επομένως οι εν λόγω διατάξεις δεν αντίκεινται στις αρχές της **πρόληψης και της προφύλαξης**, που κατοχυρώνονται στα άρθρα 24 του Συντάγματος και 191 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφού οι ίδιες οι Π.Π.Δ. έχουν τεθεί και ο έλεγχος της νομιμότητας της υπαγωγής σε αυτές **έχει ελεγχθεί προ πάσης λειτουργίας του σταθμού, γίνεται δε έλεγχος ακρίβειας κάθε σχετικώς υποβαλλόμενου στοιχείου από αρμόδια αρχή.** Καθόσον, εξάλλου, αφορά ειδικώς τις επιπτώσεις της εκπεμπόμενης από τους σταθμούς ακτινοβολίας, η οποία αποτελεί τη σοβαρότερη συνέπεια των σταθμών στο ανθρωπογενές περιβάλλον, δηλαδή τη δημόσια υγεία, ισχύουν εκ παραλλήλου και είναι οπωσδήποτε εφαρμοστέες και οι διατάξεις που παρατίθενται στη δωδέκατη σκέψη, με τις οποίες αποσκοπείται η πρόληψη και εξουδετέρωση ειδικώς των συνεπειών της ακτινοβολίας, βάσει ελέγχου που διενεργείται από άλλη αρμόδια δημόσια αρχή, την Ελληνική Επιτροπή Ατομικής Ενέργειας. Ενόψει τούτων, το Ε' Τμήμα του ΣτΕ απεφάνθη ότι οι διατάξεις αυτές, αποσκοπούσες, κατά τα λοιπά, στην απλοποίηση και επιτάχυνση των διαδικασιών αδειοδότησης, είναι έγκυρες και ισχυρές (ΣτΕ 1943, 2223/2017 7μελούς, βλ. και ΣτΕ 1660/2018, 1424/2018, 957/2018, 563/2018, 152/2018, 61/2018, 2223/2017, 4383/2015 κ.ά.).

Τέλος, περαιτέρω μνεία της αρχής της πρόληψης και προφύλαξης γίνεται στο ίδιο πλαίσιο και στην 16^η σκέψη (όπου αναφέρονται οι ισχυρισμοί των αιτούντων την ακύρωση) το περιεχόμενο της οποίας διατυπώθηκε ως εξής:

«16. Επειδή, με την αίτηση προβάλλεται ότι οι προσβαλλόμενες πράξεις με τις οποίες αδειοδοτήθηκε η επίμαχη κεραία, των οποίων δεν προηγήθηκε η έκδοση ρητής πράξης έγκρισης περιβαλλοντικών όρων, κατόπιν μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, παρά μόνο η υπαγωγή της στις προαναφερόμενες πρότυπες περιβαλλοντικές δεσμεύσεις με τη

συμπλήρωση ερωτηματολογίου⁷⁴, εκδόθηκε κατά ευθεία παράβαση της Οδηγίας 2011/92/ΕΕ που αναφέρεται στην **υποχρέωση εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων** στα σχέδια, τα οποία ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, κυρίως εξαιτίας της φύσης, της διάστασης ή της τοποθέτησής τους, δεδομένου ότι, **κατά τους αιτούντες, η εγκατάσταση βάσεων κεραιών κινητής τηλεφωνίας, ενόψει της εκπομπής επιβλαβούς για την ανθρώπινη υγεία ακτινοβολίας, αποτελεί τέτοιο είδους έργο.** Συνεπώς, σύμφωνα με τους αιτούντες, η με τον ανωτέρω τρόπο έκδοση της προσβαλλόμενης πράξης, κατά παράβαση των διατάξεων της ανωτέρω Οδηγίας, συνιστά και **παράβαση του άρθρου 24 παρ. 1 του Συντάγματος, των αρχών της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος** καθώς και της προστασίας της δημόσιας υγείας, που εγγυάται η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όπως, όμως, εκτίθεται ανωτέρω στη σκέψη 14, η εφαρμογή του απλουστευμένου τρόπου περιβαλλοντικής αδειοδότησης σταθμών κεραιών που δεν επιφέρουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και, για το λόγο, άλλωστε, αυτό, δεν έχουν συμπεριληφθεί στον κατάλογο των έργων και δραστηριοτήτων που υπόκεινται στη διαδικασία ειδικής εκτίμησης των περιβαλλοντικών τους επιπτώσεων κατά το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, **δεν αντίκειται** ούτε στο άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος ούτε **στις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης**, αφού οι πρότυπες περιβαλλοντικές δεσμεύσεις (Π.Π.Δ.), στις οποίες υποχρεωτικώς υπάγονται οι εν λόγω σταθμοί, έχουν θεσπισθεί κανονιστικώς εκ των προτέρων. Το απλουστευμένο αυτό σύστημα, εξάλλου, δεν αντίκειται ούτε στη συνταγματική υποχρέωση προστασίας της δημόσιας υγείας, δεδομένου ότι, αφενός μεν η ειδική νομοθεσία περί διεξοδικής εκτιμήσεως των επιπτώσεων από την εκπεμπόμενη ακτινοβολία εξακολουθεί να εφαρμόζεται υποχρεωτικώς και παραλλήλως προς τις διατάξεις περί υπαγωγής στις Π.Π.Δ., αφετέρου δε διότι μεταξύ των Π.Π.Δ. συμπεριλαμβάνονται ειδικές ρυθμίσεις για την απαγόρευση έκθεσης του κοινού σε ακτινοβολία πέραν ενός ανωτάτου ορίου, το οποίο μάλιστα, κατά τα εκτιθέμενα στο ... έγγραφο απόψεων της Ε.Ε.Τ.Τ. προς το Συμβούλιο της Επικρατείας, έχει ορισθεί σε επίπεδα σημαντικά χαμηλότερα από τα οριζόμενα τόσο από τη Διεθνή Επιτροπή Προστασίας από τη Μη Ιοντίζουσα Ακτινοβολία (International Commission on Non Ionizing Radiation Protection - ICNIRP) όσο και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Τυποποίησης (CENELEC) και το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η προσβαλλόμενη, τέλος, πράξη, δεν είναι αντίθετη προς τα κριθέντα με την 1264/2005 απόφαση της Ολομελείας του Δικαστηρίου, η οποία έκρινε ότι αντίκειται στο Σύνταγμα **η απαλλαγή της**

⁷⁴αντίθετα με την ΣτΕ 860/1998, όπου εκεί δεν αρκούσε η συμπλήρωση ερωτηματολογίου

Διοίκησης από την υποχρέωση υπαγωγής της κατασκευής και λειτουργίας σταθμών κεραιών σε οποιαδήποτε εκτίμηση των συνεπειών στο περιβάλλον, ακριβώς διότι το νομοθετικό καθεστώς ενόψει του οποίου αποφάνθηκε το Δικαστήριο με την απόφαση εκείνη, σε αντίθεση με το επίμαχο νέο νομοθετικό καθεστώς, δεν προέβλεπε καμία διαδικασία, συνήθη ή απλουστευμένη, για την εκτίμηση των συνεπειών στο περιβάλλον από την κατασκευή και λειτουργία σταθμών κεραιών (ΣτΕ 1943, 2223/2017 7μελούς). Εξάλλου, δεν ασκεί επιρροή ότι στην εγκριθείσα Δήλωση Υποβολής σε Π.Π.Δ. δεν γίνεται αναφορά στα ζητήματα που αναφέρονται στο άρθρο 5 παρ. 2 της Κ.Υ.Α. 198015/ΕΥΠΕ-ΥΠΕΚΑ (διαχείριση στερεών αποβλήτων, θόρυβος κτλ), διότι στον φάκελο της ένδικης εγκατάστασης περιέχεται απόφαση του Περιφερειάρχη Αττικής με θέμα την έγκριση περιβαλλοντικών όρων για την εγκατάσταση σταθμού βάσης κινητής τηλεφωνίας της εταιρείας στην επίμαχη θέση, με την οποία ορίζονται όροι προστασίας, πενταετούς ισχύος, για όλα τα αναφερόμενα στην ανωτέρω διάταξη ζητήματα. Πρέπει, επομένως, να απορριφθούν αυτοί οι λόγοι ακυρώσεως».

Κεφάλαιο 2^ο: Η Εξέλιξη της Αρχής της Προφύλαξης στην Ελληνική Νομολογία

Σύμφωνα με την αρχή της προφύλαξης, η Πολιτεία οφείλει να λαμβάνει μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος, ακόμη κι ελλείψει πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας, μεστών συμπερασμάτων και αποδείξεων για τον δυσμενή χαρακτήρα των περιβαλλοντικών συνεπειών μιας δραστηριότητας. Τονίζεται ότι αρκεί η ύπαρξη σοβαρών ενδείξεων για πιθανές περιβαλλοντικές βλάβες⁷⁵. Στην ελληνική νομολογία τις περισσότερες φορές η αρχή της προφύλαξης συνηθίζεται να διατυπώνεται μαζί με την αρχή της πρόληψης, ενώ δεν σημειώνεται περεταίρω διάκριση στο σκεπτικό των αποφάσεων⁷⁶. Το αντίθετο φαινόμενο παρατηρήθηκε στις κάτωθι περιπτώσεις.

⁷⁵Σιούτη Γλυκερία, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Γ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 60

⁷⁶ΣτΕ 2223/2017, σκ. 15 (ισχυρισμός αιτούντα την ακύρωση - απερρίφθη) «...Επίσης προβάλλεται ότι δεν υπάρχουν τεκμηριωμένα επιστημονικά στατιστικά στοιχεία για την επίδραση των εκπομπών της εν λόγω ακτινοβολίας στον ανθρώπινο οργανισμό, με αποτέλεσμα οι βλαπτικές συνέπειες της έκθεσης να φανούν σε βάθος χρόνου...».

2.1 Η Απόφαση ΣτΕ 2805/1997⁷⁷

Στην υπόθεση αυτή ζητήθηκε η ακύρωση⁷⁸ της υπ' 80510/4978/2.10.1995 απόφασης του Γενικού Διευθυντή Περιβάλλοντος του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, με την οποία προέβησαν σε "Χωροθέτηση της εναέριας γραμμής μεταφοράς ηλεκτρικής ενεργείας υψηλής τάσεως για την σύνδεση των νησιών Άνδρου, Τήνου, Μυκόνου και Σύρου του νομού Κυκλάδων με το Εθνικό Διασυνδεδεμένο Σύστημα μέσω Ευβοίας, καθώς και των απαραίτητων υποσταθμών και τερματικών Υ/Β καλωδίων".

Στην 4^η σκέψη ορίζεται ότι: «...εις τα ευπαθή οικοσυστήματα μόνον ήπια τεχνικά έργα και παρεμβάσεις δύνανται να χαρακτηρισθούν ως βιώσιμα και επιτρεπτά, τούτο δε ισχύει και διά τα ενεργειακά έργα. Η τιαυτή προστασία των ευπαθών οικοσυστημάτων πηγάζει ευθέως εκ του άρθρου 24 του Συντάγματος, ερμηνευομένου κατά τα προεκτεθέντα, και ευθέως επίσης παρέχεται υπό του ακυρωτικού δικαστού»⁷⁹. Μεταξύ των ευπαθών οικοσυστημάτων περιλαμβάνονται και οι ακτές και τα μικρά νησιά.

Στην 3^η σκέψη ορίζεται ότι: «Πάσα δημοσία πολιτική, γενική ή ειδική, και πάσα διοικητική ή τεχνική παρέμβασις του κράτους εις το ανθρωπογενές και εις το φυσικόν περιβάλλον δέον να έχει ενσωματώσει τα προσήκοντα κριτήρια προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος εκ των οποίων και δέον να διέπεται κατά πρώτον λόγον, ούτως ώστε να διασφαλίζεται η αρχή της προλήψεως της βλάβης του περιβάλλοντος, η δε διά των κριτηρίων τούτων παρεχομένη προστασία να είναι πλήρης και αποτελεσματική. Η τήρησις του ανωτέρω θεμελιώδους κανόνος είναι ευθύνη του δικαστού. Εξ άλλου, ο ανωτέρω θεμελιώδης κανών ισχύει και διά τα πάσης φύσεως τεχνικά έργα, εκτελούμενα υπό του κράτους ή του δημοσίου εν γένει τομέως, εις τρόπον ώστε να είναι επιτρεπτά όχι απλώς τα τεχνικώς εφικτά, ενδεχομένως δε και οικονομικώς συμφέροντα έργα, αλλά μόνον τα εξ αυτών βιώσιμα, ήτοι μόνον εκείνα που είναι φιλικά προς το περιβάλλον εν τη εννοία ότι δύνανται να συνυπάρξουν με αυτό χωρίς να το βλάπτουν βραχυπροθέσμως ή μακροπροθέσμως».

⁷⁷Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁷⁸Έγινε δεκτή η αίτηση ακύρωσης

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι αν και χρησιμοποιείται η έννοια πρόληψη, πρόκειται για την αρχή της προφύλαξης.

2.2 Η Απόφαση ΣτΕ 2939/2000⁸⁰

Αντικείμενο της υπόθεσης αυτής ήταν η αίτηση ακύρωσης της υπ' αρ. 23171/4680/31.8.1998 απόφασης του Υπουργού Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, με θέμα "Προέγκριση χωροθέτησης των έργων διασύνδεσης των Κυκλάδων με το διασυνδεδεμένο εθνικό σύστημα μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας" και την υπ' αρ. Α.Π. Οικ. 70875/17.9.1999 κοινή απόφαση των Υπουργών Περιβάλλοντος, της Χωροταξίας και Δημόσιων Έργων, Ανάπτυξης και του Υφυπουργού Υγείας με θέμα "Έγκριση περιβαλλοντικών όρων για το έργο μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας υψηλής τάσης για τη σύνδεση των νήσων Άνδρου, Τήνου, Μυκόνου και Σύρου του νομού Κυκλάδων με το Εθνικό Διασυνδεδεμένο Σύστημα μέσω Εύβοιας, καθώς και των απαραίτητων προς τούτο υποσταθμών και τερματικών Υ/Β καλωδίων".

Ομοίως με την προηγούμενη απόφαση, ως ευαίσθητα οικοσυστήματα τα μικρά νησιά οφείλουν να αναθεωρούν μη βιώσιμες πρακτικές και να αποφεύγουν επικίνδυνες νέες τεχνολογίες, προβαίνοντας σε αναζήτηση ηπιότερων λύσεων, σεβόμενοι και με γνώμονα την αειφορία του οικοσυστήματός τους. Στην παρούσα περίπτωση εξετάστηκε το ζήτημα του ηλεκτρικού δικτύου, το οποίο προκειμένου να είναι βιώσιμο δεν δύναται να είναι υψηλής τάσης, αλλά θα πρέπει να υιοθετηθούν ηπιότερες εναλλακτικές, λχ η υπόγεια μεταφορά ρεύματος⁸¹ ή η λειτουργία σε μεσαία τάση. Και στην περίπτωση αυτή πρόκειται περί εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης.

⁸⁰Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html
ομοίως ΣτΕ 2940/2000

⁸¹ομοίως Μον. Πρωτ. Σύρου 438/AM/2001, αναστολή έργου λόγω αβεβαιότητας των οικολογικών κινδύνων

2.3 Η απόφαση ΣτΕ Ολ 613/2002⁸²

Η απόφαση αυτή εξέτασε αίτηση⁸³ ακύρωσης απόφασης Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου ΠΕΧΩΔΕ, με την οποία εγκρίθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι για την κατασκευή και λειτουργία των εγκαταστάσεων παραγωγής χρυσού της εταιρείας με την επωνυμία "TVX HELLAS Ανώνυμη Εταιρεία Μεταλλείων και Βιομηχανίας Χρυσού" στην Ολυμπιάδα Χαλκιδικής.

Η 6^η σκέψη κατονομάζει επακριβώς την αρχή της προφύλαξης και έχει ως εξής:

«Επειδή, στο άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος, όπως αυτό ίσχυε κατά τον χρόνο εκδόσεως της προσβαλλομένης πράξεως, οριζόταν ότι "Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα...". Διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος και για την αρχή της αειφόρου αναπτύξεως περιέχουν, εξ άλλου, τόσο η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, όσο και η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, όπως ισχύουν μετά την τροποποίησή τους με την Συνθήκη του Άμστερνταμ, που κυρώθηκε με τον ν. 2691/1999 (Α' 47) και τέθηκε σε ισχύ από 1.5.1999 (ανακοίνωση της 6.4.1999, Α' 87). Ειδικότερα, η μεν Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση ορίζει μεταξύ των στόχων της Ενώσεως την επίτευξη ισόρροπης και αειφόρου αναπτύξεως (έβδομη παράγραφος του προοιμίου και άρθρο Β, ήδη άρθρο 2 με την νέα αρίθμηση), η δε Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα ορίζει ως αποστολή της Κοινότητας την προαγωγή αρμονικής, ισόρροπης και αειφόρου αναπτύξεως των οικονομικών δραστηριοτήτων και ότι η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας και στηρίζεται, μεταξύ άλλων, στις αρχές της προφύλαξης και της προληπτικής δράσεως (άρθρα 2 και 130 Ρ παρ. 2, ήδη άρθρα 2 και 174 παρ. 2 με την νέα αρίθμηση). Εν όψει της ανωτέρω συνταγματικής επιταγής εξεδόθη ο ν.1650/1986 (Α' 160), με τον οποίο θεσπίζονται κανόνες αναφερόμενοι, πλην άλλων, στις προϋποθέσεις και στην διαδικασία για την έγκριση της εγκαταστάσεως δραστηριοτήτων ή εκτελέσεως έργων από τα οποία απειλούνται δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον, ενώ, με βάση εξουσιοδοτήσεις των άρθρων 3, 4 παράγραφοι 10 και 11 και 5 παράγραφος 1 του νόμου αυτού αλλά και σε συμμόρφωση προς τις Οδηγίες 84/360/ΕΟΚ και 85/337/ΕΟΚ του

⁸²Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

⁸³Έγινε δεκτή, διότι η χρήση κυανούχων ουσιών κατά την εξόρυξη είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη για το περιβάλλον

Συμβουλίου των Ε.Κ., εξεδόθη η κοινή υπουργική απόφαση 69269/5387/24.10.1990 (Β' 678) με την οποία καθορίζονται, μεταξύ άλλων, τα απαιτούμενα στοιχεία και προδιαγραφές του περιεχομένου των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων καθώς και η διαδικασία εγκρίσεως περιβαλλοντικών όρων».

Κατόπιν των ανωτέρω, το Δικαστήριο προέβη σε εφαρμογή ενός κράματος της αρχής της προφύλαξης και της στάθμισης της αρχής της αναλογικότητας, καταλήγοντας στην εξής σκέψη:

«... σε συμμόρφωση προς την **αρχή της πρόληψης και προφύλαξης** στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, που απορρέει από τις ανωτέρω διατάξεις, τα αρμόδια όργανα της Πολιτείας **πρέπει να λαμβάνουν προεχόντως υπόψιν την τυχόν ύπαρξη ιδιαίτερου κινδύνου για το φυσικό περιβάλλον από την κατασκευή και λειτουργία συγκεκριμένου έργου ή την ανάπτυξη συγκεκριμένης δραστηριότητας και να μη παρέχουν τη σχετική έγκριση αν διαπιστώσουν αιτιολογημένα ότι ο κίνδυνος αυτός, στον οποίο περιλαμβάνεται και ο επαπειλούμενος από ενδεχόμενη πλημμελή λειτουργία του έργου, υπερακοντίζει προδήλως τα προσδοκώμενα οφέλη από την λειτουργία του.** Σε κάθε, πάντως, περίπτωση πρέπει, προκειμένου η στάθμιση αυτή να γίνεται κατά τρόπο ανταποκρινόμενο στην ανάγκη προστασίας των εκατέρωθεν διακυβευομένων εννόμων αγαθών, να εκτίθενται και να συνεκτιμώνται κατά τρόπο επαρκή αφ' ενός μεν ο τρόπος και η μέθοδος κατασκευής και λειτουργίας της συγκεκριμένης εγκαταστάσεως και αφ' ετέρου ο ειδικότερος χαρακτήρας του δημοσίου συμφέροντος, το οποίο προσδοκείται ότι θα εξυπηρετηθεί από το έργο ή την δραστηριότητα αυτή, δεδομένου ότι η κατά τα ανωτέρω επιβαλλόμενη στάθμιση συναρτάται εκάστοτε με το είδος και την έκταση της επαπειλούμενης βλάβης και την φύση της εξυπηρετούμενης με την εκτέλεση του έργου ανάγκης».

Κεφάλαιο 3^ο: Τρόποι επίκλησης των Αρχών της Πρόληψης & της Προφύλαξης Ενώπιον της Διοίκησης & των Δικαστηρίων

Η επίκληση στην αρχή της πρόληψης και την αρχή της προφύλαξης δύναται να γίνει με διάφορους τρόπους. Αποτελεσματικότερη εκτιμάται πως είναι η επίκληση των αρχών σε στάδιο προγενέστερο της έκδοσης απόφασης της Διοίκησης, με την οποία

εγκρίνεται λχ. ένα επικίνδυνο για το περιβάλλον έργο. Βέβαια, αυτό προϋποθέτει ότι ο εκάστοτε αιτών θα έχει λάβει γνώση της διαδικασίας (επιστολές μέσω οργανώσεων, συνδιασκέψεις, αιτήσεις αναστολής).

Ένας δεύτερος τρόπος επίκλησης, ο οποίος –όπως προκύπτει από την περιπτώσιολογία νομολογιακών παραδειγμάτων που ανεπτύχθη στα δύο προηγούμενα κεφάλαια– φαίνεται συνηθέστερος, είναι αυτός της επίκλησης σε μεταγενέστερο της έκδοσης απόφασης στάδιο, μέσω της κατάθεσης αιτήσεως ακυρώσεως, έχοντας ως επιχείρημα την παράβαση της νομοθεσίας για την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων⁸⁴. Ακόμη, υπάρχει και η δυνατότητα άσκησης πρόσθετης παρέμβασης, τονίζοντας παράλληλα την ύπαρξη εννόμου συμφέροντος.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Κεφάλαιο 1^ο: Η Εξέλιξη της Αρχής της Πρόληψης στην νομολογία του ΔΕΕ

1.1 Η Απόφαση της 14ης Ιουλίου 1994 C-379/92⁸⁵

Η υπόθεση Peralta αφορά προδικαστικό ερώτημα που απηύθυνε το αρμόδιο Ιταλικό Δικαστήριο ενώπιον του ΔΕΕ (συγκεκριμένα 6 προδικαστικά ερωτήματα), αναφορικά με τη διάταξη 130 Π της Συνθήκης (όπως ίσχυε τότε), η οποία «εμπόδιζε» την εφαρμογή εθνικού νόμου, που επέβαλε στα πλοία συγκεκριμένο σύστημα επεξεργασίας των ήδη χρησιμοποιημένων υδάτων⁸⁶, τη στιγμή που το σύστημα αυτό είχε αποδειχθεί αναποτελεσματικό για την προστασία του περιβάλλοντος. Ειδικότερα, το ερώτημα αποτυπώθηκε ως εξής:

⁸⁴ Ένωση Διοικητικών Δικαστών – Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο (Τμήμα Γεωγραφίας) – Πολυτεχνείο Κρήτης – Δικηγορικός Σύλλογος Χανίων, Περιβαλλοντικές Προκλήσεις στον 21ο Αιώνα: Μπάλιας Γιώργος: *Η Κλιματική Αλλαγή στην Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2020, σελ. 46

⁸⁵ Πηγή: Επίσημη Ιστοσελίδα Νομολογίας ΔΕΕ, διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=98652&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=363708>

⁸⁶ Κυριτσάκη Ιωάννα, Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον Υπό το Πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 66

«Εμποδίζουν οι αρχές που διασφαλίζονται με την κοινοτική έννομη τάξη στον τομέα του περιβάλλοντος και, ειδικότερα, η αρχή της προλήψεως⁸⁷ των άρθρων 130 Π επ. της Συνθήκης, την εφαρμογή κανονιστικής ρυθμίσεως κράτους μέλους η οποία, επιβάλλοντας στα υπό εθνική σημαία πλοία την απόλυτη απαγόρευση να ρίπτουν στα διεθνή θαλάσσια ύδατα υδρογονάνθρακες και βλαβερές ουσίες έχει ως αποτέλεσμα, στην πράξη, να υποχρεώνει τα πλοία αυτά να χρησιμοποιούν εναλλακτικό σύστημα απορρίψεως από κάθε άποψη αναποτελεσματικό και οπωσδήποτε αντίθετο προς τις υποχρεώσεις που το κράτος αυτό ανέλαβε σε διεθνές επίπεδο και των οποίων η εκτέλεση είναι αντικείμενο κοινοτικών μέτρων;»

Το ΔΕΕ, στις σκέψεις 56-59 απεφάνθη ουσιαστικά ότι:

«Επί του σημείου αυτού, επιβάλλεται, αφενός, να υπομνηστεί ότι, όπως τόνισε πιο πάνω το Δικαστήριο στη σκέψη 17, δεν εναπόκειται σ' αυτό να αποφανθεί επί του συμβιβαστού μιας εθνικής διατάξεως κράτους μέλους προς μια τέτοια σύμβαση, όπως είναι η σύμβαση Marpol. Ούτε εναπόκειται στο Δικαστήριο να ερμηνεύσει το άρθρο 130 Π σε συνάρτηση με διεθνή σύμβαση η οποία δεν δεσμεύει την Κοινότητα και στην οποία, άλλωστε, δεν είναι συμβαλλόμενα όλα τα κράτη μέλη.

Αφετέρου, το άρθρο 130 Π περιορίζεται στον καθορισμό των γενικών στόχων της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος. Το άρθρο 130 Π αναθέτει στο Συμβούλιο τη φροντίδα να αποφασίζει για τη δράση που πρέπει να αναληφθεί. Επιπλέον, το άρθρο 130 Σ **διευκρινίζει ότι τα μέτρα προστασίας που λαμβάνονται από κοινού δυνάμει του άρθρου 130 Π δεν εμποδίζουν τα κράτη μέλη να διατηρούν και να θεσπίζουν μέτρα ενισχυμένης προστασίας που δεν αντίκεινται στην παρούσα Συνθήκη.**

Επομένως, το άρθρο 130 Π **δεν αντιτίθεται σε νομοθεσία όπως η επίδικη στη διαφορά της κύριας δίκης.**

Επομένως, στο εθνικό δικαστήριο πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι τα άρθρα 3, στοιχείο στ', 7, 30, 48, 52, 59, 62, 84 και 130 Π της Συνθήκης και ο κανονισμός 4055/86 δεν αντιτίθενται σε νομοθεσία κράτους μέλους η οποία απαγορεύει σε όλα τα πλοία, χωρίς καμιά διάκριση λόγω της σημαίας που φέρουν, την απόρριψη βλαβερών χημικών ουσιών στα χωρικά ύδατα και στα εσωτερικά ύδατα του κράτους, επιβάλλει την ίδια απαγόρευση για την ανοικτή θάλασσα μόνο στα πλοία που φέρουν την εθνική σημαία και τέλος, σε

⁸⁷Σκέψη 4

περίπτωση παραβάσεως, τιμωρεί -με αναστολή της επαγγελματικής τους ιδιότητας- τους πλοιάρχους οι οποίοι είναι υπήκοοι αυτού του κράτους μέλους».

Οι παραπάνω σκέψεις του ΔΕΕ είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες, διότι παρατηρείται ότι δεν επιθυμεί να εμβαθύνει και να ορίσει την αρχή της πρόληψης λεπτομερώς.

1.2 Η Απόφαση της 18ης Μαρτίου 1997 C-343/95⁸⁸

Στην απόφαση αυτή το ΔΕΕ εκλήθη να αποφανθεί επί προδικαστικού ερωτήματος για την ερμηνεία του άρθρου 86 της ΣΕΚ, όπως ίσχυε τότε. Η υπόθεση Diego Cali & Figli Srl αφορά την καταβολή τιμήματος εκ μέρους της Cali για τις παρασχεθείσες από την SEPG υπηρεσίες (φορτοεκφορτώσεις) προς πρόληψη της ρυπάνσεως στον λιμένα πετρελαιοειδών της Γένουας.

Υπό το πρίσμα της αρχής της πρόληψης, ρητή αναφορά αυτής έγινε από τον Γενικό Εισαγγελέα (Γ. Κοσμά), ο οποίος ανέφερε τα εξής με τις προτάσεις⁸⁹ του:

«...η εκπλήρωση ... της **προληπτικής προστασίας του περιβάλλοντος**, από την SEPG, θεωρώ ότι πρέπει να αναγνωρισθεί από το Δικαστήριο *expressis verbis* ότι αποτελεί ουσιώδη αποστολή του κράτους. Δηλαδή, ότι μια δραστηριότητα η οποία συνίσταται στην επιτήρηση του θαλασσιού περιβάλλοντος (προς αποφυγήν ρυπάνσεων του), ήτοι την προστασία του περιβάλλοντος, **δεν μπορεί να αποτελεί επιχειρηματική δραστηριότητα, αλλά εμπίπτει στον πυρήνα των κρατικών δραστηριοτήτων**»⁹⁰.

Επιπλέον, στη σκέψη 55 των προτάσεων του Γ. Εισαγγελέα ενδιαφέρον έχουν τα εξής: «*Η συνειδητοποίηση των κινδύνων που αντιμετωπίζει το περιβάλλον στις μέρες μας και η κατά καιρούς επέλευση σοβαρότατων οικολογικών καταστροφών σε όλο τον πλανήτη έχουν ευαισθητοποιήσει και κινητοποιήσει παγκοσμίως όχι μόνον τους πολίτες, καθώς και ιδιωτικούς και δημοσίους φορείς αλλά και τις Κυβερνήσεις, οδηγώντας στην ανάληψη δράσεως με τη θέσπιση μέτρων για την αποτελεσματική προστασία του. Από το γεγονός αυτό καταφαίνεται ότι η σημασία της πρόληψης για την αποφυγή οικολογικών ατυχημάτων*

⁸⁸Πηγή: Επίσημη Ιστοσελίδα Νομολογίας ΔΕΕ, διαθέσιμη στο:

<https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=43818&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=365087>

⁸⁹<https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=100778&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=388886>

⁹⁰σκέψη 48

είναι πράγματι κεφαλαιώδης, αφού υπηρετεί το γενικό συμφέρον όχι μόνο της παρούσας αλλά και των μελλουσών γενεών. Έτσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο σκοπός της προστασίας του περιβάλλοντος έχει, ουσιαστικά, αξία ως προληπτικός».

Τέλος, άξια αναφοράς είναι και η σκέψη 62, η οποία -ομοίως με τις παραπάνω- χρησιμοποιείται προς ενδυνάμωση του επιχειρήματος ότι η αρχή της πρόληψης (για την προστασία του περιβάλλοντος) εντάσσεται στη λίστα υποχρεώσεων κάθε Πολιτείας:

«Ένα επιπλέον επιχείρημα υπέρ της απόψεως ότι η πρόληψη για την αποφυγή οικολογικών ατυχημάτων εντάσσεται στις δραστηριότητες της δημόσιας εξουσίας αντλείται από την ανάλυση των διατάξεων, παραδείγματος χάριν, της οδηγίας 93/75/ΕΟΚ του Συμβουλίου. Ακριβέστερα, σύμφωνα με την τρίτη αιτιολογική σκέψη, η οδηγία αυτή δημιούργησε ένα πλαίσιο κοινοποιήσεων στις αρμόδιες αρχές **ώστε να λαμβάνουν τα αναγκαία προληπτικά μέτρα όσον αφορά τα πλοία που μεταφέρουν επικίνδυνα ή ρυπογόνα εμπορεύματα και κατευθύνονται προς ή αποπλέουν από κοινοτικούς λιμένες**. Από το σύνολο των διατάξεων της εν λόγω οδηγίας 93/75 συνάγεται ότι η πρόληψη των κινδύνων ρυπάνσεων και του κινδύνου σοβαρών ατυχημάτων λόγω της μεταφοράς διά θαλάσσης επικινδύνων ή ρυπογόνων εμπορευμάτων συνδέεται με τη γενικότερη προσπάθεια επιτηρήσεως και ασφαλείας που αποβλέπει **στην πρόληψη και τον περιορισμό των ζημιών**, τις οποίες ενδεχόμενο ατύχημα θα δημιουργούσε στα θαλάσσια ύδατα εντός και εκτός των λιμένων. Δηλαδή, η επιτήρηση και ο έλεγχος κατά πόσον τηρείται η νομοθεσία, που αποσκοπεί στην πρόληψη παρόμοιων ατυχημάτων, **αποτελούν δραστηριότητες της δημόσιας εξουσίας και ασκούνται με σκοπό την ικανοποίηση επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος**».

1.3 Η Απόφαση της 5ης Μαΐου 1998 C-180/96⁹¹

Τέσσερα χρόνια μετά την απόφαση Peralta, το ΔΕΕ επανέρχεται αποδίδοντας μια αμφιβόλου περιεχομένου ερμηνεία στην αρχή της πρόληψης. Ειδικότερα, κατόπιν προσφυγής του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και Βόρειας Ιρλανδίας για

⁹¹Πηγή: Επίσημη Ιστοσελίδα Νομολογίας ΔΕΕ, διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=43818&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=365087>
Sands Philippe QC, Principles of International Environmental Law, 2nd Edition, Cambridge University Press, 2003, σελ. 272

την ακύρωση της αποφάσεως 96/239/EK της Επιτροπής της 27ης Μαρτίου 1996, σχετικά με ορισμένα **επείγοντα μέτρα προστασίας από τη σπογγώδη εγκεφαλοπάθεια των βοοειδών** (EE L 78, σ. 47), γίνεται μνεία στην αρχή της πρόληψης στα εξής σημεία:

*«Για την καταπολέμηση της ασθένειας, το Ηνωμένο Βασίλειο έλαβε, από τον Ιούλιο του 1988, διάφορα μέτρα, μεταξύ των οποίων καταλέγονται η απαγόρευση πωλήσεως τροφών για μηρυκαστικά που περιέχουν πρωτεΐνες μηρυκαστικών και η απαγόρευση χορηγήσεως τέτοιων ζωοτροφών στα μηρυκαστικά («Ruminant Feed Ban», που προβλέπει το *Bovine Spongiform Encephalopathy Order 1988, SI 1988/1039*, όπως τροποποιήθηκε στη συνέχεια). Λόγω της εικαζόμενης προελεύσεως της ασθένειας, δηλαδή της καταναλώσεως μολυσμένης τροφής, η απαγόρευση αυτή αποσκοπούσε, κατά τους επιστήμονες, στην πρόληψη νέων κρουσμάτων ΣΕΒ σε ζώα που γεννήθηκαν μετά την επιβολή της»⁹². Όλα αυτά αναφέρονται προς επίρρωση του επιχειρήματος του ΗΒ περί μη ύπαρξης οποιουδήποτε κρούσματος στα δικά τους ζώα ή έκθεσης των ζωοτροφών στη νόσο. Επομένως, δεν θα πρέπει να συνεχίζεται ο περιορισμός του συγκεκριμένου εμπορίου από τη Χώρα.*

Το ΔΕΕ στην σκέψη 21 αναφέρει ότι:

*«...ως έχει η κατάσταση σήμερα, **δεν είναι δυνατή η λήψη οριστικής θέσεως επί του κινδύνου μεταδόσεως** της ΣΕΒ στον άνθρωπο· ότι δεν αποκλείεται η ύπαρξη του κινδύνου αυτού· ότι η αβεβαιότητα που προκύπτει δημιουργεί μεγάλες ανησυχίες στους καταναλωτές· ότι, υπό τις συνθήκες αυτές και με τη μορφή επείγοντος μέτρου, παρίσταται σκόπιμο να απαγορευθεί για μια μεταβατική περίοδο η αποστολή βοοειδών και κρεάτων βοοειδών ή προϊόντων που προέρχονται από βόειο κρέας, από το Ηνωμένο Βασίλειο προς τα λοιπά κράτη μέλη: ότι οι ίδιες απαγορεύσεις πρέπει να εφαρμοστούν στις εξαγωγές προς τρίτες χώρες, ώστε να αποφευχθεί η εκτροπή του εμπορίου· ότι η Επιτροπή θα πραγματοποιήσει, εντός των προσεχών εβδομάδων, κοινοτική **επιθεώρηση** στο Ηνωμένο Βασίλειο για να αποτιμήσει την εφαρμογή των ληφθέντων μέτρων· **ότι πρέπει, εξάλλου, να εξεταστεί σε βάθος η σημασία των νέων στοιχείων από επιστημονική άποψη και τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν**».*

Τέλος, στη σκέψη 97 το ΔΕΕ αναφέρει ότι:

⁹²σκέψη 6

«Όσον αφορά τον δικαστικό έλεγχο των ανωτέρω προϋποθέσεων, ο κοινοτικός νομοθέτης διαθέτει στον τομέα της κοινής γεωργικής πολιτικής **διακριτική ευχέρεια** αντίστοιχη προς τις πολιτικές ευθύνες που του αναθέτουν τα άρθρα 40 έως 43 της Συνθήκης. Κατά συνέπεια, **η νομιμότητα μέτρου θεσπιζομένου στον τομέα αυτό μπορεί να επηρεαστεί μόνον όταν το μέτρο είναι προδήλως ακατάλληλο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου από το αρμόδιο όργανο σκοπού...**». Στο σημείο αυτό φαίνεται ότι η αρχή της πρόληψης «θυσιάζεται» στον βωμό της διακριτικής ευχέρειας που δίδεται, αλλά συνάμα αυτό περιορίζεται μέσα από την ρητή αναφορά στην αρχή της αναλογικότητας (και την προστασία της δημόσιας υγείας σε άλλο σημείο).

1.4 Η Απόφαση της 21ης Μαρτίου 2000 C-6/99⁹³

Η απόφαση αυτή αφορά προδικαστικό ερώτημα που διαβίβασε το Conseil d'État, με αντικείμενο τη σκόπιμη ελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον. Στο σημείο αυτό άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι σύμφωνα με την όγδοη αιτιολογική σκέψη, η οδηγία 90/220 καθιερώνει «διαδικασίες και κριτήρια για την κατά περίπτωση αξιολόγηση των κινδύνων που ενδέχεται να προκύψουν από τη σκόπιμη ελευθέρωση ΓΓΟ στο περιβάλλον». Δυνάμει της ενάτης αιτιολογικής σκέψεως, μια τέτοια κατά περίπτωση εκτίμηση πρέπει πάντοτε να γίνεται πριν από οποιαδήποτε ελευθέρωση.

Στην υπόθεση αυτή η **αρχή της πρόληψης** αποτυπώνεται αρχικά στη σκέψη 44, η οποία αναφέρει ότι:

«...ο σεβασμός της αρχής της προλήψεως βρίσκει την έκφραση του, αφενός, στην υποχρέωση του γνωστοποιούντος, που προβλέπεται στο άρθρο 11, παράγραφος 6, της οδηγίας 90/220, να ενημερώνει αμέσως την αρμόδια αρχή σχετικά με τα νέα στοιχεία σχετικά με τους κινδύνους που συνεπάγεται το προϊόν για την ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον καθώς και στην υποχρέωση της αρμόδιας αρχής, που προβλέπεται στο άρθρο 12, παράγραφος 4, να ενημερώνει αμέσως σχετικά την Επιτροπή και τα άλλα κράτη μέλη και, αφετέρου, στην ευχέρεια που έχει κάθε κράτος μέλος, που προβλέπεται

⁹³Πηγή: Επίσημη Ιστοσελίδα Νομολογίας ΔΕΕ, διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=45172&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=366106>

στο άρθρο 16 της οδηγίας αυτής, να περιορίζει ή να απαγορεύει, προσωρινώς, τη χρήση και/ή την πώληση στο έδαφος του προϊόντος για το οποίο έχει παρασχεθεί συγκατάθεση και ως προς το οποίο έχει βάσιμους λόγους να θεωρεί ότι συνεπάγεται κίνδυνο για την ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον».

Συμπληρωματικά, το ΔΕΕ καταλήγει -μεταξύ άλλων- στο ότι η διαδικασία χορηγήσεως αδείας διαθέσεως στην αγορά προϊόντος περιέχοντος ΓΤΟ, που μνημονεύεται στην οδηγία 90/220, πραγματοποιείται μόνον ύστερα από την περάτωση μιας διαδικασίας κατά τη διάρκεια της οποίας οι εθνικές αρχές έχουν εκφράσει θετική γνώμη βάσει της προβλεπομένης στο άρθρο 12 παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής εξετάσεως και είχαν, κατ' αυτόν τον τρόπο, την ευκαιρία να ασκήσουν πλήρως τη δική τους **εξουσία εκτιμήσεως** προκειμένου να αξιολογήσουν τους κινδύνους που η ελευθέρωση προϊόντων περιεχόντων ΓΤΟ **συνεπάγεται για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον**. Η διαδικασία αυτή θα μπορούσε να λεχθεί πως υπό το πρίσμα του Ελληνικού Δικαίου του Περιβάλλοντος, αποτελεί κάτι αντίστοιχο της μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων και της έγκρισης περιβαλλοντικών όρων που απαιτείται για να εκδοθεί τελική απόφαση έγκρισης έργου.

1.5 Η Απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2006 T-74/00⁹⁴

Το Γενικό Δικαστήριο της ΕΕ (πρώην Πρωτοδικείο ΕΚ), με την απόφασή του αυτή (Β΄μελές τμήμα), η οποία αφορούσε υπόθεση άδειας κυκλοφορίας προϊόντων αδυνατίσματος (υπόθεση Artegodan), εξύψωσε το περιεχόμενο της αρχής της πρόληψης, αναγνωρίζοντας την αντανάκλασή του και σε άλλες πτυχές και κατηγορίες δράσης της ΕΕ.

Ειδικότερα, στη σκέψη 175 αναφέρονται τα εξής:

«Όσον αφορά τη χορήγηση και τη διαχείριση αδειών κυκλοφορίας φαρμακευτικών προϊόντων, σύμφωνα με την αρχή αυτή, πρέπει, πρώτον, να λαμβάνονται αποκλειστικά υπόψη οι εκτιμήσεις σχετικά με την προστασία της δημόσιας υγείας, δεύτερον, να

⁹⁴Πηγή: Επίσημη Ιστοσελίδα Νομολογίας ΔΕΕ, διαθέσιμη στο:

<https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=47533&pageIndex=0&doclang=el&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=407866>

European Risk Forum: The ERF Study, *The Precautionary Principle Application and Way Forward*, Brussels, October 2011, σελ. 45-47

επαναξιολογείται η σχέση του οφέλους προς τους κινδύνους που παρουσιάζει ένα φαρμακευτικό προϊόν, εφόσον νέα δεδομένα γεννούν αμφιβολίες ως προς την αποτελεσματικότητα ή την ασφάλεια του, και, τρίτον, να εφαρμόζονται οι κανόνες αποδείξεως σύμφωνα με την αρχή της πρόληψης, την οποία επικαλείται σιωπηρά η Επιτροπή (βλ. ανωτέρω σκέψη 165⁹⁵), που αποτελεί το επιστέγασμα, μεταξύ άλλων, της αρχής της υπεροχής των επιταγών περί προστασίας της δημόσιας υγείας επί των οικονομικών συμφερόντων».

Ρητή αναφορά στην αρχή της πρόληψης γίνεται και στη σκέψη 181 έως τη σκέψη 187, όπου αποτυπώνονται οι κανόνες απόδειξης σε σχέση με την αρχή της πρόληψης:

«Περαιτέρω, δεδομένης της **επιστημονικής αβεβαιότητας**, εναπόκειται στην αρμόδια αρχή να αξιολογήσει το οικείο φαρμακευτικό προϊόν σύμφωνα με την αρχή της πρόληψης. Συνεπώς, πρέπει να υπομνησθεί η πηγή και το περιεχόμενο της αρχής αυτής, προτού προσδιοριστεί η επίδραση του στους κανόνες αποδείξεως όσον αφορά την προηγούμενη έγκριση φαρμακευτικών προϊόντων.

Η αρχή της πρόληψης καθιερώνεται ρητά, στον τομέα του περιβάλλοντος, με το άρθρο 174, παράγραφος 2, ΕΚ, το οποίο προσδίδει δεσμευτική αξία στην αρχή αυτή. Περαιτέρω, η πρώτη παράγραφος του άρθρου 174 περιλαμβάνει τη διαφύλαξη της υγείας των ατόμων μεταξύ των στόχων της πολιτικής της Κοινότητας στον τομέα αυτό.

Η αρχή της πρόληψης, μολοντί στη Συνθήκη αναφέρεται αποκλειστικά σε σχέση με τον τομέα του περιβάλλοντος, έχει ευρύτερο πεδίο εφαρμογής. Προκειμένου να εξασφαλίσει αυξημένο επίπεδο προστασίας της υγείας, της προστασίας των καταναλωτών και του περιβάλλοντος, έχει εφαρμογή στο σύνολο των τομέων δράσης

⁹⁵ Συναφώς, η Επιτροπή δέχεται ότι εναπόκειται σ' αυτή, δυνάμει του άρθρου 11 παράγραφος 1, της οδηγίας 65/65, να αποδείξει την έλλειψη θεραπευτικής αποτελεσματικότητας των εξεταζόμενων ουσιών. Εν προκειμένω, σε αντίθεση προς τους ισχυρισμούς των προσφευγουσών, δεν θεώρησε ότι αυτές όφειλαν να αποδείξουν τη μακροχρόνια αποτελεσματικότητα των φαρμακευτικών προϊόντων που περιείχαν τις εν λόγω ουσίες. Το συμπέρασμα της ΕΦΙ σχετικά με την έλλειψη αποτελεσματικότητας των εξεταζόμενων ουσιών δεν στηρίζεται σε απλές αμφιβολίες. Αντιθέτως, από τα επιστημονικά της συμπεράσματα που επισυνάπτονται στις προσβαλλόμενες αποφάσεις προκύπτει ότι η ΕΦΙ ανέλυσε τα θεραπευτικά αποτελέσματα των εν λόγω ουσιών, βάσει των επιστημονικών στοιχείων που είχε στη διάθεση της, και κατέληξε στην αναποτελεσματικότητά τους, λόγω του ότι φαίνεται ότι οδηγούν μόνο σε μικρή και βραχυπρόθεσμη απώλεια βάρους. Συγκεκριμένα, καμία ελεγχόμενη μελέτη δεν αποδεικνύει ότι οι ουσίες αυτές έχουν μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα ως προς την απώλεια βάρους ή ότι παρέχουν κλινικό όφελος για την αντιμετώπιση της παχυσαρκίας. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση η Επιτροπή τόνισε ότι αποστολή της ΕΦΙ δεν είναι να προβαίνει σε επιστημονικές μελέτες προκειμένου να συγκεντρώσει συμπληρωματικά πληροφοριακά στοιχεία.

της Κοινότητας⁹⁶. Ειδικότερα, το άρθρο 3, στοιχείο μ', ΕΚ προβλέπει, μεταξύ των στόχων της Κοινότητας, «τη συμβολή στην επίτευξη υψηλού επιπέδου προστασίας της υγείας». Ομοίως, το άρθρο 153 ΕΚ αποβλέπει σε αυξημένο επίπεδο προστασίας των καταναλωτών, το δε άρθρο 174 παράγραφος 2⁹⁷, ΕΚ προβλέπει υψηλό επίπεδο προστασίας για την πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος. Επιπλέον, οι απαιτήσεις σχετικά με το εν λόγω υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας εντάσσονται ρητά στον ορισμό και τη θέση σε εφαρμογή του συνόλου των πολιτικών και των δράσεων της Κοινότητας, δυνάμει των άρθρων 6 ΕΚ και 152, παράγραφος 2, ΕΚ, αντιστοίχως.

Συνεπώς, η αρχή της προλήψεως μπορεί να οριστεί ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου που επιβάλλει στις αρμόδιες αρχές τη λήψη κατάλληλων μέτρων προκειμένου να προλαμβάνουν ορισμένους ενδεχόμενους κινδύνους για τη δημόσια υγεία, την ασφάλεια και το περιβάλλον⁹⁸, εξασφαλίζοντας την υπεροχή των απαιτήσεων που συνδέονται με την προστασία των συμφερόντων αυτών επί των οικονομικών συμφερόντων. Συγκεκριμένα, στο μέτρο που τα κοινοτικά όργανα είναι υπεύθυνα, στο σύνολο των τομέων δράσεως τους, για την προστασία της δημόσιας υγείας, της ασφάλειας και του περιβάλλοντος, η αρχή της προλήψεως μπορεί να θεωρηθεί ως αυτόνομη αρχή που απορρέει από τις προαναφερθείσες διατάξεις της Συνθήκης.

Κατά πάγια νομολογία, στον τομέα της δημόσιας υγείας, η αρχή της προλήψεως συνεπάγεται ότι, οσάκις υφίστανται αμφιβολίες ως προς την ύπαρξη ή τη σημασία κινδύνων για την υγεία των ανθρώπων, τα κοινοτικά όργανα μπορούν να λαμβάνουν μέτρα προστασίας, χωρίς να οφείλουν να αναμένουν να αποδειχθεί πλήρως το υποστατό και η σοβαρότητα των εν λόγω κινδύνων (απόφαση του Δικαστηρίου της 5ης Μαΐου 1998, C-180/96, Ηνωμένο Βασίλειο κατά Επιτροπής, Συλλογή 1998, σ. 1-2265, σκέψη 99, και απόφαση του Πρωτοδικείου της 16ης Ιουλίου 1998, T-199/96, Bergaderm και Goupil κατά Επιτροπής, Συλλογή 1996, σ. II-2805, σκέψη 66). Πριν από τη νομολογιακή καθιέρωση της αρχής της προλήψεως, βάσει των διατάξεων της Συνθήκης η αρχή αυτή εφαρμοζόταν σιωπηρά στο πλαίσιο του ελέγχου της αναλογικότητας (βλ., υπ' αυτήν την έννοια, την προπαρατεθείσα διάταξη Ηνωμένο

⁹⁶Τονίζεται η σημασία της αρχής και η χρεία για εφαρμογή και στην προστασία της υγείας και την προστασία των καταναλωτών. Τεραστίας σημασίας μνεία.

⁹⁷Νυν 191 ΣΛΕΕ

⁹⁸Αποτυπώνεται για πρώτη φορά ως γενική αρχή

Βασίλειο κατά Επιτροπής, σκέψεις 73 έως 78, και τη διάταξη του Προέδρου του Πρωτοδικείου της 13ης Ιουλίου 1996, T-76/96 R, National Farmers' Union κ.λπ. κατά Επιτροπής, Συλλογή 1996, σ. II-815, σκέψεις 82 έως 93, ειδικότερα σκέψη 89).

Όταν η επιστημονική αξιολόγηση δεν παρέχει τη δυνατότητα να καθοριστεί με επαρκή βεβαιότητα η ύπαρξη κινδύνου⁹⁹, η εφαρμογή ή μη εφαρμογή της αρχής της προλήψεως εξαρτάται κατά γενικό κανόνα από το επίπεδο προστασίας που επιλέγει η αρμόδια αρχή κατά την άσκηση της διακριτικής της ευχέρειας (σχετικά με τη διάκριση μεταξύ, αφενός, της επιστημονικής γνώμης και, αφετέρου, της κατά διακριτική ευχέρεια εκτιμήσεως της αρμόδιας αρχής¹⁰⁰. Εντούτοις, η επιλογή αυτή πρέπει να είναι σύμφωνη προς την αρχή της υπεροχής της προστασίας της δημόσιας υγείας, της ασφάλειας και του περιβάλλοντος επί των οικονομικών συμφερόντων, καθώς και προς τις αρχές της αναλογικότητας και της απαγορεύσεως των διακρίσεων.

Στο πλαίσιο του κοινοτικού συστήματος προηγούμενης εγκρίσεως φαρμακευτικών προϊόντων, η αρμόδια αρχή ασκεί, κατ' αρχήν, τη διακριτική της ευχέρεια κατά την εξέταση της αιτήσεως χορηγήσεως άδειας κυκλοφορίας για ένα φαρμακευτικό προϊόν, κατόπιν σταθμίσεως των οφελών και των κινδύνων που παρουσιάζει το φάρμακο αυτό — **υπό την επιφύλαξη της δυνατότητας μεταγενέστερης αναξιολογήσεως της σχέσεως αυτής, βάσει νέων επιστημονικών δεδομένων.**

Συγκεκριμένα, η **αρχή της προλήψεως επιβάλλει την αναστολή ή την ανάκληση μιας άδειας κυκλοφορίας εφόσον υπάρχουν νέα στοιχεία που γεννούν σοβαρές αμφιβολίες ως προς την ασφάλεια ή την αποτελεσματικότητα του οικείου φαρμακευτικού προϊόντος, όταν οι αμφιβολίες αυτές οδηγούν σε αρνητική σχέση του οφέλους προς τους κινδύνους που παρουσιάζει το φάρμακο αυτό¹⁰¹**. Συναφώς, η αρμόδια αρχή μπορεί να περιοριστεί να παράσχει, σύμφωνα με τους κοινούς κανόνες του δικαίου αποδείξεως, **σοβαρές και πειστικές ενδείξεις, βάσει των οποίων, λαμβανομένης υπόψη και της επιστημονικής αβεβαιότητας, μπορεί ευλόγως να αμφισβητηθεί το αβλαβές και/ή η αποτελεσματικότητα του φαρμακευτικού προϊόντος.**¹⁰²

⁹⁹ Στο σημείο αυτό προσιδιάζει λίγο περισσότερο στην αρχή της προφύλαξης

¹⁰⁰ βλ. απόφαση του Δικαστηρίου της 24ης Νοεμβρίου 1993, C-405/92, Mondiet, Συλλογή 1993, σ. 1-6133, σκέψη 31, και τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Gulmann στην υπόθεση αυτή, σημείο 28)

¹⁰¹ βλ. και σκέψη 178

¹⁰² Σκέψη 192

1.6 Η Απόφαση της 16ης Οκτωβρίου 2003 C-182/02¹⁰³

Με προδικαστικό αίτημά του το Conseil d'État αιτείται να αποφανθεί το ΔΕΕ σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 9 παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 79/409/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 2ας Απριλίου 1979, περί της διατηρήσεως των αγρίων πτηνών (ΕΕ ειδ. έκδ. 15/001, σ. 202).

Το ΔΕΕ διευκρίνισε ότι το άρθρο 9 παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 79/409/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 2ας Απριλίου 1979, περί της διατηρήσεως των αγρίων πτηνών, επιτρέπει στα κράτη μέλη να παρεκκλίνουν από τις ημερομηνίες ενάρξεως και λήξεως της θήρας που υπαγορεύονται από τους σκοπούς του άρθρου 7, παράγραφος 4, της ίδιας οδηγίας.

Το άρθρο 9 της οδηγίας 79/409 έχει την έννοια ότι η θήρα μπορεί να επιτραπεί δυνάμει της παραγράφου 1, στοιχείο γ, της διατάξεως αυτής όταν:

1. δεν υπάρχει άλλη ικανοποιητική λύση. Η προϋπόθεση αυτή δεν πληρούται ιδίως αν το μέτρο που επιτρέπει κατά παρέκκλιση τη θήρα έχει ως μοναδικό σκοπό την επιμήκυνση των περιόδων της θήρας ορισμένων ειδών πτηνών σε εδάφη στα οποία τα είδη αυτά συχνάζουν και κατά τις θηρευτικές περιόδους που καθορίζονται σύμφωνα με το άρθρο 7 της οδηγίας 79/409
2. έχει οργανωθεί έτσι ώστε να ασκείται υπό αυστηρά ελεγχόμενους όρους και κατά τρόπο επιλεκτικό
3. αφορά μόνον ορισμένα πτηνά σε μικρούς αριθμούς
4. περιλαμβάνει μνεία: α) των ειδών που αποτελούν το αντικείμενο των παρεκκλίσεων β) των επιτρεπομένων μέσων, εγκαταστάσεων ή μεθόδων συλλήψεως ή θανατώσεως, γ) των συνθηκών κινδύνου καθώς και των χρονικών και τοπικών περιστάσεων υπό τις οποίες μπορούν να εφαρμοστούν οι παρεκκλίσεις αυτές, δ) της αρχής που είναι αρμόδια να δηλώσει ότι πληρούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις και να αποφασίσει ποια μέσα, εγκαταστάσεις ή μέθοδοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν, εντός ποιων ορίων και από ποια πρόσωπα και ε) των ελέγχων που θα πραγματοποιούνται.

¹⁰³Πηγή: Επίσημη Ιστοσελίδα Νομολογίας ΔΕΕ, διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=48335&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=364504>

Θα μπορούσε να λεχθεί ότι στην εν θέματι απόφαση, ακόμη κι αν δεν γίνεται ρητή αναφορά, εντούτοις, διακρίνεται ότι αυτή διαπνέεται από την αρχή της πρόληψης και της αναλογικότητας, διότι διατυπώνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτρέπονται οι κίνδυνοι εξαφάνισης των πτηνών αυτών, σεβόμενοι, όμως, και άλλα δικαιώματα (όπως την ανάγκη ορισμένων ανθρώπων να ασχοληθούν λελογισμένα με το κυνήγι).

Κεφάλαιο 2^ο: Η Εξέλιξη της Αρχής της Προφύλαξης στη Νομολογία του ΔΕΕ¹⁰⁴

2.1 Η Απόφαση της 11ης Σεπτεμβρίου 2002 T-13/99¹⁰⁵

Στην απόφαση του 3^{ου} Τμήματος του Γενικού Δικαστηρίου, η ανώνυμη εταιρεία με την επωνυμία Pfizer Animal Health κατέθεσε αίτηση ακύρωσης με αντικείμενο την τροποποίηση της οδηγίας 70/524/ΕΟΚ περί των πρόσθετων υλών στη διατροφή των ζώων όσον αφορά την ανάκληση αδειάς χρησιμοποίησης ορισμένων αντιβιοτικών.

Στην απόφαση αυτή γίνεται αναφορά στην αρχή της προφύλαξης και συγκεκριμένα αποτυπώνονται τα εξής:

«Σύμφωνα με το άρθρο 130 Ρ, παράγραφος 2, της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 174, παράγραφος 2, ΕΚ), η **αρχή της προφυλάξεως** αποτελεί μία από τις αρχές στις οποίες στηρίζεται η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος. Δεν αμφισβητείται από τους διαδίκους ότι η αρχή αυτή εφαρμόζεται επίσης όταν τα κοινοτικά όργανα θεσπίζουν, στο πλαίσιο της κοινής γεωργικής πολιτικής, μέτρα προστασίας της υγείας του ανθρώπου... Από το άρθρο 130 Ρ, παράγραφοι 1 και 2, της Συνθήκης προκύπτει πράγματι ότι η προστασία της υγείας του ανθρώπου εμπίπτει στους στόχους της πολιτικής της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος, ότι η πολιτική αυτή, η οποία αποβλέπει σε **υψηλό επίπεδο προστασίας**, στηρίζεται, μεταξύ άλλων, στις αρχές της προφυλάξεως και ότι οι απαιτήσεις αυτής της πολιτικής πρέπει να

¹⁰⁴The Avosetta Series (4) Proceedings of the Avosetta Group of European Environmental Lawyers, Principles of European Environmental Law (edited by Prof. Macrory Richard), Europa Law Publishing, 2004, σελ. 51 επ.

¹⁰⁵Πηγή: Επίσημη Ιστοσελίδα Νομολογίας ΔΕΕ, διαθέσιμη στο: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=47642&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=366354>

λαμβάνονται υπόψη κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των άλλων πολιτικών της Κοινότητας. Επιπλέον, όπως προβλέπει το άρθρο 129, παράγραφος 1, τρίτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΚ (νυν, κατόπιν τροποποίησης, άρθρο 152 ΕΚ) και κατά πάγια νομολογία (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση του Δικαστηρίου της 15ης Σεπτεμβρίου 1994, C-146/91, ΚΥΔΕΠ κατά Συμβουλίου και Επιτροπής, Συλλογή 1994, σ. 1-4199, σκέψη 61), επιταγή της προστασίας της υγείας αποτελεί συνιστώσα των λοιπών πολιτικών της Κοινότητας και πρέπει, επομένως, τα κοινοτικά όργανα να τη λαμβάνουν υπόψη κατά την εφαρμογή της κοινής γεωργικής πολιτικής»¹⁰⁶.

«Καίτοι δεν αμφισβητείται ότι τα κοινοτικά όργανα μπορούν, στο πλαίσιο της οδηγίας 70/524, να λάβουν μέτρο με βάση την αρχή της προφυλάξεως, εντούτοις οι διάδικοι διαφωνούν επί της ερμηνείας της αρχής αυτής και επί του αν τα κοινοτικά όργανα την εφάρμοσαν ορθώς εν προκειμένω».¹⁰⁷

Ούτε η Συνθήκη, ούτε και το παράγωγο εφαρμοστέο εν προκειμένω δίκαιο δεν περιέχουν ορισμό της αρχής της προφυλάξεως.¹⁰⁸

Στην σκέψη 119 αναφέρεται ότι η Pfizer και οι υπέρ αυτής παρεμβαίνοντες, ισχυριζόμενοι ότι τα κοινοτικά όργανα παρέβησαν τις διατάξεις της οδηγίας 70/524, προβάλλουν επίσης την παράβαση των διαπιστώσεων που περιέλαβε η Επιτροπή σε δύο έγγραφα της σχετικά με την ερμηνεία της αρχής αυτής στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου. Πρόκειται, πρώτον, για έγγραφο της 17ης Οκτωβρίου 1998 που επιγράφεται «Guidelines on the application of the precautionary principle» (**«Κατευθυντήριες γραμμές για την εφαρμογή αρχής της προφυλάξεως»**) και, δεύτερον, για ανακοίνωση της Επιτροπής περί επικλήσεως της αρχής της προφυλάξεως, της 2ας Φεβρουαρίου 2000 [COM(2000) 1, στο εξής: **ανακοίνωση περί της αρχής της προφυλάξεως**].

Όμως, κατά πάγια νομολογία, τα κοινοτικά όργανα δύνανται να αυτοπροσδιορίζουν τη γραμμή που θα ακολουθήσουν κατά την άσκηση των εξουσιών εκτιμήσεως που διαθέτουν με πράξεις που δεν προβλέπει το άρθρο 189 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 249 ΕΚ), όπως, μεταξύ άλλων, με ανακοινώσεις, στο μέτρο που αυτές περιλαμβάνουν ενδεικτικούς κανόνες ως προς τη γραμμή που θα ακολουθήσουν τα

¹⁰⁶σκέψη 114

¹⁰⁷σκέψη 116

¹⁰⁸σκέψη 117

όργανα (κοινοτικά) και που δεν αποκλίνουν από τους κανόνες της Συνθήκης¹⁰⁹. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο κοινοτικός δικαστής δύναται να εξετάζει, κατ' εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, το κατά πόσον η προσβαλλόμενη πράξη είναι όντως σύμφωνη προς τη γραμμή που αυτοδεσμεύτηκαν να ακολουθήσουν τα κοινοτικά όργανα συντάσσοντας και δημοσιεύοντας αυτές τις ανακοινώσεις.

Στο σημείο αυτό βέβαια είναι απαραίτητο να τονιστεί ότι, σύμφωνα με το Γενικό Δικαστήριο, από την ανακοίνωση προκύπτει ότι η Επιτροπή, με τη δημοσίευση της, αποσκοπούσε στην ενημέρωση όλων των ενδιαφερομένων και όχι μόνο για τον τρόπο με τον οποίο η Επιτροπή επιθυμεί να εφαρμόσει την αρχή της προφυλάξεως στη μελλοντική πρακτική της, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο την εφάρμοζε ήδη τότε¹¹⁰. Εξάλλου, η Επιτροπή υποστήριξε ενώπιον του Πρωτοδικείου ότι η προσέγγιση που επελέγη για την έκδοση του προσβαλλόμενου κανονισμού συνάδει, σε γενικές γραμμές, με τις αρχές αυτής της ανακοινώσεως. **Συνεπώς, όπως δέχθηκε η Επιτροπή κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η ανακοίνωση αυτή αποδίδει, από ορισμένες πλευρές, τη νομική κατάσταση που επικρατούσε κατά τον χρόνο εκδόσεως του προσβαλλόμενου κανονισμού, σχετικά με την ερμηνεία της αρχής της προφυλάξεως, σύμφωνα με το άρθρο 130 P, παράγραφος 2, της Συνθήκης.**¹¹¹

«Εντούτοις, από την προπαρατεθείσα στη σκέψη 139 νομολογία προκύπτει επίσης ότι ένα προληπτικό μέτρο δεν μπορεί να αιτιολογείται λυσιτελώς με μια καθαρά υποθετική προσέγγιση του κινδύνου, η οποία στηρίζεται σε απλές επιστημονικές υποθέσεις που δεν έχουν ακόμη εξετασθεί (βλ., υπ' αυτή την έννοια, και την προπαρατεθείσα στη σκέψη 115 απόφαση Εποπτεύουσα Αρχή της ΕΖΕΣ κατά Νορβηγίας, ιδίως σκέψεις 36 έως 38)»¹¹².

Παρατηρώντας την ερμηνεία της αρχής της προφυλάξεως από τον κοινοτικό δικαστή, **συμπεραίνεται ότι ένα προληπτικό μέτρο μπορεί να ληφθεί μόνον αν ο κίνδυνος, χωρίς η ύπαρξη και η σημασία του να έχουν αποδειχτεί «πλήρως» με**

¹⁰⁹ βλ. και αποφάσεις του Πρωτοδικείου της 17ης Δεκεμβρίου 1991, T-7/89, Hercules Chemicals κατά Επιτροπής, Συλλογή 1991, σ. II-1711, σκέψη 53, της 5ης Νοεμβρίου 1997, T-149/95, Ducros κατά Επιτροπής, Συλλογή 1997, σ. II-2031, σκέψη 61, και της 30ής Απριλίου 1998, T-214/95, Vlaamse Gewest κατά Επιτροπής, Συλλογή 1998, σ. II-717, σκέψεις 79 και 89.

¹¹⁰ «Σκοπός της ανακοίνωσης αυτής είναι να ενημερωθούν όλοι οι ενδιαφερόμενοι ... για τον τρόπο με τον οποίο η Επιτροπή εφαρμόζει ή προτίθεται να εφαρμόσει την αρχή της προφυλάξεως ..., σημείο 2 της ανακοινώσεως περί της αρχής της προφυλάξεως»

¹¹¹σκέψη 123

¹¹²σκέψη 144

πειστικά επιστημονικά στοιχεία, στηρίζεται προφανώς σε διαθέσιμα κατά τον χρόνο λήψεως του συγκεκριμένου μέτρου επιστημονικά στοιχεία.

Η αρχή της προφύλαξης μπορεί, επομένως, να εφαρμοστεί μόνον σε καταστάσεις κινδύνου, ιδίως για την υγεία του ανθρώπου, οι οποίες, χωρίς να στηρίζονται σε απλές υποθέσεις που δεν έχουν ελεγχθεί επιστημονικά, δεν έχουν πλήρως αποδειχθεί.¹¹³

Επιπλέον, στις κάτωθι σκέψεις παρατηρείται μια έμμεση, αλλά σαφής μνεία και εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας μέσω της αρχής της προφύλαξης, μέσω της οποίας τονίζεται-συνάγεται το συμπέρασμα ότι ακόμη και η αδυναμία πλήρους επιστημονικής αξιολόγησης των κινδύνων δεν εμποδίζει τη λήψη προληπτικών μέτρων, όταν ο βαθμός επικινδυνότητας τα καθιστά αναγκαία:

«Ομοίως, προς εκπλήρωση της αποστολής τους, οι επιστημονικές γνωμοδοτήσεις για ζητήματα σχετικά με την υγεία των καταναλωτών πρέπει, προς όφελος των καταναλωτών και της βιομηχανίας, να στηρίζονται στις αρχές της εμπειρογνωμοσύνης, της ανεξαρτησίας και της διαφάνειας, όπως υπογραμμίστηκε τόσο με τις αιτιολογικές σκέψεις της αποφάσεως 97/579 όσο και με τις προπαρατεθείσες ανακοινώσεις της Επιτροπής για την αρχή της προφύλαξης και την υγεία των καταναλωτών και την ασφάλεια των τροφίμων...Δεύτερον, δεν αμφισβητείται από τους διαδίκους ότι, στο πλαίσιο εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης, η πραγματοποίηση πλήρους επιστημονικής αξιολογήσεως των κινδύνων, όπως ορίζεται ανωτέρω με τη σκέψη 156, μπορεί να αποδειχθεί αδύνατη λόγω ανεπάρκειας των διαθέσιμων επιστημονικών δεδομένων. Η ολοκλήρωση μιας τέτοιας πλήρους επιστημονικής αξιολογήσεως μπορεί πράγματι να καταστήσει αναγκαία την πραγματοποίηση εμπεριστατωμένης και μακρόχρονης επιστημονικής έρευνας. Όπως όμως προκύπτει από την προπαρατεθείσα νομολογία στη σκέψη 139 και για να μην καταστεί η αρχή της προφύλαξης άνευ πρακτικής αποτελεσματικότητας, η αδυναμία πραγματοποίησεως πλήρους επιστημονικής αξιολογήσεως των κινδύνων δεν μπορεί να εμποδίσει την αρμόδια δημόσια αρχή να λάβει προληπτικά μέτρα, αν είναι αναγκαίο λίαν βραχυπροθέσμως, όταν τα μέτρα αυτά κρίνονται απαραίτητα ενόψει του βαθμού επικινδυνότητας για

¹¹³σκέψη 146

την υγεία του ανθρώπου που η δημόσια αυτή αρχή καθορίζει ως μη αποδεκτό για την κοινωνία»¹¹⁴.

Στο σημείο αυτό, άξια αναφοράς είναι η διαπίστωση ότι η επιστημονική αξιολόγηση των κινδύνων από ειδικούς επιστήμονες πρέπει να παρέχει στην αρμόδια δημόσια αρχή επαρκώς αξιόπιστα και σοβαρά πληροφοριακά στοιχεία, ώστε να είναι σε θέση να κατανοήσει όλη τη σημασία του επιστημονικού ζητήματος που τίθεται και να καθορίσει την πολιτική της έχοντας επίγνωση της καταστάσεως. Συνεπώς, η αρμόδια δημόσια αρχή, προκειμένου να αποφύγει τη λήψη αυθαίρετων μέτρων, μη δυνάμενων σε καμία περίπτωση να δικαιολογηθούν από την αρχή της προφυλάξεως, οφείλει να μεριμνά ώστε τα μέτρα που λαμβάνει, ακόμη και όταν πρόκειται για προληπτικά μέτρα, να στηρίζονται σε κατά το δυνατό εξαντλητική επιστημονική αξιολόγηση των κινδύνων, δεδομένων των ιδιαιτέρων εν προκειμένω περιστάσεων. **Παρά την υφιστάμενη επιστημονική αβεβαιότητα, η αρμόδια δημόσια αρχή, με αυτή την επιστημονική αξιολόγηση, πρέπει να είναι σε θέση να εκτιμήσει, με βάση τα καλύτερα διαθέσιμα επιστημονικά δεδομένα και τα πλέον πρόσφατα αποτελέσματα της διεθνούς έρευνας, αν συντρέχει υπέρβαση βαθμού επικινδυνότητας τον οποίο κρίνει αποδεκτό για την κοινωνία** (βλ. ανωτέρω σκέψεις 150 έως 153). Επ' αυτής της βάσεως η εν λόγω αρχή οφείλει να αποφασίσει αν επιβάλλεται η λήψη μέτρων προφυλάξεως.¹¹⁵

Πιο συγκεκριμένα, επιβάλλεται η παρατήρηση ότι η αρχή της προφυλάξεως επιτρέπει στα κοινοτικά όργανα να λαμβάνουν, προς το συμφέρον της υγείας του ανθρώπου, αλλά βάσει ακόμη ελλειπτικής επιστημονικής γνώσεως, μέτρα προστασίας ικανά να θίξουν, ακόμη και σοβαρά, προστατευόμενες έννομες θέσεις και παρέχει, προς τούτο, στα κοινοτικά όργανα σημαντικό περιθώριο εκτιμήσεως.¹¹⁶

Αν τα κοινοτικά όργανα έπρεπε να αναμείνουν την ολοκλήρωση αυτών των ερευνών προκειμένου να τους αναγνωριστεί η εξουσία λήψεως προληπτικών μέτρων προστασίας, η αρχή της προφυλάξεως, σκοπός της οποίας είναι να αποτραπεί η επέλευση τέτοιων αντίθετων επιδράσεων, θα καθίστατο άνευ πρακτικής αποτελεσματικότητας.¹¹⁷

¹¹⁴σκέψεις 159-160

¹¹⁵σκέψη 162

¹¹⁶σκέψη 170

¹¹⁷σκέψη 386

Δεν μπορεί, όμως, να προσαφθεί στα κοινοτικά όργανα ότι προτίμησαν να ανακαλέσουν προσωρινά την άδεια χρήσεως της βιργινιαμυκίνης ως πρόσθετης ύλης στις ζωοτροφές, **προκειμένου να αποφύγουν την επέλευση του κινδύνου** και, ταυτόχρονα, να συνεχίσουν τις υπό εξέλιξη επιστημονικές έρευνες. Μια τέτοια προσέγγιση συνάδει εξάλλου με την **αρχή της προφυλάξεως, δυνάμει της οποίας η δημόσια αρχή μπορεί να υποχρεωθεί να ενεργήσει προτού συγκεκριμενοποιηθούν οι αρνητικές επιδράσεις.**¹¹⁸

2.2 Η Απόφαση της 8ης Ιουλίου 2010 C-343/09¹¹⁹

Με την υπόθεση Afton¹²⁰ Chemical, το ΔΕΕ απεφάνθη επί της **αρχής της προφύλαξης**, όπως αυτή θεμελιώνεται στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 191 ΣΛΕΕ (πρώην άρθρο 174 ΣΕΚ).

Η ως άνω εταιρεία, έχουσα την έδρα της στο Ηνωμένο Βασίλειο, παρήγαγε και εμπορευόταν την ουσία MMT ή αλλιώς μεθυλοκυκλοπενταδιένυλο. Με την Οδηγία 2009/30/EK εισήχθησαν περιορισμοί ως προς την ουσία αυτή, με περιορισμό του ποσοστού περιεκτικότητας της ουσίας ανά λίτρο και υποχρέωση σήμανσης στη συσκευασία. Η εταιρεία προσέφυγε ενώπιον του High Court of Justice (England & Wales), με αίτημα να αποσαφηνιστεί η υποχρέωση ενσωμάτωσης της Οδηγίας στη Χώρα και συμμόρφωσης με τις διατάξεις αυτής. Το Δικαστήριο απηύθυνε προδικαστικό ερώτημα ενώπιον του ΔΕΕ, το οποίο απεφάνθη παρεμπιπτόντως για τη διατήρηση του κύρους των διατάξεων της Οδηγίας.

Σύμφωνα με τη σκέψη 44, η Afton επιχείρησε να αποδείξει ότι δεν υπάρχει κανένα αποδεικτικό στοιχείο που να δικαιολογεί τη θέσπιση νομοθεσίας αποβλέπουσας στην εφαρμογή **της αρχής της προφύλαξης** σε σχέση με το MMT, *δεδομένου ότι δεν έχει διενεργηθεί καμία εξέταση των επιπτώσεων του MMT επί της υγείας ούτε επιστημονική αξιολόγηση των κινδύνων σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις του MMT στις τεχνολογίες μειώσεως της ρύπανσης και στο περιβάλλον.* Ο ισχυρισμός αυτός (χρήση της αρχής της

¹¹⁸σκέψη 444

¹¹⁹Πηγή: Επίσημη Ιστοσελίδα Νομολογίας ΔΕΕ, διαθέσιμη στο:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=83134&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=982088>

¹²⁰Χαραλαμπίδου Ναταλία, Δίκαιο Περιβάλλοντος: Η Εναρμόνιση της Κυπριακής Νομοθεσίας με τις Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 7-12

προφύλαξης ως δικαιολογία) κρίθηκε αβάσιμος, διότι, αν και λόγω του επιπέδου επιστημονικών γνώσεων η κατάρτιση μεθοδολογίας δοκιμών ήταν αδύνατη ή δυσχερής κατά τη νομοπαρασκευαστική διαδικασία της Οδηγίας¹²¹, εφαρμόζοντας, όμως την αρχή της προφύλαξης, υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας (αναγκαιότητα μέτρου), καθίσταται σαφές το γεγονός ότι το όριο περιεκτικότητας σε ΜΜΤ στα καύσιμα καθορίστηκε εν αναμονή της ανάπτυξης μεθοδολογίας δοκιμών, του προσδόθηκε, δηλαδή, ένας προσωρινός χαρακτήρας και δύναται να τροποποιηθεί ανάλογα με τα αποτελέσματα της εξέλιξης που θα παρατηρηθούν.

Τέλος, δεν πρόκειται περί διάκρισης, διότι αφορά όλα τα κράτη – μέλη¹²², ενώ θεσπίστηκε με σκοπό να καθορίσει τις ελάχιστες προδιαγραφές σχετικά με τα καύσιμα ενόψει προστασίας της υγείας και του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Ελήφθησαν, δηλαδή υπόψη οι κίνδυνοι για την υγεία και τις βλάβες των κινητήρων οχημάτων, καθώς και των δυσχερειών αναπτύξεως μεθοδολογίας δοκιμών. Με το σκεπτικό αυτό, «ένα περιοριστικό μέτρο όπως είναι ο περιορισμός της παρουσίας ΜΜΤ στα καύσιμα δεν υπερακοντίζει το μέτρο που είναι αναγκαίο για την επίτευξη των στόχων της οδηγίας 2009/30». ¹²³

Στις σκέψεις 61-62, γίνεται ξανά μνεία στην αρχή της προφύλαξης και συγκεκριμένα αποσαφηνίζεται ότι κάθε φορά που αποδεικνύεται αδύνατο να προσδιοριστεί με βεβαιότητα η ύπαρξη ή η έκταση του προβαλλόμενου κινδύνου (λόγω ανεπαρκούς, αλυσιτελούς ή ανακριβούς φύσεως των αποτελεσμάτων των μελετών), και η πιθανότητα πραγματικής προσβολής της δημόσιας υγείας εξακολουθεί να υπάρχει στην περίπτωση επελεύσεως του κινδύνου αυτού, η αρχή της προφύλαξης δικαιολογεί τη λήψη περιοριστικών μέτρων με την επιφύλαξη ότι τα μέτρα αυτά δεν δημιουργούν δυσμενείς διακρίσεις και είναι αντικειμενικά Υπό αυτές τις συνθήκες, συνεπώς, είναι αναγκαίο να γίνει δεκτό ότι ο νομοθέτης της Ένωσης μπορούσε, βάσει της αρχής της προφύλαξης, να λάβει μέτρα προστασίας χωρίς να αναμένει να αποδειχθεί πλήρως η πραγματικότητα και η σοβαρότητα των κινδύνων αυτών (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Επιτροπή κατά Γαλλίας, σκέψη 91).

¹²¹σκέψη 51

¹²²σκέψη 63

¹²³σκέψη 55

2.3 Η Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2021 C-458/19 P¹²⁴

Η πιο πρόσφατη απόφαση του ΔΕΕ με αναφορά στην αρχή της προφύλαξης είναι αυτή επί αίτησης αναιρέσεως της εταιρείας ClientEarth, με έδρα το Λονδίνο, με την οποία ζητούσε την αναίρεση της αποφάσεως του Γενικού Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (T-108/17), με την οποία το Γενικό Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή της [για ακύρωση της C-8454/2016 της Επιτροπής, με την οποία απερρίφθη η αίτηση εσωτερικής επανεξετάσεως περί χορηγήσεως αδείας για χρήσεις του φθαλικού δις-(2)-αιθυλεξυλεστέρα (DEHP) βάσει του κανονισμού (ΕΚ) 1907/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 18ης Δεκεμβρίου 2006, για την καταχώριση, την αξιολόγηση, την αδειοδότηση και τους περιορισμούς των χημικών προϊόντων (REACH) και για την ίδρυση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Χημικών Προϊόντων καθώς και για την τροποποίηση της οδηγίας 1999/45/ΕΚ και για κατάργηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 793/93 του Συμβουλίου και του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1488/94 της Επιτροπής καθώς και της οδηγίας 76/769/ΕΟΚ του Συμβουλίου και των οδηγιών της Επιτροπής 91/155/ΕΟΚ, 93/67/ΕΟΚ, 93/105/ΕΚ και 2000/21/ΕΚ (ΕΕ 2006, L 396, σ. 1, και διορθωτικό ΕΕ 2007, L 136, σ. 3), όπως έχει τροποποιηθεί με τον κανονισμό (ΕΕ) 2016/217 της Επιτροπής, της 16ης Φεβρουαρίου 2016 (ΕΕ 2016, L 40, σ. 5)].

Η αρχή της προφύλαξης χρησιμοποιείται αρκετές φορές, με σημαντικότερη αυτή στη σκέψη 133, όπου η αναιρεσείουσα ισχυρίζεται λανθασμένα (απερρίφθη ο λόγος) ότι, αντιθέτως προς τα όσα έκρινε το Γενικό Δικαστήριο, η **αρχή της προφυλάξεως δεν περιορίζεται στο να παρέχει στις δημόσιες αρχές την εξουσία να λαμβάνουν ένα συγκεκριμένο μέτρο, αλλά, επίσης, τις δεσμεύει στο πλαίσιο της δράσης τους**, όπως προκύπτει, μεταξύ άλλων, από τις αποφάσεις της 9ης Σεπτεμβρίου 2011, Dow AgroSciences κ.λπ. κατά Επιτροπής (T-475/07, EU:T:2011:445, σκέψη 144), και της 25ης Ιουλίου 2018, Confédération paysanne κ.λπ. (C-528/16, EU:C:2018:583, σκέψη 50).

¹²⁴Πηγή: Επίσημη Ιστοσελίδα Νομολογίας ΔΕΕ, διαθέσιμη στο:

<https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=247048&pageIndex=0&doclang=el&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=961120>

Κεφάλαιο 3^ο: Τρόποι επίκλησης των Αρχών της Πρόληψης & της Προφύλαξης Ενώπιον του ΔΕΕ

Το Ευρωπαϊκό Δίκαιο διαθέτει πληθώρα νομοθετημάτων αναφορικά με το δικαίωμα περιβάλλοντος. Τι γίνεται, όμως, στην περίπτωση που ένας πολίτης επιθυμεί να επικαλεστεί την αρχή της πρόληψης ή την αρχή της προφύλαξης;

Σε προηγούμενα κεφάλαια παρουσιάστηκε εκτενώς η σχέση των αρχών με την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Ενδεικτικά και μόνο, υπάρχουν τρεις Οδηγίες¹²⁵ για την εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων και είναι οι εξής:

1. Η Οδηγία 2011/92/ΕΕ (ή Οδηγία ΕΠΕ), όπως τροποποιήθηκε από την Οδηγία 2014/52/ΕΕ, η οποία αναφέρεται στην εκτίμηση επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον.
2. Η Οδηγία 2001/42/ΕΚ (ή Οδηγία ΣΠΕ), η οποία αναφέρεται στην εκτίμηση επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων και
3. Η Οδηγία 92/43/ΕΟΚ, η οποία αναφέρεται στη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων (άγρια πανίδα, χλωρίδα).

Σε περίπτωση, λοιπόν, που το κράτος – μέλος δεν έχει προβεί σε εναρμόνιση κάποιου άρθρου μιας εκ των ανωτέρω Οδηγιών, ο πολίτης δύναται να αποστείλει καταγγελία¹²⁶ προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία θα κινήσει όλες τις απαραίτητες διαδικασίες ελέγχου ή/και προώθησης της υπόθεσης στο ΔΕΕ για επιβολή κυρώσεων στο κράτος – μέλος.

Το 2000 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε ανακοίνωση¹²⁷ με κατευθυντήριες οδηγίες σχετικά με την δυνατότητα προσφυγής στην **αρχή της προφύλαξης**, σύμφωνα με την οποία δύναται να γίνει επίκληση της αρχής της προφύλαξης «*όταν ένα φαινόμενο, ένα προϊόν ή μία διεργασία ενδέχεται να έχει επικίνδυνα αποτελέσματα, τα οποία έχουν*

¹²⁵ Ένωση Διοικητικών Δικαστών – Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο (Τμήμα Γεωγραφίας) – Πολυτεχνείο Κρήτης – Δικηγορικός Σύλλογος Χανίων, Περιβαλλοντικές Προκλήσεις στον 21ο Αιώνα: Μπάλιας Γιώργος: *Η Κλιματική Αλλαγή στην Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2020, σελ. 49

¹²⁶ Κορκοβέλος Χρήστος, Η Προστασία του Περιβάλλοντος στην Ευρωπαϊκή Ένωση με αναφορές στα ελληνικά δεδομένα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1997, σελ. 47-49

¹²⁷ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A52000DC0001>

προσδιοριστεί μέσω επιστημονικής και αντικειμενικής αξιολόγησης, εάν η αξιολόγηση αυτή δεν επιτρέπει να προσδιοριστεί ο κίνδυνος με επαρκή βεβαιότητα».

Η προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης εντάσσεται, συνεπώς, στο γενικό πλαίσιο της **ανάληψης του κινδύνου** (που περιέχει εκτός από την αξιολόγηση του κινδύνου, τη διαχείριση του κινδύνου και την κοινοποίηση του κινδύνου), και ειδικότερα στο πλαίσιο της **διαχείρισης του κινδύνου** που αντιστοιχεί στο στάδιο της λήψης αποφάσεων.

Η Επιτροπή τόνισε ότι δεν δύναται να γίνει προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης παρά μόνο στην υποθετική περίπτωση ενός δυνητικού κινδύνου και ότι σε καμία περίπτωση δεν μπορεί αυτό να δικαιολογήσει την αυθαίρετη λήψη αποφάσεων.¹²⁸

Ειδικότερα, η Επιτροπή κατέστησε σαφές στην ανακοίνωσή της ότι η προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης δεν δικαιολογείται παρά μόνον εφόσον πληρούνται προηγουμένως σωρευτικά **τρεις προϋποθέσεις**:

- i. ο εντοπισμός δυνητικά αρνητικών αποτελεσμάτων,
- ii. η αξιολόγηση των διαθέσιμων επιστημονικών δεδομένων και
- iii. η έκταση της επιστημονικής αβεβαιότητας.

Σημειώνεται δε ότι οι αρμόδιες για τη διαχείριση του κινδύνου αρχές μπορούν να αποφασίσουν για την ανάληψη ή τη μη ανάληψη δράσης σε συνάρτηση με το επίπεδο του κινδύνου. Σε περίπτωση ύπαρξης αυξημένου κινδύνου, μπορούν να υιοθετηθούν περισσότερες κατηγορίες μέτρων, όπως λχ. ανάλογες νομοθετικές πράξεις, χρηματοδότηση ερευνητικών προγραμμάτων, μέτρα ενημέρωσης του κοινού κ.λπ.).

Τρεις ειδικές αρχές πρέπει να διέπουν την προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης:

- i. η όσο το δυνατόν πληρέστερη επιστημονική αξιολόγηση και ο προσδιορισμός, στο μέτρο του δυνατού, του βαθμού επιστημονικής αβεβαιότητας·

¹²⁸ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A52000DC0001>

- ii. η αξιολόγηση του κινδύνου και των δυνητικών συνεπειών της απουσίας δράσης·
- iii. η συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων μερών στη μελέτη των μέτρων προφύλαξης, από τη στιγμή που τα αποτελέσματα της επιστημονικής αξιολόγησης και/ή της αξιολόγησης του κινδύνου είναι διαθέσιμα.

Επιπλέον, οι **γενικές αρχές** της διαχείρισης των κινδύνων παραμένουν εφαρμοστέες όταν γίνεται προσφυγή στην αρχή της προφύλαξης. Πρόκειται για τις εξής πέντε αρχές:

- i. τα μέτρα να είναι ανάλογα με το επίπεδο της επιδιωκόμενης προστασίας·
- ii. να μην επιφέρει διακρίσεις η εφαρμογή τους
- iii. να είναι συνεπή με τα μέτρα που έχουν ήδη ληφθεί σε παρόμοιες καταστάσεις ή που χρησιμοποιούν παρόμοιες προσεγγίσεις·
- iv. να εξετάζονται τα πλεονεκτήματα και οι επιβαρύνσεις που απορρέουν από τις ενέργειες που έχουν αναληφθεί ή την απουσία ενεργειών·
- v. να μπορούν να αναθεωρούνται υπό το φως της επιστημονικής εξέλιξης.

Τέλος, τονίζεται ότι στις περισσότερες περιπτώσεις, **οι Ευρωπαίοι καταναλωτές και οι ενώσεις που τους εκπροσωπούν πρέπει να αποδείξουν τον κίνδυνο που συνδέεται με μια διεργασία ή ένα προϊόν που κυκλοφόρησε στην αγορά, με εξαίρεση τα φάρμακα, τα παρασιτοκτόνα και τα πρόσθετα τροφίμων**. Ωστόσο, στην περίπτωση που μια ενέργεια γίνεται δυνάμει της αρχής της προφύλαξης, μπορεί να απαιτηθεί από τον παραγωγό, τον κατασκευαστή ή τον εισαγωγέα να αποδείξει την απουσία κινδύνου. Η δυνατότητα αυτή πρέπει να εξετάζεται κατά περίπτωση. Δεν μπορεί να γίνει, δηλαδή, γενικευμένη επέκτασή της σε όλα τα προϊόντα και τις διεργασίες που προωθούνται στην αγορά.

Τέλος, όσον αφορά την δυνατότητα επίκλησης των δύο αρχών ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αυτή δεν θα μπορούσε να τελεσθεί, διότι ούτε στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), αλλά ούτε και στα Πρωτόκολλα υφίσταται ρητή αναγνώριση περί του

δικαιώματος στο περιβάλλον¹²⁹. Παρ' όλα αυτά θα μπορούσε να προβληθεί η προσβολή παραπλήσιων δικαιωμάτων, από τα οποία θα μπορούσαν ενδεχομένως να στηριχθούν έμμεσα τα αντίστοιχα με το περιεχόμενο των αρχών προστασίας του περιβάλλοντος. Τέτοια άρθρα είναι λχ το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στην κατοικία, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 8 της ΕΣΔΑ) ή το δικαίωμα στην περιουσία (άρθρο 1 του Προσθ. Πρωτ. του 1952). Εν τοις πράγμασι, μία και μόνο φορά διαπιστώθηκε από το ΕΔΔΑ παραβίαση της ΕΣΔΑ (άρθρο 8) από κράτος – μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης (υπόθεση Lopez Ortiz v. Ισπανίας) από μόλυνση του περιβάλλοντος.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Κεφάλαιο 1^ο: Οι Διαφορές των Δύο Αρχών Συγκεντρωτικά

Η αρχή της πρόληψης και η αρχή της προφύλαξης κατατάσσονται στις θεμελιώδεις αρχές του δικαίου του περιβάλλοντος και αποτελούν εν τοις πράγμασι σημαντικότερα «όπλα» για την επίτευξη της προστασίας του περιβάλλοντος, διότι λειτουργούν και εφαρμόζονται και οι δύο προληπτικά, ήτοι σε προγενέστερο της επέλευσης της περιβαλλοντικής ζημίας στάδιο.¹³⁰ Οι έννοιες, όμως, και το περιεχόμενο των αρχών δεν είναι ταυτόσημο.

Κατ' αρχάς, αν και ιστορικά (και νομολογιακά) η αρχή της πρόληψης εμφανίστηκε και διατυπώθηκε πρώτη, η αρχή της προφύλαξης χρησιμοποιείται πρώτη χρονικά. Ειδικότερα, η αρχή της προφύλαξης εφαρμόζεται στο επίπεδο «χάραξης περιβαλλοντικής πολιτικής»¹³¹, ενώ η αρχή της πρόληψης «εκφράζεται στο νομοθετικό επίπεδο ως επιταγή δράσης προς τους διοικούμενους»¹³².

¹²⁹Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, *Δίκαιο του Περιβάλλοντος*, Γ' Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008, σελ. 40-41

¹³⁰Χαραλαμπίδου Ναταλία, *Δίκαιο Περιβάλλοντος: Η Εναρμόνιση της Κυπριακής Νομοθεσίας με τις Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 8

¹³¹Χαραλαμπίδου Ναταλία, *Δίκαιο Περιβάλλοντος: Η Εναρμόνιση της Κυπριακής Νομοθεσίας με τις Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 8

¹³²Χαραλαμπίδου Ναταλία, *Δίκαιο Περιβάλλοντος: Η Εναρμόνιση της Κυπριακής Νομοθεσίας με τις Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, σελ. 8, in fine

Περνώντας στην εξέταση και τις διαφορές των αρχών στην ουσία τους, παρατηρείται ότι οι δύο αρχές ερμηνεύουν διαφορετικά την έννοια του κινδύνου¹³³. Η αρχή της πρόληψης προϋποθέτει αποδείξεις ύπαρξης του κινδύνου, να υπάρχει, δηλαδή, η επιστημονική βεβαιότητα ότι οι επιπτώσεις άσκησης μιας ορισμένης δραστηριότητας θα είναι δυσμενείς. Αντίθετα, η αρχή της προφύλαξης αρκείται στην ύπαρξη ενδείξεων και πιθανολόγησης κινδύνου.

Άλλη μια διαφορά των δύο αρχών έγκειται στο είδος των μέτρων¹³⁴ που λαμβάνονται. Συγκεκριμένα, η αρχή της πρόληψης επιτάσσει τη λήψη προληπτικών μέτρων απαγόρευσης λχ μιας δραστηριότητας, που έχει χαρακτηριστεί ως βλαπτική για το περιβάλλον. Αντίθετα, η αρχή της προφύλαξης επιτάσσει τη λήψη θετικών μέτρων και την τέλεση συγκεκριμένων έργων, τα οποία θεωρείται ότι θα αποτρέψουν την εμφάνιση δυσμενών επιπτώσεων στο περιβάλλον.

Εν κατακλείδι, η αρχή της προφύλαξης αποτελεί μια αρκετά μεγαλόπνοη αρχή, η οποία φιλοδοξεί να δράσει προληπτικά¹³⁵, ήτοι σε στάδιο που δεν υφίστανται απτές αποδείξεις περί την εμφάνιση δυσμενών επιπτώσεων¹³⁶ και που ο κίνδυνος¹³⁷ δεν δύναται να υπολογιστεί με ακρίβεια, ενώ πιθανολογείται, όμως, πως οι επιπτώσεις θα είναι καταστροφικές, σε περίπτωση που δεν ληφθούν θετικά μέτρα. Από την άλλη, η αρχή της πρόληψης δρα πριν την εμφάνιση της επιβλαβούς επίπτωσης στην πράξη, αλλά με γνώμονα ότι ο κίνδυνος δύναται να υπολογιστεί.

¹³³Κυριτσάκη Ιωάννα, *Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον Υπό το Πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 65

¹³⁴Κυριτσάκη Ιωάννα, *Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον Υπό το Πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2010, σελ. 66

¹³⁵«προοικονομεί»

¹³⁶Acting before proof of a future damage

¹³⁷Risk cannot be calculated

Κεφάλαιο 2^ο: Οι Διαφορές στις Δύο Έννομες Τάξεις Αναφορικά με την Προστασία του Περιβάλλοντος

Περί τα τελευταία 50 έτη παρατηρείται μια κλιμακωτή θεμελίωση και διάπλαση του νομοθετικού πλαισίου περί την προστασία του περιβάλλοντος, τόσο σε εθνικό, όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η Ευρωπαϊκή Ένωση¹³⁸, εμπνευσμένη από τη σκανδιναβική οπτική και πολιτική, φαίνεται να επιθυμεί μια κοινή πλεύση για όλη την Ευρώπη στο μείζον ζήτημα της περιβαλλοντικής προστασίας. Για το λόγο αυτό έχει θεσπίσει πληθώρα νομοθετημάτων, όπως οδηγίες, προγράμματα δράσης, την πράσινη συμφωνία, ενώ έχει συμπεριλάβει και η ίδια στο πρωτογενές δίκαιό της μνείες προς επίτευξη της αειφορίας. Όλα αυτά εμπλουτίζονται συνεχώς, με στόχο την σύμπνοια και την ομοιόμορφη εφαρμογή τους. Στο σημείο αυτό ιδιαίτερας βαρύτητας είναι η παράθεση χωρίου από τη Σύμβαση των Παρισίων του 1972, στον όρο 3 της οποίας καθίσταται σαφές ότι δεν αποτελεί αυτοσκοπό της ΕΕ η οικονομική επέκταση, αλλά πρωταρχικός στόχος της θα πρέπει να είναι η μείωση των ανισοτήτων ως προς τις συνθήκες διαβίωσης, η βελτίωση της ποιότητας ζωής και του βιοτικού επιπέδου των πολιτών. Για να υπάρχει, όμως, βελτίωση στην ανθρώπινη ζωή, θα πρέπει να υπάρχει και πλανήτης να τον περιβάλλει. Βάσει αυτού, στον 3^ο όρο, καθίσταται σαφής η δέσμευση της ΕΕ για την προστασία του περιβάλλοντος, ώστε η πρόοδος να τεθεί πραγματικά στην υπηρεσία της ανθρωπότητας:

«Economic expansion is not an end in itself. Its first aim should be to enable disparities in living conditions to be reduced. It must take place with the participation of all the social partners. It should result in an improvement in the quality of life as well as in standards of living. As befits the genius of Europe, particular attention will be given to intangible values and to protecting the environment, so that progress may really be put at the service of mankind;»¹³⁹.

Όσον αφορά το Ελληνικό Δίκαιο και την εν γένει ελληνική έννομη τάξη, ομοίως, τα τελευταία 50 έτη έχει γίνει αντιληπτή η κρισιμότητα της σημασίας της προστασίας του περιβάλλοντος, το οποίο έχει ήδη αναχθεί και κατοχυρωθεί σε θεμελιώδες Συνταγματικό δικαίωμα κάθε πολίτη, με το άρθρο 24 του Συντάγματος. Ομοίως, όπως παρουσιάστηκε

¹³⁸Hedemann-Robinson Martin, *Enforcement of European Union Environmental Law – Legal Issues and Challenges*, 2nd Edition, Routledge, 2015, σελ. 17-21

¹³⁹Διαθέσιμη στο: https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/b1dd3d57-5f31-4796-85c3-cfd2210d6901/publishable_en.pdf

εκτενώς σε προηγούμενα κεφάλαια, στην ελληνική νομολογία από νωρίς έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη μνείας στο περιβάλλον και την υποχρέωση προστασίας του, με ενδεικτικό παράδειγμα την απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας το 1977 (ΣτΕ Ολ 811/1977). Παρ' όλα αυτά, υπάρχει μια απόσταση από τη συνειδητοποίηση του προβλήματος έως την δράση και αντιμετώπισή του. Αν και η Ελλάδα ενσωματώνει τις περισσότερες Οδηγίες της ΕΕ σχετικά με το περιβάλλον, εντούτοις, υπάρχουν παραδείγματα καταδίκης της Χώρας λόγω μη καλής εφαρμογής, με ορισμένους να αποδίδουν την έλλειψη δράσης στην κακή οικονομική ζωή της Χώρας, λόγω και της πολυετούς οικονομικής κρίσης (πλέον της οικονομικής και υγειονομικής κρίσης), ενώ άλλοι το αποδίδουν σε πολιτική απραξία.

Ενδεικτικά, παρατίθεται ακολούθως λίστα με τις περιπτώσεις που επιβλήθηκαν κυρώσεις στην Ελλάδα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ελλάδος¹⁴⁰) την τελευταία 25ετία και αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος:

1. Υπόθεση C-232/95, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 11.06.1998
2. Υπόθεση C-233/95, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 11.06.1998
3. Υπόθεση C-329/96, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 26.06.1997
4. Υπόθεση C-384/97, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 25.05.2000
5. Υπόθεση C-103/00, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 30.01.2002
6. Υπόθεση C-064/01, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 07.03.2002
7. Υπόθεση C-033/01, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 13.06.2002
8. Υπόθεση C-083/02, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 05.06.2003
9. Υπόθεση C-119/02, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 24.06.2004
10. Υπόθεση C-420/02, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 18.11.2004
11. Υπόθεση C-163/03, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 14.04.2005
12. Υπόθεση C-416/03, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 27.01.2005
13. Υπόθεση C-068/04, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 02.06.2005
14. Υπόθεση C-364/03, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 07.07.2005
15. Υπόθεση C-502/03, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 06.10.2005
16. Υπόθεση C-166/04, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 27.10.2005
17. Υπόθεση C-334/04, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 25.10.2007

¹⁴⁰Ιδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Η Προστασία του Περιβάλλοντος στο Δίκαιο και στην Πράξη*, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 326-327

18. Υπόθεση C-518/04, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 16.03.2006
19. Υπόθεση C-390/05, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 14.12.2006
20. Υπόθεση C-440/06, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 25.10.2007
21. Υπόθεση C-264/07, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 31.01.2008
22. Υπόθεση C-081/07, ημερομηνία απόφασης: ΔΕΚ 13.03.2008

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί ζήτημα υψίστης σημασίας, διότι μόνο μέσω αυτού διασφαλίζεται η ανθρώπινη επιβίωση. Όσο δραματική κι αν φαντάζει η προηγούμενη διατύπωση, αποτελεί αληθή διαπίστωση, η οποία, όμως, διαθέτει προτάδια. Ειδικότερα, μέχρι την πλήρη καταστροφή του πλανήτη και την εξαφάνιση των ειδών, υφίστανται κλίμακες ρύπανσης και υποβάθμισης του περιβάλλοντος, οι οποίες ως κύρια πηγή τους έχουν την ανθρώπινη παρέμβαση (αλόγιστες εκπομπές ρύπων, φαινόμενο του θερμοκηπίου, επιχειρηματικές δραστηριότητες με μοναδικό σκοπό το κέρδος). Προς αποφυγή όλων αυτών, τα κράτη νομοθετούν και θεσπίζουν δικλείδες ασφαλείας, μέσω των οποίων καθίσταται σαφής η σημασία της «βιώσιμης ανάπτυξης και αειφορίας». Το στοιχείο της βιωσιμότητας οδηγεί στην εξισορρόπηση και την εύρεση μιας «μέσης λύσης» μεταξύ της ανάπτυξης και της περιβαλλοντικής προστασίας. Μία, ακόμη, δικλείδα ασφαλείας αποτελεί και η προληπτική προστασία. Στην έννοια αυτή υπάγονται η αρχή της πρόληψης και η αρχή της προφύλαξης, μέσω των οποίων ερευνώνται εκ των προτέρων οι επιβλαβείς επιπτώσεις που ενδέχεται (ή πρόκειται με σιγουριά) να επιφέρει η άσκηση μιας δραστηριότητας. Οι αρχές αυτές θεμελιώνονται τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, με πλούσιο νομοθετικό πλαίσιο και νομολογιακά παραδείγματα και στις δύο περιπτώσεις.

Με την παρούσα εργασία επιχειρήθηκε η αποτύπωση της γενικότερης εξέλιξης των αρχών της πρόληψης και προφύλαξης και στα δύο δικαιικά συστήματα, αλλά και η καταγραφή τρόπων επίκλησης των αρχών, οι οποίες είναι πρακτικά εύλογο να εφαρμόζονται όχι ετεροχρονισμένα, λχ. σαν μια δικαστική απόφαση που θα απαγορεύει την προσβολή από την ημέρα έκδοσής της ή θα επιδικάζει κάποιο ποσό (πρόστιμο), αλλά πριν ακόμη η δράση αφήσει αποτύπωμα. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, ιδιαίτερα μεγάλη σημασία έχει η συνειδητοποίηση όλων ότι *«τα ανακύπτοντα από την περιβαλλοντική ρύπανση και υποβάθμιση ζητήματα δεν αφορούν λίγους, αλλά όλους μας»*¹⁴¹.

¹⁴¹Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Η Προστασία του Περιβάλλοντος στο Δίκαιο και στην Πράξη*, Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ. 279-281 και ανάλογη τοποθέτηση του Προεδρεύοντος την Διαδικτυακή Συζήτηση με θέμα: «Κλιματική Κρίση και Δίκαιο», με διοργανωτές την Εταιρεία Διοικητικών Μελετών, το Εργαστήριο Συνταγματικών Ερευνών του Τομέα Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ, που διεξήχθη την 09.12.21, Αθανάσιου Ράντου (Γενικού Εισαγγελέα ΔΕΕ)

Προβαίνοντας σε μια γενική επισκόπηση και αποτίμηση της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας (όπως αυτή παρουσιάστηκε ανωτέρω), πάντοτε υπό το πρίσμα της αρχής της πρόληψης και της αρχής της προφύλαξης, παρατηρείται ότι -παρά τα συνεχή έτη οικονομικής κρίσης που διήνυσε η Ελλάδα- στο σκεπτικό των αποφάσεων του ΣτΕ ενυπήρχε τώντι η πρόθεση ουσιαστικής προστασίας του περιβάλλοντος και περιστολής της αλόγιστης τεχνολογικής και οικονομικής ανάπτυξης μέσω μιας in concreto στάθμισης κόστους και ωφέλειας (ως επί το πλείστον αναλυτική αξιολόγηση των εκάστοτε περιβαλλοντικών επιπτώσεων). Ομοίως και σε ευρωπαϊκό επίπεδο η νομολογία του ΔΕΕ φαίνεται να αποσκοπεί στον ουσιαστικό ορισμό και εφαρμογή των αρχών της πρόληψης και προφύλαξης. Τα παραδείγματα αποχής του Δικαστηρίου από την εμβάθυνση στις πτυχές των αρχών ήταν ελάχιστα (λχ. υπόθεση Peralta, στην οποία εκτιμάται πως σκόπιμα το ΔΕΕ δεν προέβη σε λεπτομερή περιγραφή της αρχής της πρόληψης).

Η ευρωπαϊκή, αλλά και η ελληνική έννομη τάξη διαθέτουν μια πληθώρα νομοθετικών κειμένων σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Βέβαια, ιδιαίτερη ανησυχία δημιουργεί το γεγονός ότι η Ελλάδα αν και ενσωματώνει τις περισσότερες Οδηγίες της ΕΕ σχετικά με το περιβάλλον, εντούτοις, υπάρχουν αρκετά παραδείγματα καταδίκης της Χώρας λόγω μη καλής εφαρμογής αυτών, γεγονός το οποίο αποδίδεται άλλοτε στην κακή οικονομική κατάσταση της Χώρας και άλλοτε στην πολιτική αδράνεια.

Απόρροια των παραπάνω αποτελεί η ανάγκη: α) μέριμνας και δράσεως όλων των οργάνων της Πολιτείας (κατ' αντιστοιχία, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, άξιο αναφοράς είναι το παράδειγμα του θεματοφύλακα των Συνθηκών και του Ευρωπαϊκού Δικαίου, ήτοι της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η οποία εξέδωσε το 2000 κοινές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης) και β) ενδυνάμωσης και αύξησης της συμμετοχής του κοινού (άτομα, ομάδες και ενώσεις ατόμων) στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και πράξεων, με τις οποίες ρυθμίζονται θέματα περιβαλλοντικής πολιτικής, ώστε να διασφαλιστεί η ορθολογική χρήση του περιβάλλοντος και να ενισχυθεί το επιχείρημα περί αποφυγής ή λήψης περισσότερων προληπτικών μέτρων, όπου αυτό είναι απαραίτητο, βάσει των ενδεχόμενων επιβλαβών επιπτώσεων στο περιβάλλον, που θα επέφεραν. Παράλληλα με την ευαισθητοποίηση και ενεργό δράση των πολιτών, ευχής έργον θα ήταν και η ενίσχυση της προληπτικής περιβαλλοντικής προστασίας από την

σκοπιά της εν γένει πολιτικής, η οποία δύναται να επηρεάσει¹⁴² και να εντείνει μέσα από τις δράσεις της έμπρακτα το προστατευτικό πλαίσιο για το περιβάλλον.

“The only way forward, if we are going to improve the quality of the environment, is to get everybody involved”.

— Richard Rogers

¹⁴²Υπάρχουν οι υποδομές για την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων, προς την υιοθέτηση μιας τελικής, σταθμισμένης λύσης, η οποία θα λαμβάνει υπόψη όλα τα δικαιώματα και θέλω όλων των πλευρών, ως ένα βαθμό. Η πρόταση εναλλακτικών λύσεων θεωρείται αποτελεσματικότερη από μια απλή άρνηση, που ως αποτέλεσμα έχει το πρόβλημα εν τέλει να μετακυλά σε άλλο τομέα, χωρίς να λύνεται. Όμοιο ζήτημα παρατηρείται σήμερα στην περιοχή της Αργολίδας, όπου δόθηκε άδεια λειτουργίας σε Πυρηνολιουργεία σε περιοχή που δημιουργείται ζήτημα υποβάθμισης περιβάλλοντος – ρύπανση του αέρα (ελλείψει επίσημης απόφασης περί δημιουργίας Βιομηχανικής Ζώνης), κατόπιν τούτου υπήρξε απόφαση της Περιφέρειας περί ανάκλησης της άδειας, μετακυλώντας ουσιαστικά το πρόβλημα και οδηγώντας σε ανεργία το εργατικό δυναμικό, ενώ κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποφευχθεί [εξεύρεση εναλλακτικής λύσης, έστω και με πολιτική πρωτοβουλία (λχ. μετατόπιση εργοστασίου)].

Περί ανάγκης εναλλακτικών λύσεων βλ. και Διαδικτυακή Συζήτηση με θέμα: *Scenario 5: Environmental Ethics & the Precautionary Principle*, υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου MIT, αναρτήθηκε την 17.08.2017 με Ομιλητή τον Δρ. Lawrence Susskind και Δρ. Nicholas Ashford, διαθέσιμη στο: <https://www.youtube.com/watch?v=alnDYYwAs74>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Σιούτη Γλυκερία, *Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος*, Γ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018

Κουτούπα – Ρεγκάκου Ευαγγελία, *Δίκαιο του Περιβάλλοντος*, Γ΄ Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008

Κυριτσάκη Ιωάννα, *Το Δικαίωμα στο Περιβάλλον Υπό το Πρίσμα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2010

Σκούρης Βασίλειος – Τάχος Αναστάσιος, *Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο – Τεύχος 5^ο: Τάχος Αναστάσιος, Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος*, Έκτη Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2006

Δελλής Γεώργιος, *Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος: Οι Διαστάσεις Της Προστασίας Του Περιβάλλοντος Στην Κοινοτική Έννομη Τάξη*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998

Χαραλαμπίδου Ναταλία, *Δίκαιο Περιβάλλοντος: Η Εναρμόνιση της Κυπριακής Νομοθεσίας με τις Οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013

Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Η Προστασία του Περιβάλλοντος στο Δίκαιο και στην Πράξη*, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2008

Ένωση Διοικητικών Δικαστών – Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο (Τμήμα Γεωγραφίας) – Πολυτεχνείο Κρήτης – Δικηγορικός Σύλλογος Χανίων, *Περιβαλλοντικές Προκλήσεις στον 21^ο Αιώνα*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2020

Παπαδοπούλου Κατερίνα, *Η Προστασία του Πολιτιστικού Περιβάλλοντος σε Περίοδο Οικονομικής Κρίσης*, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018

Πρόδρομος Δαγτόγλου, *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1979, σελ. 25

Πλατιάς Χαράλαμπος, *Πολιτική της ΕΕ για το Περιβάλλον και τη Βιώσιμη Ανάπτυξη: Ζητήματα Πολιτικής και Διακυβέρνησης*, 2^η Αναθεωρημένη & Συμπληρωμένη Έκδοση, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2020

Σκούρης Ι.-Τάχος Α., *Η Προστασία του Περιβάλλοντος στη Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας με αναφορά στη νομολογία του ΔΕΚ*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1988

Παναγοπούλου - Μπέκα Γιάννα, *Το Έννομο Αγαθό Περιβάλλον, Προβλήματα Εφαρμογής της Σχετικής Νομοθεσίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1992

Σακελλαρόπουλος Αλέξανδρος, *Σκέψεις για το Πρόβλημα του Περιβάλλοντος από Νομική Σκοπιά*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1985

Κορκοβέλος Χρήστος, *Η Προστασία του Περιβάλλοντος στην Ευρωπαϊκή Ένωση με αναφορές στα ελληνικά δεδομένα*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 1997

Τιμητικός Τόμος Κωνσταντίνου Μενουδάκου, *Ο Δικαστής, ο Νόμος και το Περιβάλλον*, Ελληνική Εταιρεία Δικαίου του Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2016

Παπαγεωργίου Μιχαήλ, *Η Προστασία του Περιβάλλοντος και η Οικονομική Ελευθερία Από τη σύγκρουση συμφερόντων στη Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Sands Philippe QC, *Principles of International Environmental Law*, 2nd Edition, Cambridge University Press, 2003

The Avosetta Series (4) Proceedings of the Avosetta Group of European Environmental Lawyers, *Principles of European Environmental Law* (edited by Prof. Macrory Richard), Europa Law Publishing, 2004

Jans H. Jan & Vedder H.B. Hans, *European Environmental Law*, 3rd Edition, Europa Law Publishing, 2008

Hedemann-Robinson Martin, *Enforcement of European Union Environmental Law – Legal Issues and Challenges*, 2nd Edition, Routledge, 2015

Ελληνόγλωσση Αρθρογραφία

Ιστοσελίδα Dasarxeio.com, άρθρο με τίτλο: *Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος (άρθρο 24 Συντ.)*, δημοσιευθέν την 13.03.2017, διαθέσιμο στο: <https://dasarxeio.com/2017/03/13/42574/> (τελευταία επίσκεψη στις 12.12.2021)

Ξενόγλωσση Αρθρογραφία

Wybe Douma, *The Precautionary Principle (updated and amended version of an article that appeared under the same title in the Icelandic legal journal Úlfjótur, 1996, Vol. 49, nrs. 3/4, p. 417-430)*, T.M.C. Asser Institute, The Hague, The Netherlands, διαθέσιμο στο: <https://www.asser.nl/upload/eel-webroot/www/documents/Dossiers/PrecautionaryPrinciple.pdf> (τελευταία επίσκεψη στις 10.12.2021)

Ιστοσελίδα Umwelt Bundesamt, άρθρο με τίτλο: *Precautionary Principle*, δημοσιευθέν την 21.01.2021, διαθέσιμο στο: <https://www.umweltbundesamt.de/en/precautionary-principle> (τελευταία επίσκεψη στις 12.12.2021)

Jose Felix Pinto-Bazurco, *The Precautionary Principle*, International Institute for Sustainable Development (IISD), 2020, διαθέσιμο στο: <https://www.jstor.org/stable/resrep29275> (τελευταία επίσκεψη στις 10.12.2021)

Arie Trouwborst, *Prevention, Precaution, Logic and Law: The Relationship between the Precautionary Principle and the Preventative Principle in International Law and Associated Questions*, Erasmus Law Review, Vol. 2, No. 2, 2009, διαθέσιμο στο: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1498430 (τελευταία επίσκεψη στις 12.12.2021)

European Risk Forum: The ERF Study, *The Precautionary Principle Application and Way Forward*, Brussels, October 2011, σελ. 45-47, διαθέσιμο στο: http://eriforum.eu/uploads/2/5/7/1/25710097/erf_pp_way_forward_booklet.pdf (τελευταία επίσκεψη στις 12.12.2021)

Διαδικτυακές Συζητήσεις

Διαδικτυακή Συζήτηση με θέμα: *Scenario 5: Environmental Ethics & the Precautionary Principle*, υπό την αιγίδα του Πανεπιστημίου MIT, αναρτήθηκε την 17.08.2017 με Ομιλητή τον Δρ. Lawrence Susskind και Δρ. Nicholas Ashford, διαθέσιμη στο: <https://www.youtube.com/watch?v=alnDYYwAs74> (τελευταία επίσκεψη στις 14.12.2021)

Διαδικτυακή Συζήτηση με θέμα: «Κλιματική Κρίση και Δίκαιο», με διοργανωτές την Εταιρεία Διοικητικών Μελετών, το Εργαστήριο Συνταγματικών Ερευνών του Τομέα Δημοσίου Δικαίου της Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ (Πρόεδρος: Αθανάσιος Ράντος, Γενικός Εισαγγελεύς Δ.Ε.Ε., Πρόεδρος Συμβουλίου της Επικρατείας ε.τ.), που διεξήχθη την 09.12.21, διαθέσιμη στο: <https://www.facebook.com/616835865/videos/593483438424176/>

(τελευταία επίσκεψη στις 14.12.2021)

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

(Με χρονολογική σειρά)

Πηγή: ΝΟΜΟΣ https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html

Απόφαση ΣτΕ Ολ 811/1977
Απόφαση ΣτΕ 2760/1994
Απόφαση ΣτΕ 860/1998
Απόφαση ΣτΕ Ολ 2511/2002
Απόφαση ΣτΕ 3662/2003
Απόφαση ΣτΕ Ολ 1264/2005
Απόφαση ΣτΕ Ολ 462/2010
Απόφαση ΣτΕ 4413/2012
Απόφαση ΣτΕ 2223/2017
Απόφαση ΣτΕ Ολ 563/2018
Απόφαση ΣτΕ 1036/2020
Απόφαση ΣτΕ 2805/1997
Απόφαση ΣτΕ 2939/2000
Απόφαση ΣτΕ Ολ 613/2002

Πηγή: InfoCuria Νομολογία <https://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf?language=el>

Απόφαση της 14ης Ιουλίου 1994 C-379/92
Απόφαση της 18ης Μαρτίου 1997 C-343/95
Απόφαση της 5ης Μαΐου 1998 C-180/96
Απόφαση της 21ης Μαρτίου 2000 C-6/99.
Απόφαση της 3ης Οκτωβρίου 2006 T-74/00.
Απόφαση τη 16ης Οκτωβρίου 2003 C-182/02
Απόφαση της 11ης Σεπτεμβρίου 2002 T-13/99
Απόφαση της 5ης Ιουλίου 2010 C-343/09
Απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2021 C-458/19 P